

OPOLSKI INFORMATOR KONSERWATORSKI

OPOLE 2010

OPOLSKI INFORMATOR KONSERWATORSKI

OPOLE 2010

ZESPÓŁ REDAKCYJNY:

Elżbieta Molak, Anna Molenda, Krzysztof Spychała, Anna Strzoda

pod kierunkiem:

Iwony Solisz

FOTOGRAFIE NA OKŁADCE:

Miechowa, Wnętrze kościoła filialnego p.w. św. Jacka (A. Molenda)
Byczyna, Cmentarz przy kościele ewangelickim (dr M. Przysiężna-Pizarska)
Brzeg, Kamienica przy ul. Chopina 1 (E. Molak)

WYDAWCA:

Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Opolu
ul. Piastowska 14, 45-082 Opole
tel. 77 452 44 33 fax 77 452 47 50
e mail wsoz@wbd.pl
www.wuozopole.neostrada.pl

PRZYGOTOWANIE DO DRUKU I DRUK:

DRUKARNIA **SADY**
os. Sady 2, 47-303 Krapkowice
tel. 77 466 70 24
e-mail drukarnia@sady.net.pl
www.sady.net.pl

NAKŁAD: 500 egz.

Spis treści

Spis treści	3
Wstęp.....	5
I PRACE KONSERWATORSKIE.....	7
<i>Jerzy Skarbek</i> Kolorystyka brzeskich kamienic od gotyku do końca XIX w. Problematyka badawcza i konserwatorska.	9
<i>Anna Molenda</i> Wykaz prac konserwatorskich prowadzonych przy zabytkach ruchomych na podstawie pozwoleń wydanych w latach 2008-2009.	21
<i>Anna Molenda, Anna Strzoda</i> Prace konserwatorskie przy polichromowanym ołtarzu w kaplicy Oppersdorffów w kościele parafialnym p.w. św. Bartłomieja w Głogówku. Ku pamięci Lesława Nizińskiego (1945-2009) i Zenona Bradke (1929-2007).	55
II BADANIA I ODKRYCIA	59
<i>dr Anna Rawska-Skotniczy, Elżbieta Molak</i> Ocena stanu technicznego wieży dzwonnicy kościoła p.w. Wniebowzięcia N.P.M. w Kościerzycach	61
<i>Joanna Szot</i> O potrzebie badań nad kościołami szkieletowymi w województwie opolskim ...	65
<i>dr Magdalena Przysiężna-Pizarska, Daria Wojtyra</i> Wstępne sprawozdanie z prac archeologicznych w obrębie inwestycji na terenie Buczyny, pow. Kluczbork	71
<i>dr Marek Bednarek</i> Celtycka osada w Nowej Cerekwi - historia odkryć archeologicznych. Część I – badania do 1945 roku	85
III SPRAWOZDANIA I KOMUNIKATY	93
<i>Mariusz Krawczyk</i> Badania kultury pucharów lejowatych w Gostomii	95
<i>Mariusz Krawczyk</i> Relikt fosy miejskiej w Opolu przy ul. B. Kominka	99
<i>Wojciech Łonak</i> Osada wczesnośredniowieczna w Ligocie Oleskiej, gmina Radłów.....	103
<i>Anna Strzoda</i> Sprawozdanie z działalności Wydziału Zabytków Ruchomych Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Opolu za lata 2008-2009	109
<i>Aleksandra Ziółkowska</i> Dotacje udzielone przez Opolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w latach 2008-2009	113
IV DO DYSKUSJI „ROZWAŻANIA NA TEMAT”.....	123
<i>Ks. dr hab. Grzegorz Poźniak</i> Działalność organmistrzowska rodziny Spiegel. Prezentacja stanu badań.....	125
<i>Ks. dr hab. Piotr Paweł Maniurka</i> Artysta malarz i konserwator. O Łukaszu Mrzygłodzie (1884-1952) słów kilka.....	137
<i>Mirosław Leśniewski</i> „Wysokie płoty tata grodził (...)”, czyli garść refleksji na temat architektury i zastosowania dawnych ogrodzeń wiejskich Opolszczyzny	143

Wstęp

Mija niemalże 20 lat od czasu wydania ostatniego numeru Opolskiego Informatora Konserwatorskiego. W latach od 1981 do 1991 wydano w sumie siedem tomów, prezentując prace badawcze, konserwatorskie i archeologiczne dotyczące zabytków województwa opolskiego. Od tego czasu zmieniła się zasadniczo otaczająca nas rzeczywistość, także ta dotycząca zabytków, w tym między innymi organizacja służb konserwatorskich. Wciąż jednak niezmiennie pozostają zadania badania, dokumentowania i nadzorowania prac przy zabytkach. Na pytanie, jak te prace są obecnie realizowane w województwie opolskim mam nadzieję odpowie poniższy tom informatora, ukazujący część działań konserwatorskich z lat 2008-2009.

Tom podzielony został na rozdziały poświęcone wybranym zagadnieniom. Rozdział dotyczący prac konserwatorskich otwiera artykuł Jerzego Skarbka poświęcony problematyce badawczej i konserwatorskiej kolorystyk kamienic brzeskich. W artykule Anny Molendy zostały przedstawione prace konserwatorskie realizowane przy zabytkach ruchomych w latach 2008-2009. Natomiast artykuł Anny Strzody i Anny Molendy wykracza poza ustalone w informatorze ramy czasowe i przedstawia prace konserwatorskie przy polichromowanym ołtarzu w kaplicy Opersdorffów w Głogówku, realizowane przez śp. Leszka Nizińskiego, i śp. Zenona Bradke zasłużonych dla ratowania zabytków opolskich konserwatorów, zmarłych w ostatnich latach.

W rozdziale badania i odkrycia prezentujemy materiał opracowany przez Joannę Szot z Krajowego Ośrodka Badań i Dokumentacji Zabytków Oddział Terenowy w Opolu poświęcony potrzebom badawczym kościołów szkieletowych, w następnym artykule Elżbieta Molak i Anna Rawska – Skotniczcy omawiają stan techniczny szkieletowej wieży dzwonnicy kościoła w Kościerczycach. W kolejnych artykułach autorzy prezentują wyniki niezwykle interesujących badań archeologicznych, dr Magdalena Przysiężna Pizarska i Daria Wojtyra w Byczynie, zaś dr Marek Bednarek w Nowej Cerekwi.

Rozdział poświęcony sprawozdaniom i komunikatom zawiera informacje na temat działań realizowanych przez urząd konserwatorski w zakresie udzielanych dotacji oraz zadań wykonywanych w wydziale zabytków ruchomych. Przedstawione zostały także sprawozdania z badań archeologicznych w Gostomii, Ligocie Oleskiej i w Opolu przy ul. Kominka 4.

Polecam Państwu rozdział poświęcony dyskusji na różne związane z ochroną zabytków opolskich tematy, w tym związane z historią konserwacji czy technik budowlanych. Ks. dr hab. Grzegorz Poźniak prezentuje firmę organomistrzowską Jakoba Spiegla działającą na terenie Górnego Śląska w XIX wieku, zaś Ks. prof. Piotr Paweł Maniurka opowiada o życiu i twórczości Łukasza Mrzygłoda, artysty i konserwatora, autora licznych prac konserwatorskich i restauratorskich zabytków opolskich w drugiej ćwierci XX wieku. Na koniec zaś polecam zapoznanie się z tekstem Mirosława Leśniewskiego, w którym autor przedstawia refleksje na temat architektury i tradycyjnych ogrodzeń wiejskich.

W tym miejscu serdecznie dziękuję autorom za opracowanie artykułów, szczególnie pracownikom urzędu konserwatorskiego, którzy codziennie realizując stale zwiększającą się liczbę zadań na rzecz ochrony zabytków, mieli świadomość, że opracowanie tekstów jest pracą dodatkową nie związaną z wykonywaniem obowiązków służbowych.

Mam nadzieję, że przedstawione materiały ukążą Państwu bogactwo i różnorodność miejscowego dziedzictwa kulturowego, przyczynią się do popularyzacji problematyki konserwatorskiej dotyczącej zabytków województwa opolskiego.

Iwona Solisz

Opolski Wojewódzki Konserwator Zabytków w Opolu

1

PRACE KONSERWATORSKIE

Kolorystyka brzeskich kamienic od gotyku do końca XIX w. Problematyka badawcza i konserwatorska.

Brzeg jest miastem średniej wielkości położonym na Nizinie Śląskiej, na lewym brzegu Odry, dokładnie w połowie drogi między Wrocławiem i Opolem. Miasto lokowano w połowie XIII w. Wcześniej rozwijało się tu osadnictwo przedlokacyjne. Osada Wysokobrzeg, w rejonie dzisiejszego Placu Zamkowego oraz Małkowice, w okolicy Odry, włączone zostały w obręb miasta lokacyjnego, w pewnym stopniu zakłócając regularność założenia. Wzorem innych miast w trakcie lokacji wytyczono prostokątny rynek oraz siatkę przecinających się pod kątem prostym ulic. Na południowy wschód od rynku wyznaczono teren pod budowę fary. Poszczególne bloki podzielono na parcele. Według J. Pudelko pierwotne działki były przeważnie dwukrotnie szersze, od tych, jakie utrwaliły się w wyniku późniejszych podziałów i wynosiły 60 x 120 stóp¹.

Najstarsze domy wznoszono zapewne w nietrwałej konstrukcji. Budynki miały raczej formę wolnostojącą, co bardziej przypominało zabudowę charakterystyczną dla wsi. Najwcześniejsza wiadomość o budowaniu murowanych domów na terenie Brzegu pochodzi z roku 1318, natomiast z roku 1398 pochodzi informacja o umożliwieniu mieszkańcom nabywania cegieł z cegielni miejskiej po obniżonej cenie². Cały XIV w. to okres wzmożonego ruchu budowlanego na terenie Brzegu. W 1311 r. miasto stało się siedzibą książęcą, a w roku 1327 brzescy mieszczaństwo jako pierwsi na Śląsku wykupili dziedziczne wójtostwo. Rozbudowywany został zamek książęcy oraz kościoły dominikanów i franciszkanów. Miasto opasano murem obronnym, a około 1370 r. przystąpiono do budowy jednej z największych świątyń na Śląsku – kościoła św. Mikołaja. W obrębie rynku powstały pierwsze murowane obiekty handlowe i municypalne – około 1300 wieża ratusza, a przed 1358 r. ratusz. Niemal cały XV w. to okres stagnacji i poważne ograniczenie ruchu budowlanego. Ożywienie przyniosło dopiero ostatnie dziesięciolecie tego stulecia.

Pierwsze murowane domy mieszczańskie zaczęto wznosić zapewne wzdłuż pierzei rynkowych oraz przy ulicach wiodących ku bramom miejskim, w blokach zabudowy stanowiących najbliższe sąsiedztwo rynku. W budownictwie murowanym Brzegu, aż po połowę XVI w. dominował styl gotycki. Nowy, renesansowy styl pojawił się najwcześniej na brzeskim zamku (4-5 dekada XVI stulecia). Kolejni książęta, Fryderyk II i Jerzy II przekształcili walącą się gotycką warownię w najwspanialszą rezydencję na Śląsku. W tym celu sprowadzili artystów z pogranicza włosko-szwajcarskiego, zwanych potocznie Komaskami. Brzeg na wiele dziesięcioleci stał się najważniejszym w regionie ośrodkiem ich działalności. Po ukończeniu prac przy przebudowie zamku Jakub Parr i Bernard Niuron świadczyli również swe usługi na rzecz miasta – przebudowując m.in. spalony w 1569 r. brzeski ratusz. To mniej więcej w tym czasie styl renesansowy zaczął się upowszechniać w budownictwie mieszczańskim i popularny był aż po pierwsze dziesięciolecie następnego stulecia. Wojna trzydziestoletnia i następujące po niej zarazy, spowodowała wyludnienie i zubożenie miasta, a co za tym idzie drastyczne ograniczenie ruchu budowlanego. Ponowny jego rozkwit nastąpił dopiero z początkiem XVIII w., ale już w duchu późnego baroku. Niemal do końca tego stulecia, w Brzegu, podobnie jak w innych śląskich miastach, dominowały kamienice o układzie szczytowym; lokalną specyfiką były dwu, niekiedy nawet trójszczytowe zwieńczenia. Przepisy przeciwpożarowe wprowadzone za czasów króla pruskiego Fryderyka II sprawiły, że układ szczytowy zaczął być wypierany przez układ kalenicowy. W ten właśnie sposób odbudowano po wielkich pożarach w latach 1804

1 J. Pudelko, Działka lokacyjna w strukturze przestrzennej średniowiecznych miast śląskich XIII wieku, *Kwartalnik Architektury i Urbanistyki*, t. IX, 1964, z. 2

2 W. Dziewulski, S. Golachowski, Brzeg [w:] *Studia z historii budowy miast polskich*. Warszawa 1957, s. 55

i 1805 całe kwartały miasta. Tradycyjny sposób kształtowania kamienicy, jedno lub dwupiętrowej, przykrytej wysokim dachem poszytym dachówką, częściej jednak gontem, przetrwał do połowy XIX w. Przemiany społeczne i gospodarcze, jakie następowały w wyniku upowszechniania się gospodarki kapitalistycznej, wywarły wielki wpływ na brzeskie budownictwo. Dotychczas, zazwyczaj jednorodzinne kamienice mieszczańskie, będące zarówno mieszkaniem, jak i miejscem pracy zaczęto przebudowywać w wielorodzinne kamienice czynszowe. Wiązało się to zwykle z dodaniem jednej lub dwóch kondygnacji, adaptacją parteru na sklep i przykrycie całości niskim dachem poszytym papą. W wystroju elewacji upowszechniły się mało zróżnicowane, można by rzec sztampowe, formy neoklasycystyczne, niekiedy o cechach eklektycznych.

W czasie działań wojennych w 1945 r. miasto mocno ucierpiało. Miary zniszczenia dopełniły masowe rozbiórki prowadzone w latach pięćdziesiątych i sześćdziesiątych. Rozebrane zostały całe fragmenty miasta. Większość z nich zabudowano współczesnymi blokami, niektóre pozostają niezabudowane do dziś. Spośród wielkiej liczby istniejących przed wojną kamienic o renesansowych i barokowych fasadach, na dzień dzisiejszy pozostało ich zaledwie kilka. Zachowana zabytkowa substancja to w przeważającej mierze kamienice o formach zewnętrznych z 2 poł. XIX i początków XX w. Tylko nieliczne z domów były remontowane. Większość stanowi, na pozór, mało zróżnicowaną, „szaroburą”, mocno zdewastowaną masę. Podjęte w końcu lat dziewięćdziesiątych ubiegłego wieku i kontynuowane do dziś, prace remontowe przy brzeskich kamienicach skutkowały całym szeregiem niebanalnych odkryć, w tym również takich, które mają znaczenie dla badań nad dawnymi technikami zdobienia elewacji. Pojawiły się również problemy związane ze sposobem, a niekiedy z zasadnością, ekspozycji najciekawszych relikwów.

W roku 1999, w trakcie remontu skuto tynki zewnętrzne z na pozór „gomułkowskiego” bloku mieszkalnego stojącego we wschodniej pierzei rynku (Rynek 2). (ryc. 1) Okazało się, że pod tynkiem kryją się mury dwóch kamienic o średniowiecznej metryce, ze śladami wielokrotnych przebudów w czasach nowożytnych i w 2 połowie XIX w. Na odcinku kamienicy południowej, na poziomie 1 i 2 piętra, natrafiono na pokaźne pozostałości gotyckiej fasady zrealizowanej z cegły układanej w wątku jednowozówkowym. (ryc. 2) Staranne opracowanie spoin świadczy o pierwotnej ekspozycji lica ceglanego. Na 1 piętrze, w obrębie filarków międzyokiennych, odkryto dwie prostokątne blendy z ceglanym podziałem krzyżowym. Ościeża blend ukształtowano z profilowanej cegły z ćwierćkolistą wkłeską zakończoną śmigą. Podobny profil uzyskał podział krzyżowy. Ościeża oraz dno blend pokryto tynkiem cienkowarstwowym. W poszczególnych kwaterach wymalowano motywy oszklenia w ołów. Zastosowano dwa rodzaje „oszklenia” zestawione w obrębie każdej z blend w kompozycję szachownicy. Polega to na tym, że gdy w jednej kwaterze występują czerwone i zielone gomułki, to w kwaterze sąsiedniej są to czerwone i zielone ostrołuczne lancety. Kontury „szybek” nacięto w świeżym tynku cienkim narzędziem i obwiedziono szarą farbą, co ma imitować ołowiane kształtki. Podobne w formie blendy odkryto również na poziomie drugiego piętra. W kamienicy gotyckiej był to już niższy poziom szczytu, szerokością równy dolnym partiom elewacji. Blend na tym piętrze było cztery – dwie większe od tych poniżej, umieszczone na tych samych co one osiach i dwie mniejsze, przy obu krawędziach elewacji. Również tu zastosowano opisaną powyżej artykulację oraz dekorację malarską imitującą motywy oszklenia. Jedyną ostrołuczną blendę odsłonięto na 1 piętrze, na styku z elewacją kamienicy sąsiedniej Rynek 3. Także tutaj nadproże ukształtowano z cegieł o wkłeskowym profilu. Pozostałe fragmenty ościeża są prostokątne. Dno blendy oraz nadproże pokryto tynkiem cienkowarstwowym. W obrębie blendy wymalowano motyw maswerkowy. Zachowane nikielne relikty dekoracji malarskiej, w tym fragment rybiego pęcherza o kolorze ceglasto-czerwonym, sugeruje, że mógł być to maswerk dwulancetowy z wirującą rozetą. W trakcie prac badawczych odsłonięto także dwa fryzy i relikty gzymsów. Oba fryzy – dolny nad parterem i górny u nasady szczytu, to płyciny

cofnięte o 4 cm względem lica fasady, długie niemal na całą szerokość elewacji, szerokie na około 50 cm. Dno płycin pokryte było tynkiem cienkowarstwowym malowanym na czarno, na który to kolor naniesiono białą farbą linearny rysunek. Nikły stopień zachowania tynku nie pozwala na określenie rodzaju kompozycji, jaką tu zastosowano. Nad każdym z fryzów pozostawiono jedną warstwę cegieł, powyżej znajdował się gzyms z cegły o układzie rolkowym, na którym oparto blendy odpowiednio piętra i szczytu. Gzymsy zostały skute, jednakże w niektórych ceglach zachowały się fragmenty skośnego poszuru.

Po dokonaniu wstępnych badań pojawił się problem sposobu ekspozycji gotyckich relikwów, do czego udało się przekonać ówczesne władze miejskie³. Poza dyskusją pozostawała konieczność rozbicia monotonnej elewacji bloku na dwie części wzdłuż granicy rozdzielającej niegdyś obie kamienice. Ponieważ projekt techniczny przewidywał założenie termoizolacji, postanowiono, że poprzez zróżnicowanie grubości styropianu wykonana zostanie artykulacja imitująca dwie niezależne, szczytowe fasady. W kamienicy północnej mocno uproszczona stylizacja w swobodny sposób nawiązuje do form nowożytnych. Natomiast w kamienicy południowej nawiązano do form gotyckich imitując schodkowy szczyt o uskokach zdobionych krenelażem. Podjęto decyzję o ekspozycji gotyckich relikwów tylko na poziomie 1 piętra. Drugie piętro zostało zasłonięte, ponieważ tu blendy zachowały się w gorszym stanie i wchodziły w osie istniejących okien. W ramach prac restauratorskich i aranżacyjnych uzupełniono ceglane lico, przekształcono nadproża okien nadając im odcinkowy kształt. Zabiegom konserwatorskim poddano wszystkie zachowane relikty gotyckich tynków wraz z dekoracją malarską⁴. W oparciu o oryginalne fragmenty odtworzono brakujące partie malowanych „szybek”. W blendzie ostrołukowej w sposób daleko hipotetyczny zrekonstruowano dwulancetowy maswerk z wirującą rozetą złożoną z trzech rybich pęcherzy. Zastosowano kompozycję trójbarwną – czerwień, zieleń i biel, przy czym pewnymi, stwierdzonymi kolorami była czerwień i biel; zieleń wprowadzono w nawiązaniu do dekoracji blend prostokątnych. W płycinach obu fryzów (nad parterem i nad 1 piętrem) przywrócono tynk cienkowarstwowi i wymalowano dekorację maswerkową złożoną z motywów cztero i trójliścia⁵. Nad fryzami odtworzono profilowane, ceglane gzymsy.

W roku 2001 przystąpiono do remontu elewacji kamienicy Sukiennice 5, zlokalizowanej we wschodniej części bloku śródmiejowego. W trakcie prac odkryto, że w południowej części budynku tkwią świetnie zachowane mury gotyckiej kamienicy wzniesionej nad dwoma komorami sukiennicznymi. (ryc. 4 i 5) Kamienica ta pierwotnie miała przynajmniej trzy elewacje – fasadę zwróconą ku wschodniej stronie rynku, elewację boczną zwróconą ku uliczce Sukiennice i północną, zwróconą ku północnej stronie rynku. Elewacja północna uległa likwidacji wskutek budowy w czasach nowożytnych sąsiednich kamienic – ostatecznie na początku XIX w. trzy kamienice – gotycką i dwie przyległe od północy połączono w jedną całość określoną dzisiaj jako Sukiennice 5. W trakcie podjętych prac badawczych, w 2002 r. ustalono, że gotycka fasada w przeważającej części była nietynkowana. Cegły w licu ułożono w wątku jednowodzówkowym z główkami wykonanymi z zendrówek. Spoiny zostały starannie opracowane – na wielu z nich zachowały się resztki farby o kolorze ceglasto czerwonym. Wiele wskazuje na to, że fasada na poziomie obu pięter w ogóle nie miała okien⁶. Na każdej kondygnacji znajdowały się jedynie trzy prostokątne blendy o podziale krzyżowym, podobnym jak

3 Konieczne było wyasygnowanie dodatkowych funduszy a wartość odkrycia nie wszystkich przekonywała. Projekt ekspozycji wraz z programem konserwatorskim przygotował autor niniejszego artykułu.

4 W zdecydowanej większości zachowała się dekoracja obu górnych kwater prawej blendy. W pozostałych kwaterach były to tylko niewielkie fragmenty.

5 Brakowało jakichkolwiek relikwów pozwalających na stwierdzenie charakteru występującej tu kompozycji, poza jej dwubarwną, czarno-białą kolorystyką. Maswerkowy motyw cztero i trójliścia przyjęto jako czysto hipotetyczny. Późniejsze odkrycia w innych brzeskich kamienicach wykazały, że była to bardzo popularna kompozycja.

6 Istniejące okna przebito w czasach nowożytnych

w kamienicy Rynek 2, z tą różnicą, że słupek i ślepię mają tu przekrój prostokątny⁷. Spośród sześciu blend niemal w całości zachowały się dwie blendy osi środkowej. Również tutaj zastosowano dekorację malarską na tynku cienkowarstwowym mającą stworzyć pozór okien faktycznych. W dolnych kwaterach wymalowano czarną farbą imitację drewnianych okiennic z okuciami zawiasów zakończonymi trójlistnie, malowanymi białą farbą. W górnych kwaterach wymalowano imitację oszklenia na romb – na szarym tle „szkła” białe linie „ołowianych taśm”. Ościeża blend oraz pasy wokół nich, szerokie na około 12 cm pokryto pobiałą wapienną. Fasadę pierwotnie zdobiły dwa fryzy – niższy, między piętrami, i wyższy u nasady szczytu. Oba mają formę płycin cofniętych 4 cm względem lica fasady, długich na niemal całą jej szerokość. W znacznym procencie zachował się jedynie fryz międzykondygnacyjny. Zaraz po odsłonięciu jego dno pokrywał szary tynk, na którym wymalowano gotyckim krojem liter sentencję stanowiącą cytat z biblij. W tej formie fryz stanowił element renesansowego wystroju kamienicy, jaki pojawił się tu zapewne w 4 ćw. XVI w. W obrębie renesansowej inskrypcji wykonano odkrywkę odsłaniając starszy, gotycki fryz o motywach maswerkowych złożonych z trój- i czteroliści. Fryz u nasady szczytu zachował się jedynie fragmentarycznie. Niemniej z ocalałych reliktów udało się odczytać jego formę. Była to również dekoracja o motywach maswerkowych, złożona z okrągłych rozet wypełnionych motywem czteroliścia.

Na podstawie przeprowadzonych badań wykonany został projekt i program konserwatorski, którego celem była nowa aranżacja tej części fasady kamienicy Sukiennice 5, umożliwiająca najlepszą ekspozycję gotyckiego wystroju⁸. Zdecydowano, że niemal w całości usunięte zostaną elementy dziewiętnastowiecznego wystroju – zachowano jedynie gzyms nad parterem i gzyms wieńczący oraz opaski wokół okien. Parter zatarto tynkiem na gładko – na tym poziomie, z uwagi na liczne przebudowy zachowały się tylko niewielkie fragmenty średniowiecznego lica muru. Na 1 i 2 piętrze odsłonięto gotycki watek. Poddano zabiegom konserwatorskim doskonale zachowaną dekorację malarską w dnach obu blend osi środkowej, a także zrekonstruowano ich podział krzyżowy, po którym zachowały się wyraziste ślady. Problemem były blendy osi bocznych, gdzie przebito w czasach nowożytnych okna. Postanowiono jednakże, że również tutaj ich zarysy (częściowo zachowane, częściowo zrekonstruowane) zostaną wyeksponowane. Poważne wyzwanie stanowił fryz między 1 i 2 piętrem, kryjący pod renesansową inskrypcją malowaną dekorację maswerkową. Ostatecznie zdecydowano się na dokonanie transferu inskrypcji i przeniesienie jej do holu ratusza⁹. Tym samym wyeksponowano gotycki fryz, który został poddany konserwacji i uzupełniony. Niestety nie było możliwości wyeksponowania gotyckiego fryzu wieńczącego, w którym osadzono w XIX w. rdzeń gzymsu. Gzyms ten musiał zostać utrzymany¹⁰, a gotyckie reliktury zostały zabezpieczone i zasłonięte.

Dopiero w 2007 r. przystąpiono do prac remontowych i konserwatorskich przy elewacji południowej kamienicy Sukiennice 5¹¹. W ich wyniku, również na poziomie 1 i 2 piętra, odsłonięto wielką połąć ceglanego lica gotyckiego wraz z gzymsem wieńczącym oraz zrekonstruowano zachowane fragmentarycznie ostrołuczne okno. Wspomniany gzyms, który pod tynkiem przetrwał niemal w całości, składa się z dwóch poziomów cegieł o ćwierćkolistym profilu wklęsłowym układanych w rolę, ze śladami malowania spoin w kolorze ceglasto-czerwonym.

W oparciu o rezultaty prac badawczych i konserwatorskich przeprowadzonych w rynku, udało

7 Nie można wykluczyć, że któraś z kwater blend zachowanych fragmentarycznie mogła stanowić okno faktyczne, jak to ma miejsce na przykład w blendach wieży Bramy Ziębickiej w Nysie, czy w blendach fasady ratusza w Środzie.

8 Projekt wraz programem konserwatorskim oraz zabiegi konserwatorskie wystroju malarskiego wykonał autor niniejszego artykułu.

9 Zabieg został wykonany przez Dorotę Białek, konserwatora malarstwa z Krakowa.

10 Gotycka fasada, również po przekształceniach w okresie renesansu i baroku, zwieńczona była szczytem. W 1 poł. XIX w. szczyt zniszczono i zmieniono układ fasady na kalenicowy. W związku z tym wykonano gzyms wieńczący, o który oparto dolną krawędź połąć dachowej.

11 Prace badawcze przeprowadzono jeszcze w 2002 r., równoległe z badaniami fasady.

się w roku 2006 nakłonić władze Brzegu do przeprowadzenia kompleksowych badań architektonicznych i archeologicznych w obrębie kamienic Dzierżonia 10 i 12¹². Odkryto wówczas znaczne fragmenty gotyckiej fasady która w ramach jednej kompozycji obejmowała szerokość obu kamienic. Piętro kamienic zdobiły prostokątne blendy w kształcie podobne do tych z kamienicy Rynek 2¹³. Również tu dno blend wypełniono malowaną imitacją oszkleń. W dwóch są to białe i czerwone motywy lancetowe, w jednej ośmiokątne, szare „szybki” z wtopionymi między nie, mniejszymi „szybkami” kwadratowymi o kolorze czerwonym. W trakcie badań odsłonięto również fragmenty dwóch fryzów – jednego nad parterem, drugiego nad 1 piętrem. Dolny fryz złożony był ze skomponowanych w dwóch poziomach maswerkowych motywów cztero- i trójlścia. Górny fryz, znacznie szerszy wypełniał maswerkowy motyw z przenikających się arkadek, o „sercowym” wykroju. Na styku obu obecnych elewacji, ponad górnym fryzem natrafiono na ślad kosza, co może sugerować, że wyżej znajdowało się dwuszczytowe zwieńczenie gotyckiej elewacji¹⁴. Najciekawszym bodajże odkryciem w obrębie badanych elewacji było odnalezienie znacznych połaci tynku cienkowarstwowego, którym pokryte było całe pierwsze piętro gotyckiej fasady. Na szarym tynku wymalowano cienką, białą linią poziome i pionowe podziały naśladowujące wątek lica z ciosów kamiennych z wyraźnym zaznaczeniem spoin. „Spoiny” z lica ściany przechodzą na wklęsłowy profil ościeży blend malowany w kolorze ciemnoszarym, co dodatkowo podkreślało rozrzeźbienie fasady.

Przeprowadzone badania ujawniły relikty architektury gotyckiej o wyjątkowych walorach estetycznych, świadczących o wysokich aspiracjach brzeskiego mieszczaństwa doby późnego średniowiecza. Niestety zachowały się z niej tylko niewielkie fragmenty, skupione głównie w obrębie elewacji kamienicy Dzierżonia 10. Nikły stopień zachowania pozwala jedynie na wykonanie dwóch, dość rozległych, odkrywek w ramach elewacji o formach neoklasycystycznych. Niestety do dziś nie podjęto żadnych decyzji odnośnie remontu obu budynków. Po badaniach odkrywki zostały zabezpieczone, poprzez zasłonięcie ich płytami styropianu. W tym miejscu warto zauważyć, że zwyczaj zdobienia gotyckich elewacji prostokątnymi blendami o podziale krzyżowym, z malowaną imitacją oszkleń, nie był wyłącznie specyfiką kamienic. Przynajmniej kilkanaście tego typu blend, datowanych na ostatnią dekadę XV w., odkryto w trakcie prac remontowych brzeskiego ratusza. Szczególnie efektowne motywy oszkleń wymalowano w blendach na 1 piętrze skrzydła północnego¹⁵. Ze względu na zachowanie integralności renesansowej architektury ratusza, podjęto wówczas decyzję o zabezpieczeniu średniowiecznych relikwów i ich zasłonięciu.

Przy omawianiu wystroju fasad gotyckich kamienic brzeskich, na uwagę zasługuje jeszcze jeden

12 Podjęciu badań właśnie tych kamienic, położonych w sąsiedztwie kościoła św. Mikołaja, sprzyjały tzw. odkrywki samorodne, odsłaniające znaczne połacie średniowiecznych murów, a także fakt, że obie kamienice były wówczas w większości wykwaterowane. Prace badawcze przeprowadził zespół w składzie: J. Burnita, P. Janczewski C. Lasota, J. Skarbek.

13 Odkryto fragmenty trzech blend, a łącznie sześciu kwater.

14 Dwuszczytowe, a nawet trójszczytowe zwieńczenia elewacji znamy w Brzegu z kilku zachowanych nowożytnych fasad (Chopina 1, Długa 43, pl. Młynów 8), a także z bogatej ikonografii miasta, która świadczy o powszechności tego rozwiązania w czasach nowożytnych. Odkrycie relikwów ewentualnego kosza między szczytami na ul. Dzierżonia 10-12, świadczyłoby o tym, że tradycja dwuszczytowych zwieńczeń kamienic brzeskich sięga gotyku. Podobne rozwiązanie już w okresie średniowiecza mogło występować także w szerokiej, gotyckiej fasadzie, obejmującej obecnie dwie kamienice Dzierżonia 2 i 4. W trakcie prowadzonego w 2009 roku remontu fasady Dzierżonia 4 stwierdzono, że gotycki wątek na 1 piętrze przechodzi płynnie na sąsiednią kamienicę Dzierżonia 2. Na osi wyznaczającej dokładnie styk obu elewacji natrafiono ponadto na pozostałości ostrołucznej blendy. Dno blendy było pokryte tynkiem cienkowarstwowym malowanym na czarno. Zachowały się ponadto nikielne ślady białego rysunku. Kamienica gotycka Dzierżonia 2-4 mogła być zatem równie szeroka jak w przypadku Dzierżonia 10-12. Przy takiej szerokości, w jednym i drugim przypadku, dach musiałby być bardzo wysoki. Aby tego uniknąć należałoby zastosować układ kalenicowy lub kamienicę przykryć dwoma mniejszymi, równoległymi dachami, co powszechnie stosowano w czasach nowożytnych, nawet w przypadku znacznie węższych kamienic. Dach dwukalenicowy implikował zwykle dwuszczytowe zwieńczenie elewacji. Na marginesie należy również dodać, że odkrycie przynajmniej dwóch tak szerokich budynków średniowiecznych może stanowić potwierdzenie dla tezy J. Pudółki, w myśl której pierwotne parcele były dwukrotnie szersze, od tych jakie utrwaliły się po późniejszych podziałach.

15 R. Czerner, Ratusz w Brzegu, Wrocław 1994, s. 80-83

relikt średniowiecznej architektury. Podczas remontu elewacji kamienicy Rynek 7 w 2000 r., odsłonięto na poziomie 1 piętra niemal w całości zachowaną blendę zamkniętą łukiem w typie oślego grzbietu. (ryc. 5) Jej krawędzie mają profil wałka. Tynkowane dno pomalowano na czarno i na tym tle wymalowano dwulancetowy maswerk rozbudowany zarówno w partii łuku, jak i nad linią parapetu. Ponadto w obrębie tej elewacji, w zwieńczeniu 1 piętra, natknięto się na ceglaną, zębatą rolkę z ceglami układanymi pod kątem 45 stopni. Blendę poddano zabiegom konserwatorskim i wyeksponowano w postaci odkrywki w obrębie neoklasykistycznej fasady budynku¹⁶.

W wyniku przeprowadzonych dotychczas prac remontowych i badawczych uzyskaliśmy dość znaczną, ukrytą dotychczas, wiedzę na temat kolorystyk elewacji brzeskich kamienic gotyckich. Na tym tle nasze wiadomości na temat kolorystyk elewacji nowożytnych są dużo skromniejsze. Owszem, w trakcie badań natrafiano na renesansowe i barokowe tynki (niektóre z powłokami malarskimi), jednakże fragmentaryczny stopień zachowania uniemożliwia wyciągnięcie dalej idących wniosków. Niemniej zasadne jest omówienie pewnych spostrzeżeń.

Wydaje się, że częstą praktyką w czasach nowożytnych mogło być jedynie tynkowanie gotyckich elewacji w celu ich odnowienia, bądź nadania im bardziej „nowoczesnego” charakteru. Tak mogło się stać w przypadku kamienicy Rynek 7, gdzie odkryta, wspomniana wyżej, gotycka blenda, z nadprożem w typie o oślego grzbietu, została wraz z otaczającym ją licem, pokryta niemalowanym tynkiem cienkowarstwowym. Równie częstym zabiegiem, jak tynkowanie gotyckich elewacji musiało być jedynie bielenie ich wapnem. Na ślady wielokrotnych pobiał wapiennych, zakładanych na starannie opracowane lico ceglane w wątku gotyckim natrafiono przy okazji prac remontowych i badawczych Rynek 4, Sukiennice 3 oraz Dzierżonia 12, gdzie rzecz dotyczy elewacji tylnej.

W 2 poł. XVI w., w budownictwie mieszczańskim zaczął się upowszechniać styl renesansowy, jednakże nie w wersji, jaką zaadaptowali na dworze brzeskich książąt Komaskowie. W mieszczaństwie głęboko zakorzenione były tradycje budownictwa gotyckiego i związki z kulturą miast Europy Północnej, co w znacznej części było pochodną związków natury gospodarczej. O takim stanie rzeczy świadczy niewątpliwie fakt zakupienia przez brzeżan planów ratusza antwerpskiego celem przebudowy własnej siedziby Rady, a także kontrakt z Jakubem Parrem, gdy zaszła rzeczywista potrzeba odbudowa ratusza po pożarze w 1569 r. W umowie tej mieszczanie zażyczyli sobie jak najwyższych i ozdobnych szczytów. Ratusz odbudowano w latach 1572-1577 i rzeczywiście ozdobiły go cztery olbrzymie szczyty osłaniające nad wyraz wysoki dach. Ich powściągliwa forma jednakże nie do końca musiała odpowiadać gustom mieszczan, skoro już z początkiem następnego stulecia zlecieli ich przebudowę, w wyniku której kontury uzyskały bardziej dynamiczny (północnoeuropejski) kształt. W tym też czasie powstała dekoracja malarską ratuszowego dziedzińca¹⁷. Zrealizowano ją w technice przypominającej sepię – linearny, lawowany rysunek wykonany na surowym tynku czarną farbą. Z dekoracji tej zachowały się fragmenty fryzu pod gzymsem wieńczącym, złożonego z kwietno-owocowych festonów oraz malowane obramienie jednego z okien piętra, skomponowane z motywów rollwerkowych, roślinnych i antropomorficznych.

Wzorem ratusza, zgodnie z nową modą, wiele dotychczasowych, istniejących już kamienic zostało przebudowanych, również wiele wymurowano od podstaw, w duchu tak pojętego renesansu. Z całą pewnością do przebudowy w nowym stylu musiało dojść w przypadku fasady śródrynkowej kamienicy Sukiennice 5. W tym przypadku zamurowano gotyckie blendy (być może przebito również istniejące otwory okienne). W wyniku prowadzonych w obrębie elewacji badań ustalono, że w trakcie renesansowej przebudowy zachowano wklęsłą płycinę fryzu między 1 i 2 piętrem. Ele-

16 Prace konserwatorskie przeprowadziła pracownia Jerzego Czajora z Opola.

17 Znaczne fragmenty tej dekoracji odkryto, poddano konserwacji i częściowej rekonstrukcji w trakcie remontu ratusza przeprowadzonego przez wrocławskie PKZ-ty w l. 80 XX w.

wację pokryto niemalowanym tynkiem cienkowarstwowym. Składał się on z zatartych na gładko pionowych i poziomych pasów oraz pól wypełnionych tynkiem o fakturze rapowanej. Na pasach zatartych na gładko odkryto relikty ornamentalnej, linearnej dekoracji malarskiej, której charakter, z uwagi na znikomość śladów, nie został określony¹⁸. Elementem tej kompozycji była inskrypcja, jaką wykonano na tynku założonym na gotyckim, maswerkowym fryzie. Analiza zachowanych fragmentów inskrypcji, z mocno rozbudowaną pierwszą literą, wykazała, że może być to cytat z Biblii w tłumaczeniu Marcina Lutra¹⁹. Tekst, którego elementami są „cierpienie”, „milczenie” i „unikanie”, zdaje się wskazywać na to, że pozostawał on w bezpośrednim związku ze sprawowaną w pobliżu funkcją sądowniczą²⁰.

W 2 połowie XVI w. pewnym przekształceniom uległa również fasada średniowiecznej kamienicy, której pozostałości odkryto w obrębie dzisiejszych budynków Dzierżonia 10 i 12. Zachowano tu w dalszym ciągu gotycką artykulację (podobnie jak w przypadku kamienicy Rynek 7) – lico elewacji wraz z blendami i fryzami pokryto tynkiem grubości ok. 8 mm. Na poziomie piętra tynk pozostawiono w surowym, niemalowanym stanie. Inaczej rzecz się przedstawiała w obrębie obu szczytów. Tutaj tynk nacięto głęboko ostrym narzędziem kształtując rodzaj rysunku w postaci siatki złożonej z prostokątów różnej wysokości. Krawędzie nacięć podkreślono grubą kreską malowaną w kolorze ceglastym, natomiast pola prostokątów pokryto pobiałą.

W roku 2009 zdarzyła się okazja gruntownego przebadania jedynej zachowanej w Brzegu, renesansowej fasady kamienicy przy ul. Chopina 1²¹. (ryc. 6) W literaturze przyjęto datowanie tej (podręcznikowej) elewacji na rok 1597, w oparciu o datę w jednym z dwóch wieńczących ją szczytów²². Renesansowa, dwuszczytowa fasada wzniesiona została niemal od podstaw na fundamentach gotyckich²³. W trakcie badań ustalono, że drobnych przekształceń dokonano w okresie baroku; największym jednak zmianom poddana została w 2 poł. XIX w., kiedy to dokonano daleko idących, idealistycznych zabiegów restauratorskich.

W chwili powstania elewację pokryto cienkowarstwowym tynkiem, który założono również na bogaty detal architektoniczny ukształtowany w swym rdzeniu z odpowiednio przyciętych cegieł – są to głównie gzymsy, konsole i kolumnienki. Nie ustalono, czy renesansowy tynk pozostawiono początkowo w postaci niemalowanej, czy też od razu całość pomalowano w kolorze intensywnie niebieskim²⁴. Niebieska farba musiała być jednak bardzo nietrwała, gdyż uległa niemal całkowitemu wypłukaniu. W okresie baroku, na niższym poziomie szczytów, dodano płaskorzeźbione floratury. Wykonano je z narzutu w obrębie prostokątnych pól wypełnionych tynkiem o wełnistej fakturze. Elewację pokryto również nową powłoką malarską, która składała się z podstawowego koloru o odcieniu cielistym, fragmentów malowanych na ugrowo (m.in. floratury) oraz pasów w kolorze ceglastym. Te ostatnie miały charakter ram poprowadzonych wzdłuż krawędzi gzymsów obu szczy-

18 Mogła to być dekoracja zrealizowana w podobnej technice, jaką zastosowano w elewacjach dziedzińca ratuszowego.

19 Tekst przekazano do analizy pastrowi ewangelickiemu w Goslar (miasto w RFN, w którym w największym stopniu osiedlili się mieszkańcy przedwojennego Brzegu). Stwierdził on, że odczytane słowa w pewnym stopniu odpowiadają treści jednej z pieśni zawartej w Psalterzu Dawida.

20 U podstawy kamienicy, z kilkumetrowym przesunięciem w kierunku północnym, stał od średniowiecza stół sędziowski, nieco dalej, w kierunku otwartej, wschodniej strony rynku (niemal naprzeciw omawianej fasady) znajdował się pręgierz.

21 Prace badawcze i konserwatorskie przeprowadził autor niniejszego artykułu.

22 W momencie przystąpienia do prac konserwatorskich stwierdzono, że daty wypisane w szczycie – w zachodnim 1883 i we wschodnim 15. (dwie ostatnie cyfry zachowane fragmentarycznie, nie są jednoznaczne) pochodzą z początków XIX w. Z uwagi na skrót perspektywiczny wynikający z wysokości kamienicy i wąskość ulicy, zachowane kształty cyfr odczytywano jako 1597.

23 Gotyckie mury, w tym granitowe obramienie okna piwnicznego, stwierdzono jedynie w partiach najniższych oraz w granicznej ścianie wschodniej.

24 Na mocno przybrudzonym tynku renesansowym odkryto w obrębie całej elewacji (z wyjątkiem parteru) ślady powłoki malarskiej (wielkości kilku milimetrów kwadratowych) o kolorze intensywnie niebieskim. Nie wykonano jednak badań laboratoryjnych, które stwierdziłyby jednoznacznie, czy starsza jest warstwa brudu na tynku, czy wspomniana warstwa malarska.

tów oraz wnek, w których osadzono kolumnienki. W tej postaci elewacja prawdopodobnie przetrwała do remontu przeprowadzonego około roku 1870. W trakcie tego remontu wzbogacono dekorację o lwie głowy i rozety, które umieszczono między konsolami w szczycie. U jego nasady wprowadzono fryz z motywem fali. Elementy te, podobnie jak i nowe kolumnienki w szczycie, którymi zastąpiono oryginalne, renesansowe, wykonano jako odlewy gipsowe. Innym dodatkiem był gzyms, który wprowadzono u nasady okien piętra; zmianie uległa także forma obramień okien w szczytach. Elewacja otrzymała nową, niezwykle bogatą kolorystykę. Tło pomalowano w kolorze jasno-szaro-zielonym, gzymsy i obramienia w kolorze ugrowym z podkreśleniem niektórych profili cegląstą czerwienią²⁵. Na ceglasto pomalowano także grzbiety kanelowań kolumnienek, natomiast złotą farbą pokryto same żłobkowania. Złotą farbą pomalowano ponadto barokowe floratury i krawędzie szczytów. Natomiast w lwich głowach, rozetach, głowicach kolumn zastosowano kombinację farby złotej i czarnej. Na pocz. XX w. elewację ponownie remontowano. Dodano wówczas fryz odcinający parter, który wzorowano na fryzach szczytu. Wprowadzono w układzie symetrycznym dwa identyczne w formie godła w postaci „precla” podtrzymywanego przez parę lwów. Na parterze wykonano nowy tynk barwiony w masie na kolor ceglasty. Godła pomalowano w kolorze ugrowym, natomiast fryz w kolorze cytrynowym. Kolejny remont przeprowadzono w latach 70-tych XX w. Wykonana wówczas kolorystyka ograniczyła się do dwóch barw – herbacianej w tle i białej dla detalu.

W trakcie prac remontowo-konserwatorskich przeprowadzonych w 2009 r. odtworzono, w oparciu o zachowane ślady oraz ikonografię, renesansowe obramienia okien, usunięto gipsowy fryz z motywem fali oraz skuto gzyms ciągnący się pod oknami piętra przez całą szerokość elewacji i zastąpiono go krótkimi gzymsami osobnymi dla każdego okna. Inne elementy dziewiętnastoi dwudziestowiecznego wystroju zachowano. Z uwagi na wielowarstwowość fasady problemem było dobranie odpowiedniej kolorystyki. Podstawą dla nowego projektu stała się dobrze rozpoznana kompozycja dziewiętnastowieczna, która jednakże została w znacznym stopniu zmodyfikowana. Jasno-szaro-zieloną barwę tła zastąpiono kolorem szarym. Zrezygnowano także z wielkiej ilości złocien, które ograniczono jedynie do inicjałów i dat w szczytach oraz koron trzymanych przez lwy w obu godłach. W nawiązaniu do kolorystyki barokowej wprowadzono ceglaste podkreślenia poszczególnych pól w szczycie. Parter pomalowano w kolorze ceglasto-czerwonym, nawiązując tym samym do barwy tynku, jaki założono tu sto lat temu.

W 2 połowie XIX w. poddana restauracji fasada kamienicy Chopina 1, wielobarwna i „krzyżująca złotem”, musiała być w Brzegu swoistym ewenementem. W tym stuleciu preferowano bowiem zgoła inne, daleko bardziej stonowane rozwiązania kolorystyczne. Przede wszystkim były one w zdecydowanej większości monochromatyczne – tą samą farbą malowano zarówno tło jak i detal. Ową powściągliwość należy tłumaczyć wielką popularnością sztywnych form neoklasycystycznych. Najbardziej rozpowszechnionym kolorem był głęboki, zdecydowany ugier. Można powiedzieć, że pomalowano nim przytłaczającą większość nowowznoszonych kamienic, a także fasady budynków wybudowanych w okresach wcześniejszych. Do dziś zachowała się wielka ilość przykładów. Popularna, jednakże w znacznie mniejszym stopniu, była ochra stosowana w skali od jasnej po bardzo ciemną. Spotykamy również różne odcienie szarości. Niekiedy efekt jasnej szarości powstawał w wyniku pozostawienia tynku w stanie surowym, bez powłoki malarskiej. Często nientynkowany, jasnoszary detal zestawiano z licem wykonanym z cegły klinkierowej. Dotyczy to elewacji, które nawiązują do form manieryzmu północno-europejskiego. Stosowano klinkier o kolorze ceglastym lub jasny, o żółtawym odcieniu.

Na owym monochromatycznym tle brzeskiej architektury 2 połowy XIX w. wyróżniają się ele-

25 Zastosowano farby z dużą domieszką pokostu, co z biegiem czasu skutkowało intensywnym spękaniami grubo nałożonej powłoki malarskiej.

wacje kamienicy przy ul. Staromiejskiej 5. Ten wielki, neoklasycystyczny budynek, wzniesiony na gotyckich piwnicach, otrzymał elewacje o mocno kontrastowej kolorystyce odbiegającej od opisanych wyżej standardów. Przeprowadzone badania stratygraficzne wykazały, że tło pomalowano w kolorze jasnego, stonowanego oranżu, natomiast bardzo rozbudowany detal w postaci obramień okien, gzymsów, płaskorzeźbionych płycin pokryto ciemną ochrą, a także farbą o kolorze ciemnoszarym oraz czarnym²⁶.

Monochromatyzm i ograniczona paleta kolorów to również cechy późnoklasycystycznych elewacji z 1 połowy XIX w. Pojawiły się one licznie w wyniku odbudowy miasta po pożarach w latach 1804 i 1805. Charakteryzują się wielką powściągliwością formy. Malowano je na ugrowo lub w kolorze ochry. Niekiedy spotkać można jasno-szarą zieleń, a także stonowany oranż. Często obok bardzo rachitycznego detalu pojawiały się malowane opaski wokół okien. Wykonywano je w ten sposób, że wokół okna na ciemniejszym tle malowano białą farbą szeroki na kilka centymetrów pas, a następnie otaczano go znacznie węższym paskiem o kolorze ceglastym. W początkach XIX w. w Brzegu w dalszym ciągu żywa była, sięgająca gotyku, tradycja malowania blend w motywy oszklenia. Na cztery tego typu dekoracje natrafiono w 1999 r. w bocznej elewacji kamienicy Dzierżonia 3. Same wnętrza prostokątnych blend ukształtowano najprawdopodobniej jeszcze w okresie gotyku. Natomiast dekoracja malarska, jaka się tu zachowała, może pochodzić z 2 poł. XVIII w. i powtarzano ją w tym samym schemacie w kilku następnych warstwach, przy okazji kolejnych remontów, aż po trzecią dekadę XIX w. Wymalowano tu formę stolarki okiennej, jaka w brzeskich kamienicach upowszechniła się dopiero około połowy XVIII w. Jest to okno dzielone słupkiem i ślemieniem na cztery kwatery równej wielkości. Z kolei każdą z kwater podzielono na cztery mniejsze pola krzyżowymi szprosami. W trakcie remontu oryginalne warstwy malarskie zabezpieczono i na nowym tynku odtworzono odkrytą dekorację. Na pozostałości malowanego okna z około 1800 r. natrafiono także w 2009 r. w ślepym, eliptycznym okulusie szczytu kamienicy przy ul. Długiej 31.

Przedstawiony powyżej materiał jest wynikiem badań i analiz przeprowadzonych w większości na przestrzeni ostatnich dziesięciu lat. Jego zgromadzenie było możliwe dzięki coraz większemu zrozumieniu dla konieczności prowadzenia, przy okazji podejmowanych remontów, badań stratygraficznych, a wielu przypadkach również badań architektonicznych. Dla ośrodków takich jak Brzeg, o tradycji budownictwa murowanego liczącej ponad siedemset lat, ma to kapitalne znaczenie. Dzięki tym badaniom światło dzienne ujrzały relikty najstarszych kamienic. Do końca XX w. wiadomo było jedynie, że w Brzegu kamienice murowano już w okresie gotyku. Jednak, które to były domy, a zwłaszcza jak wyglądały, pozostawało w sferze głębokiej niewiedzy. Teraz mamy daleko większe rozpoznanie nie tylko ogólnej formy brzeskich kamienic gotyckich, ale także technik zdobniczych, jakie stosowano przy dekorowaniu elewacji. Jeżeli chodzi o rozpoznanie kolorystyk elewacji gotyckich, to jest ono większe niż dla elewacji renesansowych i barokowych. Dzieje się tak dla tego, że wskutek ostatniej wojny zniszczeniu uległy niemal wszystkie renesansowe i barokowe kamienice. Badaniom stratygraficznym i architektonicznym poddano tylko, jedyną zachowaną, renesansową fasadę Chopina 1. Natomiast przy okazji badań kamienic o elewacjach dziewiętnastowiecznych natrafiano znacznie częściej na relikty dekoracji gotyckiej niż renesansowej i barokowej. Wy tłumaczenie tego stanu rzeczy jest stosunkowo proste. Otóż fasady gotyckie kształtowano głównie przy pomocy detalu wklęsłego – blendy, cofnięte płyciny fryzów. W trakcie następujących przebudów te wklęsłe miejsca zwykle in situ zamurowywano cegłą lub w przypadku fryzów szpałdowano dachówką. Dużą szansę na przetrwanie, nawet przy wielokrotnej wymianie tynków, miało staranie opracowane gotyckie lico ceglane, które również stanowiło integralny element wystroju fasady. Zgoła inaczej przedstawia się sytuacja wystroju renesansowego i barokowego. Tu podstawą były elementy wypukłe

26 Badania stratygraficzne przeprowadził w maju 2009 r. autor niniejszego artykułu

– gzymsy, pilastry, kolumnienki, konsole, motywy ornamentalne kształtowane w tynku, itp. Detale te przy okazji dziewiętnastowiecznych przebudów skuwano, gdyż nowe, neoklasycystyczne elewacje kształtowano raczej płasko. Przebudowa wiązała się zwykle z kompleksową wymianą tynków. Takim też sposobem nowożytny wystrój ulegał całkowitemu zatraceniu.

W podsumowaniu warto jeszcze wspomnieć o refleksjach, jakie nasuwają się odnośnie roli dekoracji malarskiej brzeskich elewacji w poszczególnych epokach. W gotyku technikami malarskimi starano się uzyskać substytut czegoś, co było istotą ówczesnej architektury, a co zazwyczaj z różnych względów (zwykle ekonomicznych) było nieosiągalne. O wiele łatwiej i taniej było wymalować wielkie okno z imitacją barwnego, oszklenia w ołów, niż faktycznie zrealizować takie okno. Tym czasem faktyczne otwory okienne były niewielkie, zamykane drewnianymi okiennicami. Idąc tym tokiem myślenia, taniej było wymalować maswerk, niż go odkuć z kamienia, namalować wątek z ciosów kamiennych, niż wznieść mur z ciosów. Gotycka dekoracja malarska tworzyła zatem rodzaj iluzji. Przy pomocy stosunkowo prostych zabiegów i niewielkich nakładów dopełniała architekturę i przez posługiwanie się motywami architektonicznymi, była jej kontynuacją. Zgoła inaczej przedstawiała się rola koloru w elewacjach nowożytnych. Tu farba służyła raczej do podkreślenia podziałów architektonicznych, które i tak posiadały własną plastykę przez zastosowanie kształtowanego przestrzennie detalu, lub przynajmniej poprzez zróżnicowanie faktury tynku. Jeszcze bardziej została ograniczona rola dekoracji malarskiej w wystroju elewacji powstałych w 2 połowie XIX w. Przy pomocy farby nadawano jedynie kolor fasadzie, a odbiór jej plastyki pozostawiono wyłącznie oddziaływaniu samego detalu architektonicznego.

Ryc. 1 Brzeg, Rynek 1. Fot. J. Skarbek.

Ryc. 2 Rynek 1. Fragment elewacji. Fot. J. Skarbek.

Ryc. 3 Brzeg, ul. Sukiennice 5. Fot. J. Skarbek.

Ryc. 4 Brzeg, ul. Sukiennice 5. Fragment elewacji. Fot. J. Skarbek.

Ryc. 5 Brzeg, Rynek 7. Fragment elewacji. Fot. J. Skarbek.

Ryc. 6 Brzeg, ul. Chopina 1. Fot. E. Molak.

Wykaz prac konserwatorskich prowadzonych przy zabytkach ruchomych na podstawie pozwoleń wydanych w latach 2008-2009.

BAKÓW, gm. Kluczbork, pow. kluczborski.
Kościół parafialny p.w. Wniebowzięcia NMP.

Prospekt organowy (regencja, 1 ćw. XVIII w., drewno polichromowane, złoczone).

W trakcie prac usunięto wtórne przemaalowania z powierzchni polichromii i nawarstwienia z partii złoczonych, uzupełniono ubytki formy rzeźbiarskiej. Oryginalną polichromię zabezpieczono werniksem i uzupełniono złoczenia zgodnie z pierwotną techniką. Ponadto wykonano zabiegi dezynfekcji i wzmocnienia strukturalnego osłabionego drewna.

Wykonawca: mgr Lesław Niziński, Głogówek.

Termin realizacji prac: wrzesień – grudzień 2008.

BIERDZANY, gm. Turawa, pow. opolski.
Kościół parafialny p.w. św. Jadwigi Śląskiej.

Elementy ołtarza głównego : rzeźby – Św. Marcin Biskup i Św. Mikołaj Biskup (barok, XVII/XVIII w., drewno polichromowane) oraz **dwie rzeźby świętych** (barok, 2 poł. XVII w., drewno polichromowane), umieszczony w zwieńczeniu **obraz – Św. Jadwiga Śląska** (barok, XVIII w., olej na płótnie) i **fragmenty snycerki z motywami małżowinowo-chrzastkowymi i akantem** (barok, XVII/XVIII w., drewno złoczone).

Konserwacji barokowych rzeźb i snycerki, towarzyszyły prace konserwatorskie przy wtórnej, wykonanej po 1930 r. konstrukcji ołtarza. Prace obejmowały dezynfekcję i impregnację drewna, oczyszczenie polichromii z nawarstwień i przemaalowań, podklejenie pęcherzy i odspojen warstwy malarskiej, uzupełnienie ubytków gruntu, punktowanie i rekonstrukcję polichromii, oczyszczenie i uzupełnienie złoczeń. Ponadto wykonano marmoryzację na powierzchni architektury ołtarza. Obraz został oczyszczony, uzupełniono ubytki warstwy malarskiej i zabezpieczono powierzchnię werniksem. Ponadto oczyszczono i zabezpieczono umieszczony w retabulum, pochodzący z l. 30 XX w. obraz z wizerunkiem patronki kościoła.

Wykonawca: mgr Urszula Lis i mgr Krzysztof Lis, Wrocław.

Termin realizacji prac: marzec 2008 – listopad 2009.

Obraz – Św. Walenty (barok, 2 poł. XVII w., olej na płótnie).

Po zdjęciu obrazu z krosna, rozdublowaniu płótna i wyekstrahowaniu z niego masy woskowo-żywicznej, wykonano prostowanie obrazu i ponowny dublaż. Z lica zmyto pozostałości werniks i zabrudzenia, uzupełniono ubytki zaprawy i po punktowaniu warstwy malarskiej, zabezpieczono powierzchnię werniksem.

Wykonawca: mgr Urszula Lis i mgr Krzysztof Lis, Wrocław.

Termin realizacji prac: czerwiec – grudzień 2009.

BOGDANOWICE, gm. Głubczyce, pow. głubczycki.
Kościół parafialny p.w. Podwyższenia Krzyża Świętego.

Płyta nagrobna Wolfa Bohdanowskiego ze Ślimakowa i jego żony (renesans, ok. 1555, marmur) (*ryc. 1*) i **płyta nagrobna Jerzego Bohdanowskiego ze Ślimakowa i żony Marii Anny Czechówny z Belku** (renesans, 2 poł. XVI w., marmur).

Po demontażu płyt z muru okalającego kościół, oczyszczono powierzchnię marmuru z wtórnych nawarstwień, przemaalowań i pobiał. Usunięto pozostałości po spoinach i sklejo szczeliny. Marmur odsolono i wzmocniono powierzchniowo. Uzupełniono ubytki kamienia i wykonano na wysokim poziomie rekonstrukcje brakujących form rzeźbiarskich, uczytelniono inskrypcje w języku czeskim. Ze względu na bardzo osłabioną strukturę marmuru, przed montażem płyt w przedsionku kościoła, wykonano na ich tylnej powierzchni wzmacniający konstrukcję laminat, płyty zostały ustawione na kamiennych postumentach i zabezpieczone metalowymi klamrami.

Wykonawca: mgr Dorota Gryczewska i mgr Jacek Gryczewski, Sidzina („Gryczewski Jacek Konserwacja Zabytków – Keramik”).

Termin realizacji prac: kwiecień – wrzesień 2009.

Dwie płyty nagrobne dzieci z rodziny Bohdanowskich (renesans, k. XV w., piaskowiec) (*ryc. 2*).

Płyty zdemontowano z muru okalającego kościół, oczyszczono ich powierzchnię i usunięto zaplamienia. Ponadto przeprowadzono zabiegi dezynfekcji, wzmocnienia struktury kamienia i uzupełniono ubytki. Po konserwacji płyty zostały zamontowane w przedsionku kościoła.

Wykonawca: mgr Dorota Gryczewska, Sidzina („Dorota Gryczewska – Konserwacja Zabytków”).
Termin realizacji prac: sierpień – grudzień 2009.

BORKI WIELKIE, gm. Olesno, pow. oleski.

Kościół cmentarny p.w. św. Marcina i Bartłomieja.

Zespół obrazów – Stacje Drogi Krzyżowej (ludowy, 1846, autor: Kazimierz Piechowski, olej na płótnie, rama: drewno polichromowane).

Podjęte prace zmierzały do przywrócenia ludowego charakteru obrazów, które zostały przekazane, jako depozyt czasowy do Muzeum Wsi Opolskiej. Po wyciągnięciu obrazów z ram, oczyszczono odwrociami, przeprowadzono dezynfekcję i impregnację. Ze względu na osłabienie podobrazia płótno zostało zdublowane (z odwzorowaniem sygnatury autora i daty na jednej ze stacji), usunięto przemalowania, uzupełniono ubytki gruntu i wykonano retusz warstwy malarskiej. W trakcie prac, zgodnie z wytycznymi komisji konserwatorskiej, wydobyto wykonane pierwotnie w języku polskim tytuły Stacji (pozostawiono jako świadek napis w języku niemieckim na Stacji XI). Ramy zostały oczyszczone, poddane dezynfekcji i dezynsekcji; po uzupełnieniu ubytków, powierzchnię zabezpieczono werniksem.

Wykonawca: mgr Lesław Niziński, Głogówek.

Termin realizacji prac: luty – październik 2008.

BRYNICA, gm. Łubniany, pow. opolski.

Kościół parafialny p.w. św. Szczepana.

Ołtarz boczny p.w. św. Jana Ewangelisty (*ryc. 3*) i **ołtarz boczny p.w. Świętej Rodziny** (barok, pocz. XVIII w., drewno polichromowane, złocenia, obrazy: olej na płótnie).

Po wykonaniu zabiegów dezynfekcji i impregnacji, oczyszczono powierzchnię z zabrudzeń i usunięto przemalowania do warstwy pierwotnej (marmoryzacja w odcieniach czerni i grafitu, kolumny i detal ornamentalny – w kolorze kości słoniowej ze złoceniami). Po zabezpieczeniu oryginalnej polichromii i renowacji uszkodzonego drewna, uzupełniono ubytki zaprawy, zrekonstruowano złocenia, scalono ubytki warstwy polichromii i zabezpieczono ją werniksem. Ponadto przeprowadzono konserwację obrazów (dezynfekcja, oczyszczenie, usunięcie pociemniałego werniksu, konsolidacja warstwy malarskiej, uzupełnienie ubytków zaprawy, wykonanie punktowań warstwy malarskiej, nałożenie werniksu).

Wykonawca: mgr Andrzej Marek Barski, Nysa („Konserwacja Dzieł Sztuki A.M. Barski”).

Termin realizacji prac: ołtarz boczny p.w. św. Jana Ewangelisty: maj – listopad 2008; ołtarz boczny p.w. Świętej Rodziny: marzec – wrzesień 2009.

BRZEG, gm. Brzeg, pow. brzeski.

Kościół parafialny p.w. św. Mikołaja.

Ołtarz główny – tryptyk Świętej Rodziny (późny gotyk, ok. 1500, drewno polichromowane, złocenia, srebrzenia, predella: późny renesans, 1608, tempera na desce) (*ryc. 4*).

Pierwszy etap prac przy tryptyku, który poddawany był już gruntownym zabiegom w l. 60 XX w., obejmował zabiegi przy szafie i predelli (w 2010 r. zostanie przeprowadzona konserwacja skrzydeł). Po przeprowadzeniu zabiegów dezynfekcji i lokalnego utwardzenia drewna, oczyszczono powierzchnię z zabrudzeń, uzupełniono ubytki drewna i zaprawy, z wykonaniem grawerunku w tłach. Ubytki złocenia i srebrzenia (z barwnymi laserunkami) zostały uzupełnione i zrekonstruowane zgodnie z pierwotną techniką. Ponadto scalono ubytki warstwy polichromii. Konserwacja predelli objęła zabiegi: oczyszczenie, flekowanie rozpojenia desek, uzupełnienie ubytków drewna, uzupełnienie ubytków zaprawy, retusze scalające polichromii.

Wykonawca: mgr Maria Kubaczka-Regulińska, Wrocław.

Termin realizacji prac: czerwiec – grudzień 2009.

FAŁKOWICE, gm. Pokój, pow. namysłowski.
Kościół parafialny p.w. św. Stanisława Biskupa.

Rzeźba – Matka Boska z Dzieciątkiem (gotyk, 3 ćw. XIV w., drewno polichromowane, złożone).

W trakcie prac konserwatorskich usunięto z powierzchni rzeźby zabrudzenia i wtórne uzupełnienia oraz odczyszczono drążone odwrocie. Drewno zostało zaimpregnowane i zdezynfekowane. Usunięto przemalowania polichromii, wtórne uzupełnienia i kity. Odsłonięte warstwy pierwotne zostały podklejone i doczyszczane, a po wykonaniu rekonstrukcji i uzupełnień ubytków formy rzeźbiarskiej, uzupełniono i zrekonstruowano ubytki złoczeń i polichromii zgodnie z pierwotną techniką. Powierzchnię polichromii zabezpieczono werniksem.

Wykonawca: dr Barbara Budziaszek, Kraków.

Termin realizacji prac: kwiecień – listopad 2009.

GŁOGÓWEK, gm. Głogówek, pow. prudnicki.

Kościół parafialny p.w. św. Bartłomieja.

Dekoracja malarska i sztukatorska ścian i sklepień w partii łuku tęczowego i empory organowej (barok, 1776-1781, autor: Franciszek Sebastini, Jan Schubert; fresk mokry, stiuk) (ryc. 6).

Kontynuacja rozpoczętych w 2006 r. we wnętrzu kościoła gruntownych prac konserwatorskich (2006 – wystrój kaplicy Oppersdorffów, 2007 – zwieńczenie ołtarza głównego, 2008 – kontynuacja prac przy ołtarzu głównym i kompleksowe prace w prezbiterium (ryc. 5)). W trakcie prac przy dekoracji malarskiej, po usunięciu zabrudzeń, nawarstwień oraz przemalowań, oczyszczono pierwotną warstwę malarską. Dalsze prace obejmowały odsolenie, konsolidację warstwy malarskiej i struktury narzutu tynkowego, podklejenie odspojonych elementów podłoża. W miejscach ubytków, po uzupełnieniu zapraw, wykonano punktowanie warstwy malarskiej metodą graficzną z zastosowaniem kropli. Podczas konserwacji sztukaterii zrealizowano zabiegi oczyszczenia i odsalania, usunięcia nawarstwień, wzmocnienia strukturalnego, uzupełniono i zrekonstruowano ubytki.

Wykonawca: dr Jarosław Adamowicz, Kraków.

Termin realizacji prac: luty – listopad 2009.

Kościół klasztorny OO. Franciszkanów p.w. św. Franciszka z Asyżu.

Dekoracja malarska ścian południowej i wschodniej Domku Matki Bożej Loretańskiej (barok, ok. 1770, autor: Franciszek Sebastini; fresk mokry; popiersia świętych i sybilli oraz zwieńczenie: polichromia na drewnie).

Konserwacja dekoracji malarskiej Domku Loretańskiego prowadzona była etapami od 2006 r. (2006 – ściana północna, 2007 – ściana zachodnia, 2008 – ściana południowa, 2009 – ściana frontowa wschodnia (ryc. 7)). W trakcie prac usunięto wtórne warstwy tynków i pobiał, dokonano konsolidacji warstwy malarskiej; partie tynku odsolono i wykonano zabiegi konsolidacji strukturalnej, podklejono rozwarstwienia i spęcherzenia. W miejscach ubytków założono łaty i kity o fakturze podobnej do tynku oryginalnego, które zostały pokryte wapiennymi pobiałami. Z oryginalnej polichromii usunięto wtórne nawarstwienia i przemalowania, a po utrwaleniu malowideł wykonano drobne retusze scalające przez lawowanie i uzupełnienie kropli.

Wykonawca: mgr Aleksandra Pill i dr Edgar Pill, Grębocin („Firma Konserwatorska – dr Edgar Pill”).

Termin realizacji prac: 2008 – 2009.

GŁUCHOŁAZY, gm. Głucholazy, pow. nyski.

Kościół parafialny p.w. św. Wawrzyńca.

Ołtarz boczny p.w. Serca Pana Jezusa (regencja/rokoko, 2 ćw. XVIII w., drewno polichromowane, złożone, srebrzone, obraz: olej na płótnie) (ryc. 8) i **ołtarz boczny p.w. św. Józefa** (rokoko, po poł. XVIII w., drewno polichromowane, złoczenia, srebrzenia, obraz: olej na płótnie).

W trakcie prac wykonano następujące zabiegi: oczyszczenie, podklejenie odspojień i łusek polichromii, usunięcie wtórnych warstw malarskich, dezynfekcja, impregnacja drewna, wzmocnienie i naprawa połączeń stolarskich, wymiana zdestruowanych i uzupełnienie brakujących elementów konstrukcyjnych, uzupełnienie ubytków, wykonanie złoczeń i srebrzeń zgodnie z pierwotną techniką, zabezpieczenie srebra przed korozją, retusz warstw malarskich, nałożenie werniksu. Ponadto wykonano konserwację obrazów (oczyszczenie lica i odwrocie, prostowanie płótna, retusz warstwy malarskiej, nałożenie werniksu).

Wykonawca: mgr Renata Szelwach, Nysa.

Termin realizacji prac: ołtarz boczny p.w. Serca Pana Jezusa: sierpień – grudzień 2008; ołtarz boczny p.w. św. Józefa: luty – październik 2009.

Ośrodek Formacyjno-Rehabilitacyjno-Wypoczynkowy „Skowronek” Caritas Diecezji Opolskiej.
Obraz – Matka Boska Królowa Pokoju na tle panoramy Gór Opawskich (historyzm, l. 20-30 XX w., autor: Otto Kowalewski, olej na płótnie, rama: drewno, masa ramiarska, polichromowane, srebrzone).

Po oczyszczeniu lica i odwrocia obrazu, uzupełniono ubytki zaprawy, wykonano retusz warstwy malarskiej i werniksowanie. Ponadto wykonano konserwację ramy (dezynsekcja, podklejenie odspojień, impregnacja, uzupełnienie i naprawa połączeń stolarskich, uzupełnienie ubytków drewna i masy ramiarskiej, wykonanie srebrzeń, retusz polichromii, zabezpieczenie powierzchni werniksem).

Wykonawca: mgr Renata Szelwach, Nysa.

Termin realizacji prac: czerwiec – listopad 2009.

GÓRA ŚW. ANNY, gm. Leśnica, pow. strzelecki.
Kaplica kalwaryjska Grób i Wniebowzięcie NMP.

Wyposażenie kaplicy: **ołtarz p.w. Wniebowzięcia NMP z rzeźbami – Św. Joachim i Św. Józef** (1886-1899, warsztat Józefa Koppa z Monachium, drewno polichromowane, złocenia) i **obrazem – Wniebowzięcie NMP** (barok, XVIII w., olej na płótnie).

Konserwacja XIX-wiecznych elementów wyposażenia kaplicy, w zakresie konserwacji technicznej i estetycznej (dezynfekcja i dezynsekcja, położenie pęcherzy, łusek i rozwarstwień oraz przywrócenie przyczepności polichromii i złocień do podłoża, oczyszczenie polichromii i złocień oraz usunięcie przemałowań, rekonstrukcja i uzupełnienie ubytków, nałożenie werniksu końcowego). Ponadto poddano konserwacji barokowy obraz – Wniebowzięcie NMP: oczyszczenie odwrocia i lica obrazu, usunięcie pożółkłego i pociemniałego werniksu, położenie łusek i konsolidacja warstwy malarskiej, prostowanie, dublaż, uzupełnienie ubytków zaprawy, wykonanie punktowań i rekonstrukcji warstwy malarskiej, nałożenie werniksu końcowego.

Wykonawca: mgr Andrzej Marek Barski, Nysa („Konserwacja Dzieł Sztuki A.M. Barski”).

Termin realizacji prac: maj – grudzień 2008.

GROBNIKI, gm. Głubczyce, pow. głubczycki.

Rzeźba – św. Jan Nepomucen (barok, poł. XVIII w., piaskowiec), usytuowana na moście na ul. Św. Jana Nepomucena.

Prace konserwatorskie przeprowadzono w pełnym zakresie konserwacji technicznej i estetycznej. W trakcie oczyszczania ze względu na bardzo zły stan zachowania rzeźby i dużą porowatość kamienia, nie udało się usunąć zabrudzeń z jego struktury. W miarę możliwości miejsca z widocznymi przeolejeniami i zagrzybieniami były doczyszczane mechanicznie. Ostatecznie, w celu zachowania walorów estetycznych, rzeźba została scalona kolorystycznie na całej powierzchni w odcieniu szarym. Po zakończeniu prac figurę tymczasowo zdeponowano w Powiatowym Muzeum Ziemi Głubczyckiej w Głubczycach, do czasu przeprowadzenia remontu mostu w Grobnikach.

Wykonawca: mgr Dorota Gryczewska i mgr Jacek Gryczewski, Sidzina („Gryczewski Jacek Konserwacja Zabytków – Keramik”).

Termin realizacji prac: listopad 2008 – luty 2009.

JANKOWICE WIELKIE, gm. Olszanka, pow. brzeski.

Kościół filialny p.w. Wniebowzięcia NMP.

Ołtarz główny (barok, k. XVII i XIX w., drewno polichromowane, złoczone, srebrzone) (ryc. 9).

W trakcie prac konserwatorskich wykonano zabiegi obejmujące usunięcie wtórnych nawarstwień, doczyszczanie pierwotnej czarnej polichromii, dezynfekcję i impregnację drewna. Po uzupełnieniu i rekonstrukcji ubytków drewna i zaprawy, wykonano rekonstrukcję złocień i srebrzeń, scalono kolorystycznie polichromię i nałożono werniks. Ponadto umieszczono w ołtarzu trzy obrazy – współczesne kopie płócien Tycjana.

Wykonawca: mgr Ireneusz Śmiechowski, Nysa („Firma Konserwatorska Ireneusz Śmiechowski”).

Termin realizacji prac: luty – październik 2009.

Trzy płyty nagrobne pastora Jana Hermanna, Anny Hermann i Elżbiety Hermann (renesans, pocz. XVII w., piaskowiec), umieszczone na elewacji kościoła (*ryc. 10*).

Po oczyszczeniu powierzchni drobnziarnistego piaskowca z warstwy fałszywej patyny i odsole-
niu, uzupełniono drobne ubytki kamienia. Płyty zabezpieczono przed rozwojem mchów i porostów,
wykonano hydrofobizację i scalenie kolorystyczne uzupełnień. Ponadto oczyszczono haki mocujące
płyty w murze, zabezpieczono je przed korozją i pomalowano.

Wykonawca: mgr Ireneusz Śmiechowski, Nysa („Firma Konserwatorska Ireneusz Śmiechowski”).

Termin realizacji prac: maj – październik 2008.

JARNOŁTÓW, gm. Otmuchów, pow. nyski.

Kościół parafialny p.w. Podwyższenia Krzyża Świętego.

Rzeźba – Pieta (gotyk, 1 ćw. XVI w., drewno polichromowane) (*ryc. 11*).

W trakcie konserwacji wykonano badania laboratoryjne i zrealizowano następujące prace: de-
zynfekcja, usunięcie przemałowań, impregnacja, uzupełnienie ubytków drewna, uzupełnienie uby-
tków zaprawy, wykonanie retuszy pierwotnej polichromii, nałożenie warstw zabezpieczających.

Wykonawca: mgr Jolanta Dudała, Nysa.

Termin realizacji prac: lipiec – listopad 2008.

JASTRZĘBIE, gm. Namysłów, pow. namysłowski.

Kościół filialny p.w. św. Wawrzyńca.

Tryptyk (późny gotyk, k. XV w., drewno polichromowane, złożone, skrzydła:).

Po wykonaniu badań laboratoryjnych usunięto przemałowania i doczyszczono pierwotną polichro-
mię. Wykonano dezynsekcję, utwardzenie, rekonstrukcję ubytków drewna, uzupełnienie gruntów, rekon-
strukcję i uzupełnienie złocień i srebrzeń, retusz warstwy malarskiej i zabezpieczono ją werniksem.

Wykonawca: mgr Kazimierz Pałka, Kraków, mgr Ireneusz Śmiechowski, Nysa („Firma Konserwator-
ska Ireneusz Śmiechowski”).

Termin realizacji prac: wrzesień – grudzień 2009.

JAWORZNO, gm. Rudniki, pow. oleski.

Kościół parafialny p.w. Trójcy Przenajświętszej.

Ołtarz główny (barok, 1 poł. XVIII w., drewno polichromowane, złożone, srebrzone).

Podczas prac usunięto wielokrotne wtórne przemałowania i przezłocenia. Na podstawie od-
słoniętych śladów pierwotnej polichromii i złocień odtworzono marmoryzację ze srebrzeniami
i złoceniami. Wykonano zabiegi dezynfekcji i impregnacji drewna, uzupełniono ubytki snycerki,
podklejono pęknięcia drewna i wymieniono zniszczone elementy konstrukcyjne. Wzorując się na
archiwalnych fotografiach zamontowano w zwieńczeniu obraz – Trójca Przenajświętsza.

Wykonawca: mgr Adam Pragłowski, Rzeszów.

Termin realizacji prac: kwiecień – listopad 2008.

JEMIELNICA, gm. Jemielnica, pow. strzelecki.

Kościół parafialny p.w. Wniebowzięcia NMP.

Prospekt organowy (rokoko, 1777, drewno polichromowane, złożone) z **obrazem – św. Cecylia**
(rokoko, 1777, olej na płótnie).

W trakcie konserwacji wykonano dezynfekcję i dezynsekcję, podklejenie pęcherzy, rozwarstwień
i przywrócenie przyczepności polichromii, usunięcie wtórnych nawarstwień, impregnację, skleje-
nie rozstępów i pęknięć drewna, wymianę zniszczonych elementów konstrukcyjnych, uzupełnienie
i rekonstrukcję ubytków snycerki, uzupełnienie ubytków zaprawy oraz srebrzeń i złocień, nałożenie
laserunków i powłoki ochronnej na srebrzenia, nałożenie werniksu na powierzchnie polichromo-
wane. Ponadto wykonano następujące zabiegi przy obrazie: oczyszczenie lica i odwrocie, usunięcie
pożółkłego werniksu, uzupełnienie ubytków zaprawy i warstwy malarskiej, nałożenie werniksu.

Wykonawca: mgr Aleksandra Pill i dr Edgar Pill, Grębocin („Firma Konserwatorska – dr Edgar Pill”).

Termin realizacji prac: czerwiec – grudzień 2008.

Ambona (barok, 2 poł. XVIII w., drewno polichromowane, złożone, srebrzone) (ryc. 12).

Podczas prac wykonano dezynfekcję i dezynsekcję, podklejenie pęcherzy, rozwarstwień i przywrócenie przyczepności polichromii, impregnację, usunięcie wtórnych nawarstwień, sklejenie rozstępów i pęknięć drewna, wymianę zniszczonych elementów konstrukcyjnych, uzupełnienie i rekonstrukcję ubytków snycerki, uzupełnienie ubytków zaprawy, srebrzeń i złocen, nałożenie laserunków i powłoki ochronnej na srebrzenia, nałożenie werniksu na powierzchnie polichromowane.

Wykonawca: mgr Danuta Drabik-Wójtowicz i mgr Ryszard Wójtowicz, Wrocław.

Termin realizacji prac: lipiec – październik 2009.

JODŁÓW, gm. Otmuchów, pow. nyski.

Kaplica p.w. Męki Pańskiej.

Rzeźba – Św. Anna (barok, k. XVIII w., drewno polichromowane, złocenia) (ryc. 13) i **rzeźba – Św. Jan Nepomucen** (rokoko, k. XVIII w., drewno polichromowane, złocenia).

W trakcie konserwacji rzeźby – Św. Anna, zrealizowano następujące prace: dezynfekcja, usunięcie przemałowań, impregnacja, uzupełnienie ubytków drewna i rekonstrukcja brakujących form rzeźbiarskich, uzupełnienie ubytków zaprawy, wykonanie retuszy polichromii, rekonstrukcja złocen, nałożenie warstw zabezpieczających. Ponadto wykonano dezynfekcję figury św. Jana Nepomucena.

Wykonawca: mgr Jolanta Dudała, Nysa.

Termin realizacji prac: lipiec – listopad 2008.

KAMIENNIK, gm. Kamiennik, pow. nyski.

Zespół czterech kamieni granicznych tzw. „Granicy Św. Jana” (XII w.; granit) usytuowanych w miejscowościach: **Lipniki** w kierunku Starczówek, **Chociebórz**, **Lipniki** w kierunku Osina Wielka, **Szklary**.

Wykonanie ogrodzeń i tablic informacyjnych. W przypadku słupa granicznego w miejscowości Lipniki w kierunku Tarczówek kamień odkopano, podniesiono i ustawiono.

Wykonawca: Zakład Gospodarki Komunalnej i Mieszkaniowej w Karłowicach Wielkich i firma „MUR-POL” z Kamiennika.

Termin realizacji prac: październik – listopad 2008.

KAMIEN ŚLĄSKI, gm. Gogolin, pow. krapkowicki.

Kościół parafialny p.w. św. Jacka.

Chrzcielnica (neoromanizm, 2 poł. XIX w., drewno polichromowane).

Konserwacja obejmowała dezynfekcję i dezynsekcję, oczyszczenie powierzchni, podklejenie odspojień, usunięcie wtórnych warstw malarskich, impregnację drewna, uzupełnienie i naprawę połączeń stolarskich, uzupełnienie ubytków, nałożenie warstw zaprawy z poźłotą, retusz warstw marmoryzacji w odcieniu kości słoniowej z ciemnym użyciem (podstawa ciemno-czerwona), nałożenie werniksu.

Wykonawca: mgr Renata Szelwach, Nysa.

Termin realizacji prac: kwiecień – wrzesień 2009.

KĘDZIERZYN-KOŹLE, gm. Kędzierzyn-Koźle, pow. kędzierzyńsko-kozielski.

Kościół parafialny p.w. św. Zygmunta i św. Jadwigi Śląskiej.

Organy – 1929, firma organmistrzowska „Gebrüder Rieger” z Krnova (Czechy), opus 2406.

Prace remontowo-konserwatorskie obejmowały demontaż piszczałek z wiatrownicy prospektu, renowację wiatrownicy I, II i III Manuału, renowację wiatrownicy Pedalu, wymianę dmuchawy, renowację traktury pneumatycznej, naprawę kontuaru, renowację trzech miechów pływakowych, renowację piszczałek drewnianych i metalowych labialnych, naprawę głosów językowych, intonację 43 głosów organowych oraz montaż piszczałek prospektowych.

Wykonawca: firma organmistrzowska *Kamerton* – Witold i Wiesław Jeleń, Olszynka.

Termin realizacji prac: styczeń – listopad 2008.

Kościół filialny p.w. Wniebowzięcia NMP.

Polichromia – Historia Królowej Estery (późny barok, 1767, autor: Józef Bayer z Opawy, polichromia na tynku).

Po oczyszczeniu malowideł z zabrudzeń powierzchniowych, wykonano konsolidację pudrującej się warstwy malarskiej i dezynfekcję, podklejono odspojenia tynku i wzmocniono go strukturalnie. Ze względu na znaczny stopień zniszczenia pierwotnej barokowej polichromii, ściśle zespolonej z warstwami wtórnymi przemalowań, po uzupełnieniu ubytków tynku, wykonano rekonstrukcję warstwy malarskiej, zgodnie z pierwotnymi śladami polichromii i wzorami ikonograficznymi. Odkrywkę warstwy pierwotnej zostały udokumentowane i pozostawione w formie świadków.

Wykonawca: mgr Andrzej Marek Barski, Nysa („Konserwacja Dzieł Sztuki A.M. Barski”).

Termin realizacji prac: kwiecień – listopad 2008.

Malowidło ścienne – Wniebowzięcie NMP (barok, XVIII i XX w., polichromia na tynku), pozostałość dawnego iluzjonistycznego ołtarza.

Malowidło oczyszczono z zabrudzeń powierzchniowych, po konsolidacji pudrującej się warstwy malarskiej wykonano dezynfekcję, podklejono odspojenia tynku i wzmocniono go strukturalnie, uzupełniono ubytki i utrwalono warstwę malarską. Ponadto na podstawie zachowanych przekazów ikonograficznych wykonano rekonstrukcję iluzjonistycznego ołtarza.

Wykonawca: mgr Andrzej Marek Barski, Nysa („Konserwacja Dzieł Sztuki A.M. Barski”).

Termin realizacji prac: lipiec 2009.

KĘPNICA, gm. Nysa, pow. nyski.

Kościół parafialny p.w. Wniebowzięcia NMP.

Ołtarz główny (barok, ok. 1700, drewno polichromowane, złożone, srebrzone) (*ryc. 14*).

Po oczyszczeniu powierzchni i podklejeniu odspojień, usunięto wtórne warstwy malarskie. Następnie wykonano dezynfekcję i impregnację drewna, uzupełniono i naprawiono połączenia stolarskie. Po uzupełnieniu ubytków drewna i nałożeniu zapraw, wykonano złocenia i srebrzenia z laserunkiem oraz retusz warstw malarskich (polichromia w odcieniach czerwieni). Powierzchnię ołtarza zabezpieczono werniksem. Ponadto wykonano konserwację obrazów (oczyszczenie, prostowanie, sklejenie rozdarcia na płótnie i pęknięcia na desce, uzupełnienie ubytków i retusz warstwy malarskiej, nałożenie werniksu).

Wykonawca: mgr Renata Szelwach, Nysa.

Termin realizacji prac: luty – listopad 2009.

KIELCZA, gm. Zawadzkie, pow. strzelecki.

Kościół parafialny p.w. św. Bartłomieja Apostoła.

Ołtarz boczny p.w. św. Józefa i ołtarz boczny p.w. NMP (barok/klasycyzm, XVIII/XIX w., drewno polichromowane, złocenia), **ambona** (klasycyzm, pocz. XIX w., drewno polichromowane, złocenia) (*ryc. 15*) i **chrzcielnica wraz z nadbudową (antyambona)** (barok/klasycyzm, XVIII/XIX w., drewno polichromowane, złocenia) (*ryc. 16*).

Na podstawie badań stratygraficznych stwierdzono występowanie na obiektach trzech warstw przemalowań i przełoczeń. Ze względu na ich stan zachowania postanowiono odsłonić drugą warstwę historyczną – w tonacji ciemnego błękitu z szarą marmoryzacją, z elementami zieleni z błękitem na detalu architektonicznym. W trakcie prac wykonano zabiegi: oczyszczenie powierzchni, usunięcie przemalowań, impregnacja, uzupełnienie ubytków drewna, sklejenie i wzmocnienie rozluźnionych połączeń konstrukcyjnych, uzupełnienie ubytków gruntu i warstwy malarskiej, zabezpieczenie powierzchni werniksem. Ponadto przeprowadzono prace przy obrazach: oczyszczenie lica, opracowanie odwrocia (oczyszczenie, profilaktyczne zabezpieczenie krosna, konsolidacja strukturalna), usunięcie zmydlonego werniksu, prostowanie, uzupełnienie ubytków gruntu i warstwy malarskiej, nałożenie werniksu końcowego.

Wykonawca: mgr Lesław Niziński, Głogówek.

Termin realizacji prac: marzec – listopad 2008.

Organy – 1889, firma organmistrzowska „Schlag & Söhne” ze Świdnicy.

Prace remontowo-konserwatorskie w następującym zakresie: demontaż piszczałek z wiatrownicy prospektu, renowacja wiatrownicy I i II Manualu, wiatrownicy Pedalu, naprawa traktury mechanicznej, renowacja kontuaru, wykonanie i montaż nowej klawiatury pedału, renowacja miecha, rekonstrukcja piszczałek drewnianych, renowacja piszczałek metalowych labialnych, impregnacja elementów drewnianych, montaż nowej ławeczki organmistrzowskiej i dmuchawy, intonacja głosów organowych.

Wykonawca: firma organmistrzowska *Kamerton* – Witold i Wiesław Jeleń, Olszynka.

Termin realizacji prac: grudzień 2008 – czerwiec 2009.

Prospekt organowy (eklektyzm, ok. 1889, drewno polichromowane, złożone).

W trakcie prac konserwatorskich usunięto wtórne nawarstwienia, doczyszczono polichromię, wykonano dezynfekcję, uzupełniono ubytki drewna i zaprawy, wykonano złączenia, retusz polichromii i nałożono werniks.

Wykonawca: mgr Ireneusz Śmiechowski, Nysa („Firma Konserwatorska Ireneusz Śmiechowski”).

Termin realizacji prac: marzec – maj 2009.

KOBIELA, gm. Grodków, pow. brzeski.

Kościół parafialny p.w. św. Jerzego.

Tabernakulum ołtarza głównego (późny barok, k. XVIII w., drewno polichromowane, złączenia) (ryc. 17).

Wykonano zabiegi dezynfekcji, dezynsekcji i impregnacji drewna, sklejonę i uzupełniono jego ubytki drewna. Po usunięciu z powierzchni wtórnych złoceń i przemalowań, oczyszczono wybraną do ekspozycji warstwę historyczną i uzupełniono ubytki (marmoryzacja w odcieniach zieleni i borda).

Wykonawca: mgr Dorota Gryczewska i mgr Jacek Gryczewski, Sidzina („Gryczewski Jacek Konserwacja Zabytków Keramik”).

Termin realizacji prac: maj – listopad 2008.

KRAPKOWICE, gm. Krapkowice, pow. krapkowicki.

Kościół parafialny p.w. św. Mikołaja.

Organy – 1898, firma organmistrzowska „Schlag & Söhne” ze Świdnicy.

Prace renowacyjne organów objęły renowację kontuaru, wiatrownicy I i II Manualu, wiatrownicy Pedalu, naprawę magazynu powietrza, kanałów, piszczałek drewnianych, metalowych i traktury. W trakcie prac zamontowano w organach nową cichobieżną dmuchawę.

Wykonawca: Firma Organmistrzowska M. NAWROT & SYNOWIE, Wronki.

Termin realizacji prac: październik 2008 – czerwiec 2009.

KRASKÓW, gm. Kluczbork, pow. kluczborski.

Kościół parafialny p.w. św. Jadwigi Śląskiej.

Rzeźba – Św. Anna Samotrzcze (późny gotyk, 2 poł. XV w., drewno polichromowane).

W trakcie prac konserwatorskich wykonano zabiegi: usunięcie wtórnych uzupełnień, oczyszczenie powierzchni drążonego odwrocia, impregnacja, dezynfekcję i dezynsekcję, usunięcie przemalowań, uzupełnień i kitów warstw zaprawy, podklejenie odsłoniętych pierwotnych warstw polichromii i złoceń, uzupełnienie ubytków formy rzeźbiarskiej, podklejenie płótna w miejscach łączeń i defektów drewna. Ze względu na śladowe zachowanie pierwotnych polichromii i złoceń, warstwy te zrekonstruowano na podstawie odsłoniętych fragmentów.

Wykonawca: dr Barbara Budziaszek, Kraków.

Termin realizacji prac: lipiec – listopad 2008.

LASOCICE, gm. Łambinowice, pow. nyski.

Kościół filialny p.w. św. Franciszka z Asyżu.

Chrzcielnica (wczesny barok, pocz. XVII w., granit polichromowany, uchwyty żelazne, misa miedziana, pokrywa drewniana) (ryc. 18).

Pracom konserwatorskim poddano wszystkie części składowe chrzcielnicy: granitową czaszę z trzonem i bazą (usunięcie wtórnych spoin, zapraw i uzupełnień, oczyszczenie powierzchni, usunięcie zaplamień, uzupełnienie ubytków zapraw, sklejenie pęknięć i szczelin, dezynfekcja, rekonstrukcja XIX-wiecznej polichromii, zabezpieczenie powierzchni), żelazne uchwyty na czaszy (oczyszczenie, zabezpieczenie powierzchni, pokrycie farbą), drewnianą pokrywę (dezynfekcja, impregnacja, usunięcie przemałowań, uzupełnienie ubytków, uzupełnienie warstwy malarskiej i jej zabezpieczenie) i miedzianą misę (oczyszczenie powierzchni z farby i produktów korozji, zlikwidowanie odkształceń, zabezpieczenie powierzchni).

Wykonawca: mgr Dorota Gryczewska i mgr Jacek Gryczewski, Sidzina („PKZ MENSA – J. Włoka, J. Gryczewski s.c.”).

Termin realizacji prac: kwiecień – listopad 2009.

LIPOWA, gm. Nysa, pow. nyski.

Kościół parafialny p.w. św. Katarzyny Aleksandryjskiej.

Ołtarz boczny p.w. św. Józefa (ryc. 19) i **ołtarz boczny p.w. św. Karola Boromeusza** (barok, 1 poł. XVIII w., drewno polichromowane, złocenia, obrazy: olej na płótnie).

Po oczyszczeniu i usunięciu przemałowań, wykonano impregnację, uzupełniono ubytki i wykonano rekonstrukcję zgodnie ze stwierdzonym stanem pierwotnym: obramienie obrazu – złocenie na poler, wstęgi srebrzone, polichromia – ugrowa, rzeźby polichromowane w technice szypolen ze złoceniami. Powierzchnię polichromii zabezpieczono werniksem. Ponadto poddano konserwacji obrazy (oczyszczenie podobrazia i lica, usunięcie pożąłkłego werniksu, konsolidacja warstwy malarskiej, wymiana krosien, wykonanie retuszy, werniksowanie).

Wykonawca: mgr Jolanta Dudała, Nysa.

Termin realizacji prac: ołtarz boczny p.w. św. Józefa: grudzień 2008 – maj 2009; ołtarz boczny p.w. św. Karola Boromeusza: kwiecień – grudzień 2009.

ŁĄKA, gm. Otmuchów, pow. nyski.

Kościół parafialny p.w. św. Katarzyny Aleksandryjskiej.

Ołtarz boczny p.w. NMP (rokoko, 4 ćw. XVIII w., drewno polichromowane, złocenia, obraz: olej na płótnie) (ryc. 20).

Na podstawie badań stratygraficznych stwierdzono występowanie czterech warstw polichromii; na oryginalną XVIII-wieczną bordowo-seledynową polichromię, nałożona była XIX-wieczna, szaro-niebieska warstwa ze złoceniami, pokryta przemałowaniem olejnymi. Ze względu na bardzo zły stan zachowania warstwy pierwotnej, odsłonięto marmoryzację XIX-wieczną i zrekonstruowano złocenia zgodnie z techniką pierwotną. Ponadto wykonano pełną konserwację barokowej rzeźby *Madonna z Dzieciątkiem*, z odsłonięciem pierwotnej kolorystyki (polichromia, złocenia i srebrzenia z barwnymi laserunkami), konserwację obrazu *Św. Teresa od Dzieciątka Jezus* (oczyszczenie, wymiana krosien, wykonanie retuszy warstwy malarskiej, werniksowanie) oraz wykonano aranżację mensy z nowym antependium.

Wykonawca: mgr Jolanta Dudała, Nysa.

Termin realizacji prac: marzec – listopad 2009.

ŁOSIÓW, gm. Lewin Brzeski, pow. brzeski.

Kościół parafialny p.w. św. Jana Chrzciciela.

Rzeźba – Madonna z Dzieciątkiem (gotyk, ok. 1420, drewno polichromowane, złocenia) (ryc. 21).

Podczas prac konserwatorskich przeprowadzono następujące zabiegi: podklejenie osypującej się warstwy malarskiej oraz gruntów, dezynfekcja, oczyszczenie polichromii, usunięcie wtórnych nawarstwień, uzupełnienie ubytków drewna, nałożenie i opracowanie warstw gruntów, rekonstrukcja złoczeń i retusz polichromii.

Wykonawca: mgr Wiesław Piechówka, Oleśnica.

Termin realizacji prac: maj – grudzień 2008.

MAŃKOWICE, gm. Łambinowice, pow. nyski.

Kościół filialny p.w. św. Mateusza.

Ołtarz boczny p.w. Matki Boskiej (regencja, 1 poł. XVIII w., drewno polichromowane, złocenia, obrazy: olej na płótnie, olej na drewnie) (ryc. 22).

Po usunięciu przemalowań, przeprowadzono zabiegi dezynfekcji, dezynsekcji i impregnacji drewna, położono pęcherze, łuski i rozwarstwienia oraz przyklejono je do podłoża, sklejono rozstępy i pęknięcia drewna oraz uzupełniono jego ubytki. Następnie uzupełniono ubytki zaprawy oraz scalono ubytki złocenia i polichromii (w miejscach rozległych ubytków polichromia została zrekonstruowana), nałożono werniks końcowy na polichromię. Ponadto przeprowadzono konserwację pełną obrazów.

Wykonawca: mgr Andrzej Marek Barski, Nysa („Konserwacja Dzieł Sztuki A.M. Barski”).

Termin realizacji prac: marzec – listopad 2009.

MICHALICE, gm. Namysłów, pow. namysłowski.

Kościół parafialny p.w. św. Michała Archaniola.

Ołtarz główny (wczesny barok, 1668, drewno polichromowane, złocenia) wraz z **antependium** (późny barok, 1 poł. XVIII w., olej na płótnie) (ryc. 23).

Konserwacja estetyczna elementów ołtarza (rzeźby, elementy snycerskie, kolumny, antependium), będąca kontynuacją konserwacji technicznej przeprowadzonej w 2003 r. W trakcie prac usunięto wtórne warstwy malarskie i doczyszczono pierwotną polichromię, wykonano rekonstrukcję złocenia i srebrzenia oraz retusz ubytków polichromii, którą zabezpieczono werniksem. Powierzchnię antependium oczyszczono, płótno zdublowano, uzupełniono ubytki zaprawy i wykonano retusz warstwy malarskiej, powierzchnię zabezpieczono werniksem.

Wykonawca: mgr Ireneusz Śmiechowski, Nysa („Firma Konserwatorska Ireneusz Śmiechowski”).

Termin realizacji prac: wrzesień 2009 – luty 2010.

Ambona (wczesny barok, 1666, drewno polichromowane, złocenia).

W trakcie konserwacji zrealizowano następujące prace: oczyszczenie powierzchni, usunięcie przemalowań, podklejenie odspojonych warstw zaprawy, impregnacja, rekonstrukcja brakujących form rzeźbiarskich, uzupełnienie ubytków drewna i zaprawy, uzupełnienie i rekonstrukcja złocenia, scalenie ubytków polichromii, nałożenie werniksu końcowego na polichromię.

Wykonawca: mgr Rafał Rzeźniczek, Opole („Galeria Sztuki „Autor”).

Termin realizacji prac: marzec – listopad 2009.

MIECHOWA, gm. Byczyna, pow. kluczborski.

Kościół filialny p.w. św. Jacka.

Polichromia na drewnianych elementach wystroju i wyposażenia wnętrza: deski stropowe, belka tęczowa, empory, drzwi do nawy i do zakrystii (późny renesans, 1 poł. XVII w., tempera na drewnie) (ryc. 24).

Konserwacja późnorenansowej dekoracji malarskiej z motywami roślinnymi, ornamentem okuciowym, przedstawieniami nieba oraz marmoryzacją, występującej na elementach wystroju i wyposażenia wnętrza drewnianego kościoła o konstrukcji zrębowej. Po wykonaniu badań specjalistycznych, przeprowadzono zabiegi dezynfekcji i dezynsekcji, konsolidacji warstwy malarskiej i zaprawy, impregnacji drewna, usunięto zabrudzenia powierzchniowe i przemalowania, uzupełniono ubytki drewna i zaprawy oraz wykonano retusze i punktowania. Powierzchnię polichromii zabezpieczono werniksem.

Wykonawca: mgr Aleksandra Pill i dr Edgar Pill, Grębocin („Firma Konserwatorska – dr Edgar Pill”).

Termin realizacji prac: czerwiec 2008 – październik 2008.

Ołtarz główny (ryc. 25), **ambona** i **chrzcielnica** (późny renesans, ok. 1628, drewno polichromowane, złocenia, srebrzenia; obrazy: tempera na desce).

Konserwacja objęła zabiegi: dezynfekcja i dezynsekcja, podklejenie pęcherzy, rozwarstwień, przywrócenie przyczepności polichromii i złocenia do podłoża, impregnacja, oczyszczenie polichromii i złocenia, usunięcie wtórnych nawarstwień, sklejanie rozstępów i pęknięć drewna, wymiana

zniszczonych elementów konstrukcyjnych, uzupełnienie ubytków drewna, rekonstrukcja ubytków snycerki, uzupełnienie ubytków zaprawy, scalanie ubytków warstwy złoceń i srebrzeń, wykonanie rekonstrukcji i punktowań warstwy malarskiej, nałożenie werniksu na polichromię, rekonstrukcja i uzupełnienie barwnych lakierów pozłotniczych. Przeprowadzone prace zakończyły cykl czteroletnich działań remontowo-konserwatorskich (wcześniej wykonano prace przy architekturze kościoła), które nie tylko uratowały substancję zabytkową, ale również wydobyły walory estetyczne, historyczne i artystyczne drewnianego kościoła wraz z jego wystrojem i wyposażeniem.

Wykonawca: mgr Aleksandra Pill i dr Edgar Pill, Grębocin („Firma Konserwatorska – dr Edgar Pill”).

Termin realizacji prac: marzec – listopad 2009.

MIESZKOWICE, gm. Prudnik, pow. prudnicki.

Kościół filialny p.w. św. Jerzego.

Organy – XIX w.

Prace remontowo-konserwatorskie w następującym zakresie: demontaż piszczałek z wiatrownicy prospektu, renowacja układu zasilania powietrznego, wiatrownicy I Manuału, wiatrownicy Pedalu, naprawa traktury mechanicznej i kontuaru, renowacja trzech miechów pływakowych, renowacja piszczałek drewnianych i metalowych labialnych, impregnacja elementów drewnianych, montaż nowej ławeczki organmistrzowskiej, intonacja 6 głosów organowych.

Wykonawca: firma organmistrzowska *Kamerton* – Witold i Wiesław Jeleń, Olszynka.

Termin realizacji prac: sierpień – listopad 2008.

Prospekt organowy (1 poł. XIX w., drewno polichromowane, złożone).

W trakcie prac wykonano następujące zabiegi: dezynfekcja i konsolidacja zniszczonych fragmentów drewna, wzmocnienie strukturalne, uzupełnienie ubytków gruntów, retusz kolorystyczny polichromii, zabezpieczenie polichromii, retusz i rekonstrukcja złoceń.

Wykonawca: mgr Lesław Niziński, Głogówek.

Termin realizacji prac: październik – grudzień 2008.

Ambona (barok, XVII/XVIII w., drewno polichromowane, złożone) (ryc. 26).

Przeprowadzono zabiegi dezynfekcji, impregnacji, usunięto nawarstwienia, uzupełniono ubytki drewna i zapraw. Zrekonstruowano złączenia i uzupełniono ubytki polichromii (na podstawie badań stratygraficznych i stwierdzonego stanu zachowania wybrano do ekspozycji II warstwę historyczną), na którą nałożono werniks.

Wykonawca: mgr Marek Babś, Nysa.

Termin realizacji prac: marzec – listopad 2009.

NIEMODLIN, gm. Niemodlin, pow. opolski.

Zamek.

Zespół czterech rzeźb : Myśliwy (ryc. 27), Św. Antoni, Św. Jan Nepomucen i Św. Florian (barok, XVIII/XIX w., piaskowiec), zlokalizowanych na moście przy głównym wejściu do zamku.

Podczas prac wzmocniono osłabioną strukturę kamienia, a powierzchnię oczyszczono i usunięto fałszywą patynę. Brakujące fragmenty formy rzeźbiarskiej zrekonstruowano na podstawie fotografii archiwalnych i wzorów ikonograficznych. Powierzchnia rzeźb została zabezpieczona przed rozwojem mchów i mikroflory oraz poddana hydrofobizacji. Ponadto przeprowadzono prace przy cokołach (usunięcie tynków, oczyszczenie powierzchni cegły i jej wzmocnienie, wykonanie nowych tynków wraz z odtworzeniem profili na podstawie pobranych szablonów).

Wykonawca: mgr Ireneusz Śmiechowski, Nysa („Firma Konserwatorska Ireneusz Śmiechowski”).

Termin realizacji prac: lipiec – listopad 2008.

NIEMYSŁOWICE, gm. Prudnik, pow. prudnicki.

Kościół parafialny p.w. św. Anny.

Ambona z figurami Ewangelistów (barok, 1 poł. XVIII w., drewno złożone), **ława** (barok, 1 poł. XVIII w., drewno) i **konfesjonał** (późny barok, k. XVIII w., drewno malowane).

W trakcie konserwacji ambony zrealizowano zabiegi: dezynfekcja, usunięcie przemałowań, impregnacja, uzupełnienie ubytków drewna, uzupełnienie ubytków zaprawy, wykonanie retuszy polichromii na architekturze ambony (marmoryzacja w odcieniach szarości), rekonstrukcja złocień (rzeźby Ewangelistów, płyciny kosza, detale architektoniczne). Konserwacja ławy objęła usunięcie wtórnej warstwy lakieru, dezynsekcję, uzupełnienie ubytków drewna i pokrycie powierzchni szlakiem. Natomiast w trakcie prac przy konfesjonale wykonano zabiegi dezynsekcji, wzmocniono konstrukcję, usunięto zabrudzenie powierzchniowe, uzupełniono ubytki drewna, zaprawy, wykonano retusz polichromii, powierzchnię zabezpieczono szlakiem.

Wykonawca: ambona: mgr Jolanta Dudała, Nysa; ława i konfesjonał: firma ADAD, Pracownia mebli, Jakub Dąbrowski, Św. Katarzyna k/Wrocławia.

Termin realizacji prac: czerwiec – grudzień 2009.

NOWA WIEŚ, gm. Głubczyce, pow. głubczycki.

Kościół filialny p.w. Królowej Anielskiej.

Ołtarz główny (eklektyzm, XIX/XX w., drewno polichromowane, złocenia) wraz z **obrazem – Koronacja NMP** (XIX w., olej na płótnie).

Po oczyszczeniu powierzchni, wykonano dezynsekcję i dezynfekcję, sklejono i uzupełniono ubytki drewna, wzmocniono zdeintegrowane partie drewna. Następnie zrekonstruowano polichromię i złocenia. Ponadto wykonano prace przy obrazie: oczyszczenie, prostowanie, sklejanie rozdarć, uzupełnienie ubytków płótna i gruntu, przygotowanie nowego krosna, uzupełnienie ubytków warstwy malarskiej, nałożenie werniksu końcowego.

Wykonawca: mgr Wanda Zawistowska-Śleboda, Warszawa (firma „BELLE-ARTI konserwacja zabytków”, Łaziska).

Termin realizacji prac: kwiecień – listopad 2009.

Ambona (neogotyck, k. XIX w., drewno polichromowane, złocenia).

W trakcie prac wykonano oczyszczenie powierzchni, dezynsekcję i dezynfekcję, usunięto wtórne przemałowania i złocenia, oczyszczono pierwotną XIX-wieczną polichromię i złocenia, skonsolidowano zachowane warstwy barwne, wzmocniono strukturalnie drewno, sklejono pęknięcia, uzupełniono ubytki zaprawy, wykonano retusz i rekonstrukcję polichromii, uzupełniono złocenia.

Wykonawca: mgr Dorota Gryczewska, Sidzina („Dorota Gryczewska – Konserwacja Zabytków”).

Termin realizacji prac: lipiec – grudzień 2009.

NYSA, gm. Nysa, pow. nyski.

Kościół parafialny p.w. św. Jakuba i św. Agnieszki.

Obraz – Św. Jakub ratujący Nysę przed pożarem w 1642 r. (barok, 4 ćw. XVII w., olej na płótnie, rama: drewno malowane), umieszczony w kaplicy p.w. Wniebowzięcia NMP.

Konserwacja obejmowała zabiegi: dezynfekcja, oczyszczenie lica, usunięcie werniksu i przemałowań, lokalne reperacje płótna, uzupełnienie ubytków zaprawy, wykonanie punktowań i rekonstrukcji barokowej warstwy malarskiej, nałożenie werniksu końcowego. Ponadto wykonano prace konserwatorskie przy drewnianym obramieniu: dezynfekcja, dezynsekcja, impregnacja, sklejanie rozstępów i pęknięć, uzupełnienie ubytków i rekonstrukcja polichromii w stylistyce neogotyckiej.

Wykonawca: mgr Andrzej Marek Barski, Nysa („Konserwacja Dzieł Sztuki A.M. Barski”).

Termin realizacji prac: maj – listopad 2008.

Epitafium Antoniego Gapina (barok, po 1690, marmur) (*ryc. 28*) i **epitafium Kaspra Naasa** (barok, 1678, marmur, piaskowiec) (*ryc. 29*), umieszczone na elewacji północnej kościoła.

Po wstępnych badaniach petrograficznych i na obecność polichromii i złocień, wykonano zabiegi: oczyszczenie powierzchni, uzupełnienie ubytków, zabezpieczenie powierzchni marmuru mikro-woskiem, wzmocnienie i hydrofobizacja powierzchni piaskowca, rekonstrukcja złocień.

Wykonawca: mgr Dorota Gryczewska i mgr Jacek Gryczewski, Sidzina.

Termin realizacji prac: czerwiec – sierpień 2008.

Kościół parafialny p.w. św. Dominika.

Ołtarz boczny p.w. Matki Boskiej Bolesnej (rokoko, 2 poł. XVIII w., drewno polichromowane, złocenia, srebrzenia) (ryc. 30).

Podczas konserwacji wykonano dezynfekcję, dezynekację i impregnację. Powierzchnię oczyszczono z zabrudzeń, usunięto przemalowania. Po konsolidacji pęcherzy, sklejono pęknięcia drewna i uzupełniono jego ubytki. Wykonano retusz warstw polichromii, uzupełniono ubytki złocień na poler i zrekonstruowano złocenia na mat, nałożono werniks na polichromię. Obraz zdjęto z krosna, oczyszczono, zdezynfekowano i zdezynsekwowano, usunięto pozostałości werniks, skonsolidowano warstwę malarską, przeprowadzono reperacje lokalne płótna, uzupełniono ubytki zaprawy, naciągnięto obraz na nowe, szafowane, ruchome krosna, wykonano punktowania i rekonstrukcję warstwy malarskiej, nałożono werniks końcowy.

Wykonawca: mgr Andrzej Marek Barski, Nysa („Konserwacja Dzieł Sztuki A.M. Barski”).

Termin realizacji prac: marzec – listopad 2008.

Fontanna przy ul. Brackiej.

Fontanna Trytona (barok, 1700-1701, marmur) (ryc. 31).

Prace konserwatorskie objęły część naziemną z misą, wewnątrz której ustawiona jest grupa rzeźbiarska, złożona z 4 delfinów, podtrzymujących muszlę, na której przedstawiony jest Tryton oraz część podziemną fontanny (cegłana komora w formie kopuły). W trakcie prac przy części naziemnej wykonano dezynfekcję, oczyszczenie powierzchni kamienia, usunięto wtórne nawarstwienia, powierzchnię kamienia odsolono, usunięto plamy i zacieki żelaziste, skuto rozszczelnione spoiny i kity oraz spękaną wylewkę wewnątrz misy. Ubytki zostały uzupełnione i zabezpieczone, a nieusuwalne zaplamienia i nowe spoiny scalono kolorystycznie z otoczeniem. W części podziemnej wykonano remont i modernizację instalacji wodnej, kanalizacyjnej i elektrycznej.

Wykonawca: część naziemna – mgr Dorota Kowahk-Kociszewska, Wrocław, część podziemna – mgr inż. arch. Piotr Opałka, Nysa („ARCHI-CONCEPT”).

Termin realizacji prac: maj – październik 2008.

OLEŚNO, gm. Olesno, pow. oleski.

Kościół odpustowy p.w. św. Anny.

Dwie rzeźby – hermy: św. Katarzyna i św. Małgorzata (późny gotyk, pocz. XVI w., drewno polichromowane, złocenia).

Po usunięciu metalowych i drewnianych wtórnych uzupełnień, oczyszczono odwrocia. Wykonano zabiegi impregnacji, dezynfekcji i dezynekacji. Po usunięciu przemalowań, uzupełnień i kitów, podklejono odsłonięte warstwy polichromii i złocień, uzupełniono ubytki formy rzeźbiarskiej, podklejono płótna w miejscach łączeń i defektów drewna. Ponieważ warstwy polichromii i złocień zachowały się w dużym zakresie, ubytki uzupełniono i powierzchnię zabezpieczono.

Wykonawca: dr Barbara Budziaszek, Kraków.

Termin realizacji prac: lipiec – listopad 2008.

Rzeźba – św. Anna Samotrzec (późny gotyk, 1 poł. XVI w., drewno polichromowane, złoczone).

W trakcie prac konserwatorskich wykonano następujące zabiegi: usunięcie zabrudzeń i wtórnych uzupełnień, odczyszczenie odwrocia, impregnacja, dezynfekcja, usunięcie przemalowań polichromii, uzupełnień i kitów zaprawy, podklejenie odsłoniętych warstw, wykonanie rekonstrukcji i uzupełnień ubytków formy rzeźbiarskiej (m. in. wykonano korektę kształtu i ułożenia prawej ręki Matki Boskiej), uzupełnienie i opracowanie warstwy zaprawy, rekonstrukcja złocień, scalenie kolorystyczne warstwy polichromii, zabezpieczenie polichromii werniksem.

Wykonawca: dr Barbara Budziaszek, Kraków.

Termin realizacji prac: kwiecień – listopad 2009.

Kościół ewangelicki p.w. Krzyża Chrystusowego.

Ołtarz główny (klasycyzm, ok. 1851-1853, drewno polichromowane, złocenia).

Usunięto wtórne nawarstwienia, uzupełniono drobne ubytki drewna i ubytki zaprawy. Wykonano retusz pierwotnej polichromii, rekonstrukcję złocień. Powierzchnię zabezpieczono werniksem, odwrocie impregnatem.

Wykonawca: mgr Jolanta Dudała, Nysa.

Termin realizacji prac: kwiecień – grudzień 2009.

Rynek.

Kolumna Maryjna (barok, 1697, 1845, kamień).

W trakcie konserwacji zrealizowano zabiegi: dezynfekcja, odczyszczenie powierzchni kamienia, odsolenie, usunięcie wtórnych nawarstwień i zanieczyszczeń, konsolidacja i wzmocnienie strukturalne piaskowca, odsolenie, sklejenie pęknięć, uzupełnienia i retusze ubytków formy kamienia, lokalne scalenie kolorystyczne uzupełnień, hydrofobizacja, wykonanie złoceń na detalu kamiennym i elementach metalowych. Ponadto przeprowadzono zabiegi konserwatorskie obejmujące podest i metalowe ogrodzenie.

Wykonawca: mgr Rafał Rzeźniczek, Opole („Galeria Sztuki „Autor”).

Termin realizacji prac: kwiecień – październik 2008.

OPAWICA, gm. Głubczyce, pow. głubczycki.

Kościół parafialny p.w. Trójcy Świętej.

Ołtarz boczny p.w. św. Jana Nepomucena (rokoko, 1772, autor: Józef Hartmann, murowany, drewno polichromowane) i **ołtarzyk chrzcielny** (rokoko, 1770, chrzcielnica marmurowa, ołtarz drewniany polichromowany, złożony) (ryc. 32).

Podczas konserwacji ołtarza usunięto trzy warstwy wtórnych przemalowań, doczyszczono pierwotną polichromię (ciemnobrązowa marmoryzacja z barwnym uzyleniem) i złocenia. Przeprowadzono zabiegi impregnacji i dezynsekcji elementów drewnianych oraz usunięto zawilgocone i osłabione tynki w dolnej partii ołtarza. Po uzupełnieniu warstwy gruntów, wykonano złocenia, scialono kolorystycznie karnacje rzeźb i nałożono werniks na polichromię. Na uzupełnionych tynkach i częściach murowanych ołtarza, zrekonstruowano marmoryzację. Ponadto przeprowadzono konserwację obrazu *Św. Jan Nepomucen* (oczyszczenie, zdjęcie płótna z krosna i naciągnięcie na nowe krosna, uzupełnienie ubytków i zabezpieczenie powierzchni werniksem). Z powierzchni ołtarzyka chrzcielnego usunięto dwie warstwy przemalowań, doczyszczono warstwę pierwotnej polichromii (na mense: marmoryzacja brązowa z odcieniami różu, nastawa: marmoryzacja czerwono-brązowa z odcieniami zieleni i żółto-brązowa) i usunięto wtórne przezłoczenia szlagentem. Wykonano impregnację i rekonstrukcję brakujących elementów snycerskich. Po uzupełnieniu ubytków gruntu, zrekonstruowano ze szczególną dbałością i pieczołowitością złocenia w technice na poler i mat, uzupełniono polichromię i zabezpieczono ją werniksem.

Wykonawca: mgr Ireneusz Śmiechowski, Nysa („Firma Konserwatorska Ireneusz Śmiechowski”).

Termin realizacji prac: maj – grudzień 2008.

Ambona (rokoko, 1772, autor: Józef Hartmann, drewno polichromowane) (ryc. 33).

Konserwacja objęła zabiegi: usunięcie przemalowań, doczyszczanie pierwotnej ugrowo-różowej marmoryzacji, polichromii i złocień, impregnacja, podklejenie rozwarstwionych luźnych elementów, wykonanie rekonstrukcji brakujących gzymsów, uzupełnienie warstwy gruntów, wykonanie złocień w technice na poler i mat, położenie barwnych lazurów na srebrzenia, scalenie kolorystyczne i nałożenie werniksu na polichromię.

Wykonawca: mgr Ireneusz Śmiechowski, Nysa („Firma Konserwatorska Ireneusz Śmiechowski”).

Termin realizacji prac: czerwiec – listopad 2010.

OPOLE, gm. Opole, pow. opolski.

Kościół katedralny p.w. Podwyższenia Krzyża Świętego.

Ołtarz – tryptyk (późny gotyk, 1519, drewno polichromowane, złocenia, srebrzenia, skrzydła: tempera na desce).

Badania stratygraficzne potwierdziły informacje archiwalne, iż tryptyk został poddany w 1924 r. gruntownej renowacji w nyskiej pracowni konserwatorskiej Łukasza Mrzygłoda. W jej trakcie całkowicie usunięto wcześniejsze warstwy historyczne na rzeźbach i wykonano rekonstrukcję polichromii, złocień i srebrzenia w konwencji sztuki gotyckiej. Oryginalna gotycka warstwa zachowała się w tle skrzyni (srebrzenia z grawerowaniem) i na skrzydłach. W związku z powyższym, ze względu na wysoki poziom ówczesnej renowacji i znaczny jej zakres, przyjęto założenia konserwatorskie o zachowaniu warstwy XX-wiecznej renowacji i poddaniu jej zabiegom konserwatorskim, w takim samym zakresie jak oryginalnych warstw gotyckich. Podczas prac zrealizowano zabiegi: dezynfekcja,

dezynsekcja, impregnacja, oczyszczenie z zabrudzeń, położenie pęcherzy, łusek, rozwarstwień oraz przywrócenie przyczepności polichromii i złoceń do podłoża, sklejenie rozstępów i pęknięć drewna, uzupełnienie ubytków drewna, zaprawy, srebrzeń i złoceń, scalenie ubytków warstwy polichromii, nałożenie werniksu końcowego na polichromię. Ubytki warstwy malarskiej na awersach i rewersach skrzydeł zostały uzupełnione punktowaniem.

Wykonawca: mgr Andrzej Marek Barski, Nysa („Konserwacja Dzieł Sztuki A.M. Barski”).

Termin realizacji prac: marzec – październik 2008.

Chrzcielnica (gotyk, 2 poł. XV w., granit, piaskowiec, wapień).

W trakcie konserwacji zrealizowano prace: dezynsekcja, odczyszczenie lica, odsolenie, sklejenie pęknięć, uzupełnienie i retusz ubytków kamienia, spoinowanie, zabezpieczenie powierzchni, lokalne scalenia kolorystyczne.

Wykonawca: mgr Rafał Rzeźniczek, Opole („Galeria Sztuki „Autor”).

Termin realizacji prac: marzec – listopad 2009.

Krzyż (neobarok, pocz. XX w., kamień, ołów), usytuowany na placu przy wschodniej stronie prezbiterium.

Podczas konserwacji wykonano konsolidację strukturalną kamienia, oczyszczono powierzchnię, wykuto kity cementowe, uzupełniono ubytki. Kamień odsolono i zhydrofobizowano. Ponadto przeprowadzono konserwację rzeźby Chrystusa (oczyszczenie, uzupełnienie i naprawa uszkodzonych elementów odlewu, scalanie i zabezpieczenie powierzchni warstwą ochronną).

Wykonawca: mgr Rafał Rzeźniczek, Opole („Galeria Sztuki „Autor”).

Termin realizacji prac: marzec – październik 2009.

Fontanna Ceres na Pl. Daszyńskiego (secesja, 1907, autor: Edmund Gomansky, kamień).

Prace konserwatorskie objęły część naziemną, złożoną z cembrowiny i grupy rzeźbiarskiej oraz część podziemną fontanny (cegłana komora na instalacje wodociągowe, w formie kopuły). W trakcie prac przy części naziemnej elementy kamienne oczyszczono, usunięto nieszczelnych wtórne spoiny i kity, powierzchnię odsolono, skonsolidowano i wzmocniono, wtórne kity i rekonstrukcje poddano regeneracji lub wymianie, zlikwidowano pęknięcia i uszczelniono łączenia bloków kamiennych. Ubytki uzupełniono, wykonano nowe spoiny, lokalne scalenie kolorystyczne kamienia, impregnację hydrofobową i pokryto powierzchnię powłoką renowacyjną. Ponadto przeprowadzono prace wykończeniowe i uszczelniające wnętrza misy oraz ścian części podziemnej (wykonanie izolacji pionowej i poziomej oraz tynków zewnętrznych).

Wykonawca: część naziemna – mgr Bożena Kupczak-Halska i mgr Katarzyna Król, pod nadzorem mgr Rafała Rzeźniczka, Opole (Zakład Usług Budowlanych inż. Jan Dudzik), część podziemna – Zakład Usług Budowlanych inż. Jan Dudzik i PW-U BESTOPEBEL s.c.

Termin realizacji prac: wrzesień 2008 – maj 2009.

Wzgórze Uniwersyteckie.

Rzeźba – Putto z wazonem (barok, ok. 1755, warsztat Henryka Hartmanna, piaskowiec), pochodząca z zespołu rzeźb parkowych z założenia pałacowo-parkowego w Biestrzykowicach, gm. Świerców (ryc. 34).

Po usunięciu wtórnych nawarstwień i zanieczyszczeń, przeprowadzono konsolidację i wzmocnienie strukturalne piaskowca, odsolenie, sklejenie pęknięć. Z dużym wyczuciem formy artystycznej wykonano rekonstrukcję brakujących elementów kompozycji i uzupełniono ubytki. Wykonano także lokalne scalenie kolorystyczne i hydrofobizację.

Wykonawca: mgr Rafał Rzeźniczek, Opole („Galeria Sztuki „Autor”).

Termin realizacji prac: kwiecień – październik 2008.

Grupa rzeźbiarska – Chrystus Ukrzyżowany i Maria Magdalena (barok, 1 poł. XVIII w., piaskowiec).

W trakcie konserwacji zrealizowano następujące prace: konsolidacja i wzmocnienie strukturalne piaskowca, oczyszczenie, dezynsekcja, odsolenie, sklejenie pęknięć, rekonstrukcja brakujących elementów kompozycji i uzupełnienie ubytków formy rzeźbiarskiej, lokalne scalenie kolorystyczne, hydrofobizacja.

Wykonawca: mgr Rafał Rzeźniczek, Opole („Galeria Sztuki „Autor”).

Termin realizacji prac: kwiecień – listopad 2009.

Kościół parafialny p.w. Matki Boskiej Nieustającej Pomocy (Nowa Wieś Królewska).

Organy – pocz. XX w., firma organmistrzowska Karla Spiegla z Rychtalu.

Prace remontowo-konserwatorskie obejmujące: demontaż piszczałek z wiatrownicy prospektu, modernizację systemu sprężania powietrza w instrumencie, renowację wiatrownicy I i II Manuału i wiatrownicy Pedalu, naprawę traktury instrumentu, renowację kontuaru, renowację piszczałek metalowych, impregnację elementów drewnianych, intonację i strojenie 25 głosów organowych.

Wykonawca: firma organmistrzowska *Kamerton* – Witold i Wiesław Jeleń, Olszynka.

Termin realizacji prac: maj 2008 – czerwiec 2009.

Kapliczka – dzwonnica zlokalizowana przy ul. Partyzanckiej 60 B.

Kapliczka (barok, 1756, murowana z cegły, otynkowana) (ryc. 35) z **rzeźbą – św. Jan Nepomucen** (barok, k. XVIII w., drewno polichromowane) (ryc. 36).

Oslabione i zawilgocone tynki usunięto i wzmocniono strukturę cegieł, nałożono tynki renowacyjne, zabezpieczono powierzchnię przed rozwojem mikroflory. Powierzchnię tynków pomalowano. Ponadto przeprowadzono prace przy rzeźbie (usunięcie nawarstwień, doczyszczanie pierwotnej polichromii, rekonstrukcja formy rzeźbiarskiej, uzupełnienie warstw gruntu, złocień, rekonstrukcja warstwy malarskiej, zabezpieczenie powierzchni) i elementach metalowych (oczyszczenie z produktów korozji, zabezpieczenie powierzchni, rekonstrukcja złocień).

Wykonawca: mgr Ireneusz Śmiechowski, Nysa („Firma Konserwatorska Ireneusz Śmiechowski”).

Termin realizacji prac: wrzesień – listopad 2008.

Kapliczka przy ul. Św. Jacka.

Rzeźba – św. Jan Nepomucen (rokoko, 2 poł. XVIII w., drewno polichromowane).

W trakcie konserwacji wykonano zabiegi: usunięcie wtórnych kitów, nawarstwień i przemalowań, dezynsekcja, dezynfekcja, impregnacja, sklejanie rozstępów i pęknięć drewna, uzupełnienie ubytków drewna, zaprawy, złocień i polichromii, nałożenie werniksu.

Wykonawca: mgr Andrzej Marek Barski, Nysa („Konserwacja Dzieł Sztuki A.M. Barski”).

Termin realizacji prac: maj – listopad 2009.

Kapliczka u zbiegu ulic Budowlanych i Harcerskiej (barok, XVII/XVIII w., murowana z cegły, otynkowana).

Odpadające tynki skuto, zlikwidowano spękania, założono grunty i tynk wapienno-trasowy, wykonano elementy profili, powierzchnię zabezpieczono i pomalowano zgodnie z kolorystyką odkrytą w trakcie badań stratygraficznych. Ponadto przeprowadzono renowację metalowego krzyża.

Wykonawca: mgr Dorota Kowalik-Kociszewska, Brzeg.

Termin realizacji prac: czerwiec – lipiec 2009.

OSIEK GRODKOWSKI, gm. Grodków, pow. brzeski.

Kościół filialny p.w. Wniebowzięcia NMP.

Obraz – Wniebowzięcie NMP (późny barok, pocz. XVIII w., olej na płótnie) z **ołtarza głównego**.

W trakcie prac konserwatorskich oczyszczono lico i odwrocie, wykonano konsolidację warstwy malarskiej, prostowanie płótna, usunięcie pożąłkłego werniksu i wtórnych uzupełnień, dublaż, retusz warstwy malarskiej, nałożenie werniksu.

Wykonawca: mgr Renata Szelwach, Nysa.

Termin realizacji prac: grudzień 2008 – kwiecień 2009.

OSTROŹNICA, gm. Pawłowiczki, pow. kędzierzyńsko-kozielski.

Kościół parafialny p.w. Ducha Świętego.

Organy – 1811, firma organmistrzowska Weiss z Pyskowic.

Prace remontowo-konserwatorskie w zakresie: demontaż, czyszczenie piszczałek, szafy organowej i elementów konstrukcyjnych, konserwacja chemiczna drewna, renowacja traktury, kontuaru, piszczałek, miecha, wiatrownic. Ponadto wymieniono dmuchawę oraz przeprowadzono intonację i strojenie 16 głosów organowych.

Wykonawca: firma ORGANMISTRZOWSTWO Henryk Hober, Olesno.

Termin realizacji prac: maj – listopad 2009.

POGORZELA, gm. Olszanka, pow. brzeski.

Kościół parafialny p.w. Najświętszego Serca Jezusowego.

Epitafium Krysoldy von Pannwitz (renesans, k. XVI w., piaskowiec) (ryc. 37) i **epitafium Jana i Krysoldy von Pannwitz** (późny renesans, k. XVI w., kamień, stiuk, marmur).

Powierzchnię epitafium Krysoldy von Pannwitz oczyszczono, usunięto wtórne nawarstwienia, wzmocniono strukturę kamienia i doczyszczono jego powierzchnię, uzupełniono ubytki, i scale nie kolorystyczne. Konserwacja epitafium Krysoldy i Jana von Pannwitz objęła zabiegi: usunięcie wtórnych nawarstwień, wzmocnienie struktury kamienia, usunięcie wtórnych cementowych rekonstrukcji, doczyszczanie powierzchni kamienia, wzmocnienie rozluźnionych elementów cokołu (piaskowiec), wykonanie uzupełnień ubytków piaskowca, podklejenie pęknięć marmurowych trzonów kolumn, uzupełnienie ubytków stiuku, wykonanie rekonstrukcji formy rzeźbiarskiej, zabezpieczenie powierzchni marmurowych trzonów woskiem. Ze względu na duże zawilgocenie ścian wykonano hydrofobizację obu epitafiów.

Wykonawca: mgr Ireneusz Śmiechowski, Nysa („Firma Konserwatorska Ireneusz Śmiechowski”).

Termin realizacji prac: lipiec – listopad 2008.

Obraz - Ukrzyżowanie (XVIII/XIX w., olej na płótnie).

W trakcie prac wykonano zabiegi: zdjęcie płótna z krosna, oczyszczenie lica i odwrocia, dublaż, uzupełnienie ubytków zaprawy, naciągnięcie płótna na nowe krosna, retusz ubytków warstwy malarzkiej, werniksowanie powierzchni.

Wykonawca: mgr Ireneusz Śmiechowski, Nysa („Firma Konserwatorska Ireneusz Śmiechowski”).

Termin realizacji prac: wrzesień – listopad 2009.

POLSKI ŚWIĘTÓW, gm. Głucholazy, pow. nyski.

Kościół parafialny p.w. św. Jana Chrzciciela.

Ołtarz główny (rokoko, 2 poł. XVIII w., drewno polichromowane, złożone, srebrzone).

Konserwacja prowadzona od 2008 r. etapami przy poszczególnych częściach ołtarza (I etap – grupa rzeźbiarska Chrztu Świętego, 2 rzeźby aniołów, II – elementy ornamentalne, rzeźby, drzwiczki i uszaki z tabernakulum), której zakończenie planowane jest w 2010 r. W trakcie prac usunięto zabrudzenia powierzchniowe, podklejono odspojone fragmenty zaprawy, usunięto przemalowania, wykonano impregnację, uzupełniono ubytki drewna, skleiono pęknięcia, uzupełniono ubytki zaprawy i warstwy polichromii, uzupełniono warstwy pulmentów i zrekonstruowano złocenia w technice oryginalnej, wykonano retusz warstw polichromii, nałożono werniks.

Wykonawca: mgr Krzysztof Owsiany, Toruń.

Termin realizacji prac: 2008 – 2009.

POPIELÓW, gm. Popielów, pow. opolski.

Kościół parafialny p.w. NMP Królowej Aniołów.

Organy – ok. 1888-1889, firma organmistrzowska „Schlag & Söhne” ze Świdnicy.

Prace remontowo-konserwatorskie: demontaż, czyszczenie piszczałek, szafy organowej i elementów konstrukcyjnych, impregnacja drewna, renowacja traktury, kontuaru, piszczałek, miecha, wiatrownic. Wymieniono dmuchawę i przeprowadzono intonację głosów organowych.

Wykonawca: firma ORGANMISTRZOWSTWO Henryk Hober, Olesno.

Termin realizacji prac: grudzień 2008 – październik 2009.

PRUDNIK, gm. Prudnik, pow. prudnicki.

Rynek.

Pomnik św. Jana Nepomucena (barok, 1733, kamień) (ryc. 38).

Przedmiotem prac był montaż po bokach cokołu dwóch rzeźb aniołów (przeniesione z Muzeum Ziemi Prudnickiej w Prudniku), na nowych kamiennych postumentach, z wykonaniem betonowych fundamentów. Ponadto przeprowadzono zabiegi konserwatorskie w zakresie doczyszczania pomnika i hydrofobizacji.

Wykonawca: mgr Ireneusz Śmiechowski, Nysa („Firma Konserwatorska Ireneusz Śmiechowski”).

Termin realizacji prac: sierpień 2009 – kwiecień 2010.

PRZEWÓZ, gm. Cisek, pow. kędzierzyńsko-kozielski.

Kościół filialny p.w. św. Judy Tadeusza.

Ołtarz główny i dwa ołtarze boczne (późny barok, 2 poł. XVIII w., drewno polichromowane, złocenia; obrazy: olej na płótnie).

Konserwacja została przeprowadzona w następującym zakresie: dezynfekcja i dezynsekcja, miejscowa impregnacja, oczyszczenie i usunięcie przemałowań, położenie pęcherzy, łusek, rozwarstwień oraz przywrócenie przyczepności polichromii do podłoża, sklejenie rozstępów i pęknięć drewna, rekonstrukcja ubytków drewna, uzupełnienie ubytków zaprawy, rekonstrukcja złoczeń, scalenie ubytków polichromii (warstwa późnobarokowa w odcieniu czarnym z marmoryzowanymi kolumnami w kolorze zielonym), nałożenie werniksu końcowego. Ponadto wykonano prace przy obrazach: dezynfekcja, dezynsekcja, impregnacja, położenie pęcherzy, łusek i przywrócenie przyczepności warstwy malarskiej do podłoża, oczyszczenie z zabrudzeń oraz usunięcie pociemniałego werniksu, uzupełnienie ubytków zaprawy, scalenie i uzupełnienie ubytków warstwy malarskiej, nałożenie werniksu końcowego.

Wykonawca: mgr Andrzej Marek Barski, Nysa („Konserwacja Dzieł Sztuki A.M. Barski”).

Termin realizacji prac: marzec – listopad 2009.

Organy – 1939, firma organmistrzowska Rieger, opus 288G.

Prace renowacyjne organów obejmujące ich wszystkie części składowe (kontuar, wiatrownica Manuału, wiatrownica Pedalu, magazyn powietrza), w trakcie których przeprowadzono ich demontaż, poddano konserwacji i renowacji oraz zamontowano w przestrzeni chóru muzycznego wraz z nową cichobiezną dmuchawą.

Wykonawca: Firma Organmistrzowska M. NAWROT & SYNOWIE, Wronki.

Termin realizacji prac: czerwiec – listopad 2008.

ROGÓW OPOLSKI, gm. Krapkowice, pow. krapkowicki.

Kościół parafialny p.w. św. Apostołów Filipa i Jakuba Starszego.

Ambona (późny barok, ok. 1700 i 1 poł. XIX w., drewno polichromowane, złoczone).

Konserwacja obejmowała dezynfekcję i dezynsekcję, oczyszczenie powierzchni, podklejenie odspojień, usunięcie wtórnych warstw malarskich i brązy, impregnację drewna, uzupełnienie i naprawę połączeń stolarskich, uzupełnienie ubytków, nałożenie warstw zaprawy z poźłotą, retusz barokowej marmoryzacji (w odcieniu granatu z czerwonym detałem), nałożenie werniksu. W trakcie prac odsłonięto na koszu późnobarokowe, malowane wizerunki Ewangelistów, które zostały poddane konserwacji, ze znaczną rekonstrukcją warstwy malarskiej.

Wykonawca: mgr Renata Szelwach, Nysa.

Termin realizacji prac: grudzień 2008 – kwiecień 2009.

RYCHNÓW, gm. Namysłów, pow. namysławski.

Kościół filialny p.w. św. Jana Chrzciciela.

Chrzcielnica (barok, ok. 1720, drewno polichromowane).

Ze względu na znaczne zniszczenie obiektu, z niemal całkowicie usuniętą warstwą polichromii, po przeprowadzeniu zabiegów dezynfekcji, dezynsekcji, impregnacji, oczyszczeniu powierzchni z zabrudzeń, sklejeniu pęknięć i uzupełnieniu ubytków drewna, zrekonstruowano warstwy gruntu i polichromii, zgodnie z odnalezionymi śladami. Powierzchnię zabezpieczono werniksem.

Wykonawca: mgr Andrzej Marek Barski, Nysa („Konserwacja Dzieł Sztuki A.M. Barski”).

Termin realizacji prac: maj – listopad 2009.

STARE KOŹŁE, gm. Bierawa, pow. kędzierzyńsko-kozielski.

Kościół parafialny p.w. św. Jana Nepomucena.

Ołtarz główny (neobarok, 2 poł. XIX w., drewno polichromowane, złocenia, srebrzenia).

W trakcie prac wykonano zabiegi: oczyszczenie powierzchni, wymiana zniszczonych fragmentów konstrukcji nośnej ołtarza, usunięcie wtórnych nawarstwień i przemalowań, dezynfekcja, dezynsekcja, impregnacja, uzupełnienie ubytków formy rzeźbiarskiej, uzupełnienie ubytków gruntu i polichromii, zabezpieczenie powierzchni werniksem, retusz i częściowa rekonstrukcja złocień i srebrzeń.

Wykonawca: mgr Lesław Niziński, Głogówek.

Termin realizacji prac: marzec – wrzesień 2008.

Rzeźba – Matka Boska Bolesna (1921-1922, narzut mineralny) (ryc. 39).

Po wzmocnieniu osypującej się powierzchni i podklejeniu rozwarstwień, usunięto wtórne nawarstwienia i uzupełniono ubytki form rzeźbiarskich, zrekonstruowano złocenia i warstwy malarskie. Metalową latarnię oczyszczono i zabezpieczono przed korozją.

Wykonawca: mgr Ireneusz Śmiechowski, Nysa („Firma Konserwatorska Ireneusz Śmiechowski”).

Termin realizacji prac: sierpień – listopad 2009.

STRZELCE, gm. Domaszowice, pow. namysłowski.

Kościół parafialny p.w. Narodzenia NMP i św. Marcina.

Rzeźby – Matka Boska z Dzieciątkiem (ryc. 40), **św. Barbara i św. Katarzyna** (gotyk, k. XV w., drewno polichromowane), umieszczone w niszach górnej części neogotyckiego ołtarza głównego, pochodzące z szafy gotyckiego tryptyku.

Na podstawie badań stratygraficznych stwierdzono występowanie na rzeźbach czterech warstw przemalowań, pochodzących z XIX- i XX-wiecznych renowacji, które zostały położone na wtórny grunt gipsowy. Ze względu na bardzo zły stan zachowania drewna wykonano dezynfekcję i kilkakrotną impregnację, po której usunięto przemalowania. Ubytki drewna uzupełniono żywicą, ubytki zaprawy – kitem kredowo-klejowym. Zrekonstruowano polichromię i złocenia, powierzchnię zabezpieczono werniksem.

Wykonawca: mgr Renata Dubiel-Białas, Ustroń.

Termin realizacji prac: kwiecień – listopad 2008.

Rzeźby Apostołów : św. Mateusz, św. Tomasz i św. Bartłomiej (gotyk, k. XV w., drewno polichromowane), umieszczony w dolnej części neogotyckiego ołtarza głównego, pochodzące ze skrzydeł gotyckiego tryptyku.

W trakcie konserwacji, po wykonaniu badań stratygraficznych, przeprowadzono: dezynsekcję i kilkakrotne utwardzanie drewna, kitowanie ubytków drewna, przygotowanie powierzchni pod złocenia, złocenia, punktowanie i werniksowanie polichromii.

Wykonawca: mgr Renata Dubiel-Białas, Ustroń.

Termin realizacji prac: czerwiec – listopad 2008.

Ołtarz główny (neogotytek, 2 poł. XIX w., drewno polichromowane, złocenia) (ryc. 41).

Konserwacja obejmowała czyszczenie, powierzchniowe wzmocnienie drewna, usunięcie wtórnych nawarstwień, uzupełnienie ubytków drewna, impregnację. Ponadto uzupełniono i zrekonstruowano ubytki złocień i polichromii.

Wykonawca: mgr Aleksandra Pill i dr Edgar Pill, Grębocin („Firma Konserwatorska – dr Edgar Pill”).

Termin realizacji prac: wrzesień – listopad 2009.

Kapliczki p.w. św. Józefa i św. Barbary (neogotyck, ok. 1895, murowane, ceglane) (ryc. 42).

Prace remontowo-budowlane i konserwatorskie obejmujące oczyszczenie lica cegieł, wymianę uszkodzonych cegieł, wzmocnienie i zabezpieczenie ich powierzchni, oczyszczenie i uzupełnienie fug, odsłonięcie kamiennych tablic inskrypcyjnych, rekonstrukcja brakujących krzyży, kluczy i sterczyń, pomalowanie wnęk. Ponadto wykonano modernizację chodników wokół kapliczek.

Wykonawca: Ryszard Rawski, Kluczbork i Henryk Wołoszyn, Dziedzice (pod nadzorem mgr Renaty Dubiel-Białas).

Termin realizacji prac: sierpień – listopad 2009.

SZYDŁOWIEC, gm. Niemodlin, pow. opolski

Kościół filialny p.w. Imienia NMP.

Ambona (późny renesans, 1616-1617, autor: Hans Fischer, Kasper Winkler, drewno polichromowane, złocenia).

W trakcie konserwacji zrealizowano zabiegi: dezynfekcja, dezynsekcja, impregnacja, oczyszczenie z zabrudzeń, usunięcie przemałowań, położenie pęcherzy i łusek oraz przywrócenie przyczepności polichromii i złocień do podłoża, sklejenie rozstępów i pęknięć drewna, uzupełnienie ubytków drewna, uzupełnienie ubytków zaprawy, złocień i scalenie ubytków polichromii, nałożenie werniksu końcowego na polichromię.

Wykonawca: mgr Andrzej Marek Barski, Nysa („Konserwacja Dzieł Sztuki A.M. Barski”).

Termin realizacji prac: czerwiec – grudzień 2009.

TRZEBOSZOWICE, gm. Paczków, pow. nyski.

Kościół parafialny p.w. św. Jadwigi.

Organy – ok. 1890, firma organmistrzowska „Heinrich Schlag” ze Świdnicy, opus 2406.

Prace remontowo-konserwatorskie organów obejmujące demontaż piszczałek z wiatrownicy prospektu, renowację wiatrownicy I i II Manuału, wiatrownicy pedału, piszczałek drewnianych i metalowych labialnych, kontuaru, klawiatury pedałowej, srebrzenie piszczałek metalowych, renowację traktury mechanicznej, miecha, wymianę dmuchawy, intonację 17 głosów organowych.

Wykonawca: firma organmistrzowska *Kamerton* – Witold i Wiesław Jeleń, Olszynka.

Termin realizacji prac: czerwiec – listopad 2009.

UJAZD, gm. Ujazd, pow. strzelecki.

Kościół parafialny p.w. św. Andrzeja Apostoła.

Ołtarz boczny p.w. Matki Boskiej i ołtarz boczny p.w. Chrystusa Frasobliwego (rokoko, 1759, drewno polichromowane, złocenia, srebrzenia).

W trakcie prac konserwatorskich wykonano dezynfekcję i dezynsekcję, impregnację, usunięto przemałowania; warstwa polichromii została skonsolidowana; podklejono odspojone fragmenty polichromii, złocień i srebrzeń, uzupełniono ubytki i zabezpieczono powierzchnię.

Wykonawca: mgr Aleksandra Pill i dr Edgar Pill, Grębocin („Firma Konserwatorska – dr Edgar Pill”).

Termin realizacji prac: luty – czerwiec 2009.

WIERZBNIK, gm. Grodków, pow. brzeski.

Kościół parafialny p.w. św. Michała Archaniola.

Płyta nagrobna Henryka Wachtela (renesans, 1595, marmur).

Po usunięciu wtórnych nawarstwień, powierzchnię oczyszczono, uzupełniono ubytki, zabezpieczono woskiem, scalono kolorystycznie uzupełnienia. W trakcie prac zabezpieczono ślady pokrywającej płytę polichromii (czerwień żelazowa o spoiwie kazeinowym).

Wykonawca: mgr Ireneusz Śmiechowski, Nysa („Firma Konserwatorska Ireneusz Śmiechowski”).

Termin realizacji prac: lipiec – październik 2009.

WILKÓW, gm. Wilków, pow. namysłowski.

Kościół parafialny p.w. św. Mikołaja.

Zespół rzeźb : Św. Jan Nepomucen (barok, 2 poł. XVIII w., drewno polichromowane), **Chrystus na Górze Oliwnej** (późny gotyk, pocz. XVI w., drewno polichromowane), **Ecce Homo** (późny gotyk, ok. 1500, drewno polichromowane), **Putto z klepsydrą i Putto z czaszką** (barok, XVII/XVIII w., kamień złocony).

W trakcie prac konserwatorskich przy drewnianych rzeźbach wykonano zabiegi dezynfekcji i impregnacji, oczyszczono polichromię, usunięto przemalowania, uzupełniono ubytki zapraw i wykonano retusze polichromii. Ponadto w przypadku rzeźby św. Jana Nepomucena, zrekonstruowano brakujący krucyfiks i gwiazdy na aureoli. Konserwacja kamiennych rzeźb obejmowała dezynfekcję, wzmocnienie i oczyszczenie powierzchni, odsolenie, uzupełnienie ubytków i rekonstrukcję złocen.

Wykonawca: mgr Wiesław Piechówka, Oleśnica.

Termin realizacji prac: kwiecień – grudzień 2008.

ZALESIE ŚLĄSKIE, gm. Leśnica, pow. strzelecki.

Kościół parafialny p.w. św. Jadwigi Śląskiej.

Ołtarz główny (1825, drewno polichromowane, złocenia, obraz: olej na płótnie, rama: drewno złocone).

W trakcie konserwacji wykonano dezynsekcję, oczyszczenie i usunięcie przemalowań, impregnację, uzupełniono ubytki drewna i zaprawy, zrekonstruowano złocenia, uzupełniono ubytki polichromii, nałożono werniks. Przeprowadzono konserwację obrazu (oczyszczenie, prostowanie, naprawa rozdarć płótna, uzupełnienie ubytków zaprawy, retusz polichromii, nałożenie werniksu) wraz z ramą (usunięcie przemalowań, uzupełnienie ubytków zaprawy, złocenie).

Wykonawca: mgr Jolanta Dudała, Nysa.

Termin realizacji prac: kwiecień – sierpień 2009.

ZIMNICE WIELKIE, gm. Prószków, pow. opolski.

Kościół parafialny p.w. św. Jana Chrzciciela.

Polichromia z dawnego prezbiterium (gotyk/renesans, 1 poł. XVI i XVI/XVII w., technika al secco, żebra: cegła polichromowana, zwornik: kamień polichromowany) (ryc. 43).

Pierwszy etap prac konserwatorskich, w trakcie których wykonano konserwację sklepienia. Po rozpoznaniu stratygraficznym obiektu wykonano następujące zabiegi: oczyszczenie polichromii, żeber sklepiennych i zwornika, usunięcie mikroflory, wykonanie iniekcji międzytynkowej, usunięcie wtórnych łat wapienno-piaskowych i kitów, impregnacja tynków i polichromii, wykonanie uzupełnień ubytków tynku i pobiał, retusz ubytków warstwy malarskiej (punktowanie graficzne kropką). Podczas konserwacji żeber i zwornika wykonano ich wzmocnienie, impregnację, uzupełnienie ubytków i scalenie kolorystyczne.

Wykonawca: mgr Marek Babś, Nysa.

Termin realizacji prac: czerwiec – listopad 2009.

ZŁOTOGŁOWICE, gm. Nysa, pow. nyski.

Kościół parafialny p.w. św. Katarzyny Aleksandryjskiej.

Ambona (neobarok, pocz. XX w., drewno polichromowane, złocone).

W trakcie prac konserwatorskich, realizowanych w dwóch etapach (I etap – baldachim, II – kosz i balustrada), po usunięciu jednej warstwy przemalowań, oczyszczono pierwotną neobarokową polichromię i złocenia, uzupełniono ubytki i zabezpieczono powierzchnię polichromii. Ponadto wykonano zabiegi dezynfekcji i impregnacji.

Wykonawca: mgr Ireneusz Śmiechowski, Nysa („Firma Konserwatorska Ireneusz Śmiechowski”).

Termin realizacji prac: kwiecień 2008 – październik 2009.

ŻELAZNA, gm. Dąbrowa, pow. opolski.

Kościół parafialny p.w. św. Mikołaja.

Ołtarz główny (barok, pocz. XVIII w., drewno polichromowane, złocenia, obrazy: olej na płótnie) (ryc. 44).

Na podstawie badań stratygraficznych określono pierwotną barokową polichromię architektury ołtarza (marmoryzacja w odcieniach szarości, z ugięto-czerwonymi kolorami) i rzeźb. Prace objęły

zabiegi: dezynfekcja i dezynsekcja, podklejenie pęcherzy, rozwarstwień i przywrócenie przyczepności polichromii i złocień do podłoża, impregnacja, oczyszczenie polichromii i złocień oraz usunięcie wtórnych nawarstwień, renowacja drewnianego podłoża, uzupełnienie ubytków zaprawy, scalenie ubytków polichromii i złocień, wykonanie rekonstrukcji i punktowań polichromii, nałożenie werniksu końcowego, rekonstrukcja lakierów pozłotniczych. Ponadto wykonano konserwację obrazów: dezynfekcja i dezynsekcja, oczyszczenie odwrocia i lica, usunięcie werniksu oraz źle opracowanych kitów, podklejenie łusek i odspojień, uzupełnienie ubytków zaprawy, wykonanie punktowań warstwy malarskiej, nałożenie werniksu.

Wykonawca: mgr Aleksandra Pill i dr Edgar Pill, Grębocin („Firma Konserwatorska – dr Edgar Pill”).
Termin realizacji prac: maj – wrzesień 2008.

1

2

3

4

Ryc. 1 Bogdanowice. Kościół parafialny p.w. Podwyższenia Krzyża Św. Płyta nagrobna Wolfia Bohdanowskiego ze Slimakowa i jego żony.
 Ryc. 2 Bogdanowice. Kościół parafialny p.w. Podwyższenia Krzyża Św. Płyta nagrobna dziecka z rodziny Bohdanowskich.
 Ryc. 3 Brynica. Kościół parafialny p.w. św. Szczepana. Ołtarz boczny p.w. św. Jana Ewangelisty.
 Ryc. 4 Brzeg. Kościół parafialny p.w. św. Mikołaja. Ołtarz główny – tryptyk Świętej Rodziny.

Ryc. 5 Głogówek. Kościół parafialny p.w. św. Bartłomieja. Prezbiterium wraz z ołtarzem głównym.

Ryc. 6 Głogówek. Kościół parafialny p.w. św. Bartłomieja. Dekoracja malarska i sztukatorska ścian i sklepień w partii empy organowej.

Ryc. 7 Głogówek. Kościół franciszkański p.w. św. Franciszka z Asyżu. Domek Loretański, ściana frontowa wschodnia.

Ryc. 8 Głuchołazy. Kościół parafialny p.w. św. Wawrzyńca. Ołtarz boczny p.w. Serca Pana Jezusa.

Ryc. 9 Jankowice Wielkie. Kościół filialny p.w. Wniebowzięcia NMP. Ołtarz główny.

Ryc. 10 Jankowice Wielkie. Kościół parafialny p.w. Wniebowzięcia NMP. Trzy płyty nagrobne pastora Jana Hermanna, Anny Hermann i Elzbiety Hermann.

Ryc. 11 Jarnołów. Kościół parafialny p.w. Podwyższenia Krzyża Świętego. Rzeźba – Pieta.

Ryc. 12 Jemielnica. Kościół parafialny p.w. Wniebowzięcia NMP. Ambona.

13

14

15

16

Ryc. 13 Jodłów. Kaplica p.w. Męki Pańskiej. Rzeźba – św. Anna.

Ryc. 14 Kępnica. Kościół parafialny p.w. Wniebowzięcia NMP. Ołtarz główny.

Ryc. 15 Kielcza. Kościół parafialny p.w. św. Bartłomieja Apostoła. Ambona.

Ryc. 16 Kielcza. Kościół parafialny p.w. św. Bartłomieja. Chrzcielnica wraz z nadbudową.

Ryc. 17 Kobiela. Kościół parafialny p.w. św. Jerzego. Tabernakulum ołtarza głównego.

Ryc. 18 Lasocice. Kościół filialny p.w. św. Franciszka z Asyżu. Chrzcielnica.

Ryc. 19 Lipowa. Kościół parafialny p.w. św. Katarzyny Aleksandryjskiej. Ołtarz boczny p.w. św. Józefa.

Ryc. 20 Łąka. Kościół parafialny p.w. św. Katarzyny Aleksandryjskiej. Ołtarz boczny p.w. NMP.

21

22

23

Ryc. 21 Łosiów. Kościół parafialny p.w. św. Jana Chrzciciela. Rzeźba – Madonna z Dzieciątkiem.

Ryc. 22 Mańkowice. Kościół filialny p.w. św. Mateusza Ołtarz boczny p.w. Matki Boskiej.

Ryc. 23 Michałice. Kościół parafialny p.w. św. Michała Archaniola. Antependium z ołtarza głównego.

24

25

27

26

Ryc. 24 Miechowa. Kościół filialny p.w. św. Jacka. Wnętrze kościoła, polichromia na sklepieniu i emporze.

Ryc. 25 Miechowa. Kościół filialny p.w. św. Jacka. Ołtarz główny.

Ryc. 26 Mieszkowice. Kościół filialny p.w. św. Jerzego. Ambona.

Ryc. 27 Niemodlin. Zamek. Rzeźba – Myśliwy.

28

29

30

31

Ryc. 28 Nysa. Kościół parafialny p.w. św. Jakuba i św. Agnieszki. Epitafium Antoniego Gapina.

Ryc. 29 Nysa. Kościół parafialny p.w. św. Jakuba i św. Agnieszki. Epitafium Kaspra Naasa.

Ryc. 30 Nysa. Kościół parafialny p.w. św. Dominika. Ołtarz boczny p.w. Matki Boskiej Bolesnej.

Ryc. 31 Nysa. Fontanna Trytona.

32

33

35

34

Ryc. 32 Opawica. Kościół parafialny p.w. Trójcy Świętej. Ołtarzyk chrzcielny.

Ryc. 33 Opawica. Kościół parafialny p.w. Trójcy Świętej. Ambona.

Ryc. 34 Opole. Wzgórze Uniwersyteckie. Putto z wazonem.

Ryc. 35 Opole. Kapliczka-dzwonnica przy ul. Partyzanckiej 60 B.

36

37

38

Ryc. 36 Opole. Rzeźba – św. Jana Nepomucena z kapliczki-dzwonnicy przy ul. Partyzanckiej 60 B.

Ryc. 37 Pogorzela. Kościół parafialny p.w. Najświętszego Serca Jezusowego. Epitaforium Krysoldy von Pannwitz.

Ryc. 38 Prudnik. Rynek. Pomnik św. Jana Nepomucena.

Ryc. 39 Stare Koźle. Kościół parafialny p.w. św. Jana Nepomucena. Rzeźba – Matka Boska Bolesna.

Ryc. 40 Strzelce. Kościół parafialny p.w. Narodzenia NMP i św. Marcina. Rzeźba – Matka Boska z Dzieciątkiem.

Ryc. 41 Strzelce. Kościół parafialny p.w. Narodzenia NMP i św. Marcina. Ołtarz główny.

Ryc. 42 Strzelce. Kościół parafialny p.w. Narodzenia NMP i św. Marcina. Kapliczka p.w. św. Barbary.
 Ryc. 43 Żimnice Wielkie. Kościół parafialny p.w. św. Jana Chrzciciela. Polichromia na sklepieniu dawnego prezbiterium.
 Ryc. 44 Żelazna. Kościół parafialny p.w. św. Mikołaja. Ołtarz główny.

Prace konserwatorskie przy polichromowanym ołtarzu w kaplicy Oppersdorffów w kościele parafialnym p.w. św. Bartłomieja w Głogówku.

Ku pamięci Lesława Nizińskiego (1945-2009) i Zenona Bradke (1929-2007).

W dniu 27 lutego 2006 r. do Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Opolu wpłynął wniosek Proboszcza Parafii Rzymsko-Katolickiej p.w. św. Bartłomieja w Głogówku – księdza Ryszarda Kindera, o wydanie pozwolenia konserwatorskiego na przeprowadzenie kompleksowej konserwacji we wnętrzu kaplicy Oppersdorffów w kościele parafialnym p.w. św. Bartłomieja w Głogówku, która miała obejmować przede wszystkim malarstwo ścienne Franciszka Sebastianiego tj. iluzjonistyczne retabulum ołtarza oraz gotyckie wsporniki i zworniki żeber sklepiennych.

Program prac konserwatorskich dla zamierzonych działań opracował dyplomowany konserwator dzieł sztuki mgr Lesław Niziński, który wraz z dyplomowanym konserwatorem mgr Zenonem Bradke, podjął się również przeprowadzenia konserwacji. Jak okazało się w przyszłości, prace konserwatorskie przy iluzjonistycznym rokokowym ołtarzu autorstwa Sebastianiego stały się odkryciem i wyzwaniem konserwatorskim, który wymagał od obu prowadzących prace wysokiego kunsztu konserwatorskiego, fachowej wiedzy i doświadczenia. Obaj Panowie zaferowali nie tylko profesjonalizm, poparty długoletnią praktyką zawodową, ale również włożyli w tą pracę osobiste zaangażowanie.

W niniejszym artykule jego autorki pragną zawrzeć choć część swoich wspomnień z długoletniej współpracy i przyjaźni.

Na podstawie otrzymanego przez Parafię Pozwolenia nr 9/R/06, wydanego w dniu 3 marca 2006 r., przystąpiono do prac konserwatorskich przy iluzjonistycznym ołtarzu z przedstawieniem w retabulum Ukrzyżowanego Chrystusa, na tle sklepionej konchą wnęki, u stóp którego ukazana została św. Maria Magdalena. Ołtarz flankowany podwójnymi kolumnami, zwieńczony został naczółkiem, z malowanymi aniołkami.

W pierwszym etapie, po ustawieniu rusztowań, pobrano próbki, w celu wykonania badań chemicznych pigmentów i spoiwa oraz analizy jakościowej i ilościowej składu oryginalnej zaprawy tynkarskiej. Ponadto przeprowadzono dezynfekcję i usunięto z powierzchni malowideł nawarstwień brudu i kurzu.

Zgodnie z warunkiem otrzymanego pozwolenia, na tym etapie została wyznaczona komisja konserwatorska, która odbyła się w dniu 20 czerwca 2006 r. (ryc. 1) Po oględzinach odnotowano w protokole korektę programu prac konserwatorskich. Ponieważ w trakcie oczyszczania malowideł z brudu i kurzu stwierdzono, iż pudrująca się warstwa malarska była warstwą wtórną, pochodzącą z XX w., zrezygnowano z jej utrwalania. Ponadto oględziny wykazały, iż powierzchnia polichromii została pokryta warstwą lakieru (werniksu). W związku z powyższym odstąpiono od zabiegu ponownego utrwalenia warstwy malarskiej.

Najważniejszą jednak uwagą, zawartą w czerwcowym protokole, jest adnotacja o bocznych fragmentach kompozycji malarskiej ołtarza, które zostały zakryte w trakcie malowania ścian kaplicy. Mając na względzie możliwość odtworzenia historycznego wyglądu omawianego dzieła Sebastianiego, komisja zaleciła odsłonięcie tych partii.

Wówczas nikt jeszcze nie spodziewał się, iż usunięcie ze ścian farby odsłoni całość pierwotnej kompozycji, nieznanej we wcześniejszych opisach i przekazach ikonograficznych.

W dniu 21 lipca 2006 r. Pan Lesław Niziński przedstawił komisji konserwatorskiej wyniki odkryć. Po prawej stronie ołtarza odsłonięto postać św. Jana Ewangelisty, stojącego na konsoli i fragmenty dekoracji architektonicznej (nisza z obramieniem), po lewej stronie – postać Matki Boskiej, stojącej na konsoli i fragmenty niszy z wazonem i kwiatami. Odkrycie to pozwoliło na odczytanie całości rokokowej kompozycji. Stąd Wykonawcy prac, mając na względzie walory artystyczne i estetyczne tego cennego zabytku, zaproponowali rekonstrukcję brakujących partii ołtarza, w oparciu o analogiczne motywy występujące na polichromiach we wnętrzu omawianego kościoła i innych świątyń Głogówka, w których zachowały się przykłady malarstwa Franciszka Sebastianiego.

Należy podkreślić, iż praca ta wymagała nie tylko dogłębnych studiów twórczości Sebastianiego, ale również wysokiego kunsztu konserwatorskiego, który dorównałby wysokiej klasie artystycznej oryginału.

W dniu 20 września 2006 r. wykonawcy prac – Pan mgr Lesław Niziński i Pan mgr Zenon Bradke, przedstawili projekt rekonstrukcji, z wykonanymi kalkami brakującej kompozycji (ryc. 3 i 4), w trakcie komisji konserwatorskiej, w skład której wchodziły nie tylko autorki niniejszego artykułu, reprezentujące Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Opolu, ale również Rzecznik Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego w zakresie opieki nad zabytkami w specjalizacji malarstwa i rzeźby polichromowanej – Pani mgr Renata Dubiel-Białas, powołana przez ówczesnego Opolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków Pana mgr inż. arch. Macieja Mazurka.

Przedstawione podczas tej komisji uzupełnienia kompozycji, obejmujące detale architektoniczne oraz wazony z kwiatami, odwzorowane z fragmentów malowideł Sebastiniego z innych partii kościoła i z kaplicy zamkowej w Głogówku, uzyskały akceptację. Rekonstrukcje zostały zrealizowane wraz z pełną konserwacją iluzjonistycznego ołtarza, która objęła zabiegi tj. związanie warstwy tynku z podłożem w miejscach odspojień, wzmocnienie wystrzępionych i częściowo rozpojonych krawędzi pęknięć tynku i malowidła, usunięcie wykwitów wysoleń, uzupełnienie ubytków oryginalnego tynku, założenie pobiałej wapiennej na kitach, retusz ubytków warstwy malarskiej.

Prace w kaplicy Oppersdorffów, obejmujące, jak już wspomniano we wstępie, nie tylko wybrane do omówienia odkrywcze prace przy polichromiach, ale także konserwację gotyckich XIV-wiecznych kamiennych wsporników i zworników żeber, pochodzących z warsztatów parlerowskich w Pradze, z przedstawieniami masek-popiersi anioła, mężczyzny i kobiet oraz wizerunków zwierząt (niedźwiedź, lew, zimorodek), a także malowanie ścian kaplicy, zostały odebrane w dniu 6 listopada 2006 r. (ryc. 2 i 5)

Przywołane w niniejszym artykule prace konserwatorskie nierozzerwalnie są związane ze wspomnieniami o dwóch wspaniałych konserwatorach, których działalność zawodowa połączona była z ochroną dóbr kultury na terenie Opolszczyzny.

Pan Lesław Niziński, mieszkający w Głogówku od czasu ukończenia w 1978 r. studiów, wykonywał przez wiele lat na terenie województwa opolskiego liczne prace konserwatorskie, wyróżniające się wysokim poziomem technologicznym wykonania, opartym na gruntownej wiedzy i osobistym zaangażowaniu. Profesjonalizm, poparty ponad 30-letnią wszechstronną praktyką zawodową, sprawił, iż w jego dorobku znajdowały się dzieła z różnych dziedzin sztuki: elementy wyposażenia wnętrz kościelnych (m.in. dwa ołtarze boczne p.w. św. Urbana i św. Józefa z kościoła katedralnego p.w. Podwyższenia Świętego Krzyża w Opolu, ołtarz główny, dwa ołtarze boczne, ambona i chrzcielnica z kościoła parafialnego p.w. św. Bartłomieja w Kielczy), rzeźby drewniane (m.in. barokowa rzeźba Chrystusa Ecce Homo z kościoła parafialnego p.w. Wniebowzięcia NMP w Jemielnicy, gotycka rzeźba św. Łucji z kościoła parafialnego p.w. Narodzenia Św. Jana Chrzciela w Kozłowicach) i kamienne (barokowa figura św. Jana Nepomucena w Ujeździe, fontanna i kolumna Maryjna na Rynku w Prudniku, fontanna Trytona w Nysie). Ze szczególną osobistą pasją zaangażowany był w odnawianie zabytków Głogówka. Z jego inicjatywy, we współpracy z Wojewódzkim Urzędem Ochrony Zabytków w Opolu i lokalnym samorządem, podjęta została renowacja barokowej kolumny Maryjnej w Głogówku, która przez wiele powojennych dziesięcioleci przechowywana była przy kościele OO. Franciszkanów. Był także inicjatorem odnowienia rzeźby św. Jana Nepomucena, usytuowanej przy zamku na terenie założenia parkowego.

Istotną częścią zawodowej działalności Pana Lesława Nizińskiego, pełniącego funkcję Rzecznika Ogólnopolskiej Rady Konserwatorów Dzieł Sztuki ZPAP, było słuzenie radą i pomocą w rozwiązywaniu problemów konserwatorskich, a także Jego udział w niezliczonych komisjach konserwatorskich na terenie województwa opolskiego. Dzięki wiedzy konserwatorskiej i znajomości specyfiki sztuki Śląska Opolskiego wspierał merytorycznie nie tylko pracowników urzędu konserwatorskiego, ale także swoje doświadczenie przekazywał kolejnym pokoleniom konserwatorów pracujących na terenie Opolszczyzny. Dzięki sile charakteru i charyzmie skupiał wokół siebie osoby, kochające tak jak On sztukę.

W ostatnich latach życia Pan Lesław Niziński nawiązał współpracę ze wspomnianym już przy konserwacji kaplicy Oppersdorffów, wrocławskim konserwatorem – Panem Zenonem Bradke, wieloletnim Rzecznikiem Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, który przez cały okres swojej, niemal 40-letniej działalności zawodowej, związanej z terenem Dolnego Śląska i Opolszczyzną, współpracował z opolskim urzędem konserwatorskim. W ramach tej współpracy wykonał liczne ekspertyzy i opracowania konserwatorskie, a także służył swoją rozległą wiedzą pracownikom urzędu.

W 2007 r. zmarł Pan Zenon Bradke, a w 2009 r. Pan Lesław Niziński. Pozostaną w naszej pamięci, jako oddani swojej pracy wspaniali konserwatorzy i przyjaciele, na których zawsze można było liczyć. Mówi się, iż nie ma ludzi niezastąpionych, czasami jednak kogoś po prostu bardzo brakuje.

Ryc. 1 Głogówek. Rozpoczęcie prac konserwatorskich przy ołtarzu w kaplicy Oppersdorffów.

Ryc. 2 Głogówek. Ołtarz w kaplicy Oppersdorffów. Stan po konserwacji. Głogówek.

Ryc. 3 Ołtarz w kaplicy Oppersdorffów w trakcie prac konserwatorskich (kalka z uzupełnieniem kompozycji przy postaci Matki Boskiej).

Ryc. 4 Głogówek. Ołtarz w kaplicy Oppersdorffów w trakcie prac konserwatorskich (kalka z uzupełnieniem kompozycji przy postaci św. Jana Ewangelisty).

Ryc. 5 Głogówek. Odbiór końcowy prac konserwatorskich z udziałem (od lewej): L. Niziński, A. Molenda, ks. R. Kinder, M. Mazurek.

11

BADANIA I ODKRYCIA

OCENA STANU TECHNICZNEGO WIEŻY DZWONNICZEJ KOŚCIOŁA P.W WNIEBOWZIECIA N.P.M. W KOŚCIERZYCACH

1. Wprowadzenie

Przepiętna wieża dzwonnica znajdująca się w zachodniej części województwa opolskiego jest przykładem zabytkowej konstrukcji, której nie zaszkodził sam upływ czasu jako takiego, przetrwała bowiem do czasów współczesnych w prawie niezmienionej formie. Niestety za jej zły stan techniczny winić należy ludzi, którzy poprzez nieumiejętnie prowadzone remonty i „wzmocnienia”, prowadzone bez znajomości zasad mechaniki budowli, w nieodpowiedzialny sposób doprowadzili do znacznego pogorszenia stanu technicznego, zamiast do poprawy, co zwykle jest celem prac budowlanych.

Wieża przylega do budynku kościoła parafialnego od strony północnej, całość zlokalizowana jest na działce o zarysie zbliżonym do owalu (rys.1.). Składa się z dwóch układów konstrukcyjnych: nośnego ścian i dachu w postaci muru pruskiego oraz wewnętrznej niezależnej drewnianej konstrukcji wsporczej dzwonu wieży. Udało się odnaleźć jedynie niewielkie wzmianki na temat historii wieży¹, nie zachowała się żadna znana dokumentacja techniczna, dlatego podjęta została próba odtworzenia historii prac budowlanych wieży na podstawie oceny istniejącej konstrukcji. Budowa wieży i stan zachowania na poszczególnych kondygnacjach świadczy o tym, że powstawała ona w różnych okresach czasu: dwie dolne kondygnacje murowane, pierwsza gotycka, druga powstała zapewne w XVI w., jest nieco węższa z odsadzką. Pozostałe kondygnacje powstały w XVII i XVIII w. w konstrukcji szkieletowej drewnianej wypełnionej tynkowaną cegłą; dwie niższe są czworoboczne, trzecia ośmioboczna wydzielona gontowym zadaszeniem, nakryta ośmiobocznym dachem namiotowym (wieżowym) z lukarnami, krytym gontem.

Wewnątrz wieży znajduje się druga, niezależna konstrukcja drewniana, na której oparte są stropy międzyscondygnacyjne, schody, a na samej górze zawieszony jest dzwon, obecnie nie używany. Obie konstrukcje przenikają się, ale nie łączą ze sobą, każda stanowi niezależny układ przenoszący inne obciążenia. Poziomy stropów na dwóch dolnych kondygnacjach pokrywają się w przybliżeniu z kondygnacjami wieży, a powyżej rozmiągają tworząc inne poziomy.

2. Charakterystyka poszczególnych części wieży

Konstrukcję dolnych ścian stanowi masywny mur ceglany, na wysokości pierwszej kondygnacji tynkowany tylko od strony wschodniej (odsadzka nie jest tynkowana), wyżej mur jest otynkowany w całości. Mur jest ogólnie w nienajgorszym stanie technicznym, nie widać śladów spękań czy odchyień, zniszczona została tylko zaprawa w spoinach, widoczne są również powierzchniowe uszkodzenia cegieł spowodowane działaniem naturalnych czynników zewnętrznych.

Konstrukcja ścian wyższej części wieży ma odmienny charakter, jest wsparta z cofnięciem do wewnątrz lica ściany. Tworzy ją układ drewnianych słupów i belek, stężonych drewnianymi krzyżulcami, łączonych za pomocą drewnianych kołków. Powstały w ten sposób drewniany szkielet został wypełniony cegłą zwykłą, a następnie otynkowany (ryc.1.). Do poziomu III kondygnacji do ściany południowej przylega ściana zakrystii kościoła, zwieńczona dachem o dużym spadku, który tworzy stromy kosz rynnowy na styku dachu kościoła i ściany wieży (ryc.2). Kondygnacje wydzielone są wewnątrz konstrukcyjnie belką główną (podwalinową u dołu i oczepową u góry), a od zewnątrz optycznie niewielkim gontowym zadaszeniem opasującym wieżę w poziomie belki głównej.

Ściana zachodnia ma nieco odmienną konstrukcję: z niewiadomych przyczyn nie wykonano w niej większości drewnianych stężeń (ryc.3a), na wysokości trzeciej kondygnacji jest fragmentami przemurowana na pełną grubość słupów i połączona ze ścianą zakrystii, co wskazuje, że już wcześniej musiała pękać. Przez ich brak jest podatna na wpływ obciążeń zewnętrznych, generowanych naporem śniegu zalegającego w koszu rynnowym oraz obciążeniami od parcia wiatru, śniegu i ciężaru własnego, przekazywanymi przez krokwie stromego dachu kościoła.

1 Katalog zabytków sztuki w Polsce, pod red. T. Chrzanowskiego i M. Korneckiego, Warszawa 1962, t. VII, z. 1, s. 44.

Ściany obu kondygnacji noszą ślady kilkakrotnych zmian konstrukcyjnych, które zapewne miały poprawić stan wieży: w poziomie belek głównych wykonano stalowe ściągi opasujące wieżę po obwodzie (ryc.4), ściana północna (od strony cmentarza) jest wzmocniona drewnianym krzyżowym stężeniem przymocowanymi od wewnątrz, rozpiętym na pełną wysokość kondygnacji, i jest to jedyny tężnik założony prawidłowo. Wskazuje to, że wieża już wcześniej sprawiała problemy natury technicznej, które nieudolnie i bez znajomości zasad sztuki budowlanej próbowano naprawić.

Stan ścian budzi poważne zastrzeżenia: gołym okiem można stwierdzić, że wieża chyli się na północ (w stronę cmentarza) oraz na zachód. Wyraźnie też widać, że jest skrzywiona wokół południowo-zachodniego narożnika (przemieszczenia słupów na poszczególnych kondygnacjach pokazano w skali wskazanej na ryc.3b). W kilku miejscach widać ubytki cegieł, pęknięcia tynku oraz jego ubytki, niektóre tężniki drewniane również są przesunięte i tworzą duże szczeliny, przez co utraciły charakter nośny. Niektóre elementy stężące uległy skrzywieniu w osi podłużnej.

W tragicznym wręcz stanie jest ściana tworząca kosz rynnowy na styku z dachem kościoła. Drewniane elementy konstrukcji są w tak złym stanie, że nie nadają się do dalszego użytkowania: drewno rozwarstwia się pod dotykiem ręki, odpadają całe fragmenty belek i słupów, ubytki drewna są na pełnej głębokości elementów (ryc.5). Stan ten został spowodowany śniegiem zalegającym w koszu rynnowym zimą i wczesną wiosną. Procesy zamarzania i odmarzania oraz wilgoć penetrująca drewno i mur doprowadziły do nieodwracalnych uszkodzeń materiału.

Konstrukcja ścian wieży w najwyższej części jest oparta na rzucie ośmioboku nieforemnego i ukształtowana podobnie jak kondygnacje niższe. Ta część wieży jest w znacznie lepszym stanie niż dolne kondygnacje, wynika to m.in. z silnego usztywnienia w poziomie belki podwalinowej i ociepowej: został tam wykonany ruszt drewniany w postaci drewnianych, krzyżujących się belek usztywnionych zastrzałami ukośnymi (ryc.4).

Nad rzutem ośmioboku oparto dach bezkalenicowy z punktem wierzchołkowym. Wiązary drewniane ustawiono po przekątnej ze skrzyżowaniem w najwyższym punkcie. Krokwie narożne oparto o słup wierzchołkowy w środku (nazywany mnichem lub sżybrem), który oparty jest na krzyżujących się belkach rozstawionych w różnych płaszczyznach. Dach kryty jest drewnianym gontem, opartym na układzie łąt, doświetlenie wykonano w postaci czerech przeszklonych lukarn. Stan techniczny tych części wieży nie budzi zastrzeżeń, należy jednak pamiętać, że kondygnacje te są wsparte na niższych, silnie wychylonych i obróconych.

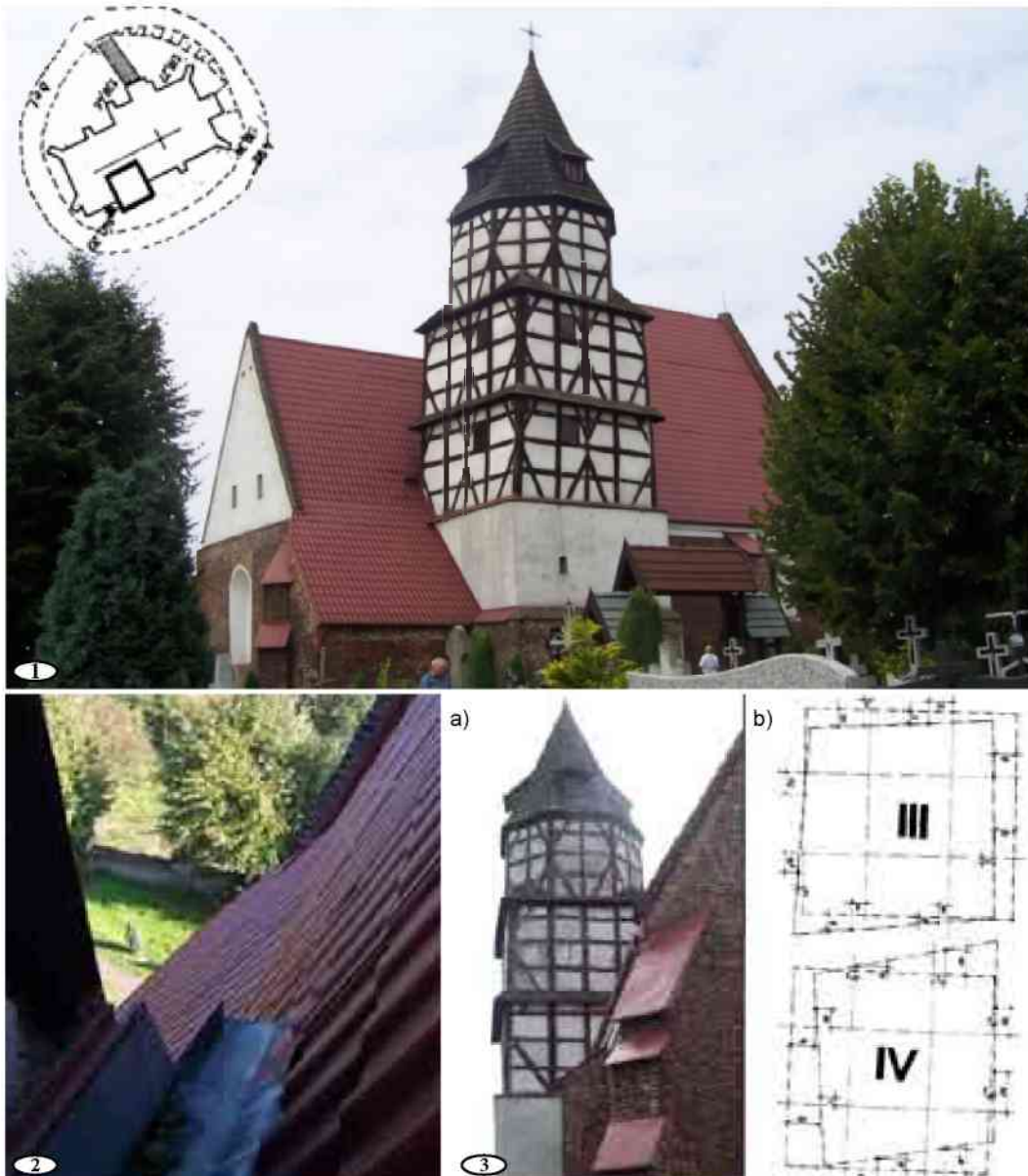
3. Zalecenia konstrukcyjne

Wieża jest w bardzo złym stanie, a próba wykonania naprawy bez rozbiórki jej części jest niemożliwa ze względów zarówno ekonomicznych, jak i technicznych. Wymienić bowiem należy konstrukcję dwóch głównych ścian pośrednich kondygnacji: północnej z powodu całkowitej degradacji jej elementów nośnych, oraz wschodniej ze względu na błędy popełnione już w momencie jej powstawania. Należy również przekonstruować część więźby dachowej przyległego dachu kościoła tak, aby rozpór dachu nie był przekazywany na wieżę. Jest to zadanie trudne i kosztowne, wymagające pieczołowitości w czasie rozbiórki, odtworzenia zniszczonych elementów i ponownego zamontowania tych części, które są w dobrym stanie. Wykonawcy muszą posiadać duże doświadczenie w prowadzeniu prac remontowych obiektów zabytkowych, albowiem wiele zabytkowych elementów drewnianych będzie można użyć do odbudowy wieży. Należy mieć również na uwadze to, że wewnątrz znajduje się druga drewniana konstrukcja, w dosyć dobrym stanie, sama rozbiórka wieży nie będzie miała na nią wpływu, należy jedynie zdjąć dzwon oraz zabezpieczyć konstrukcję przed wpływami atmosferycznymi i uszkodzeniami mechanicznymi oraz ewentualnie dokonać rektyfikacji.

Obiekt jest cennym zabytkiem i choć naprawa jego nie będzie ani prosta, ani tania, warto w nią zainwestować, bowiem pozostawienie go w obecnym stanie może grozić zawaleniem.

Literatura:

[1] Anna Rawska-Skotniczny, Henryk Rawski, Ekspertyza dotycząca oceny stanu technicznego wieży dzwonnicy kościoła p.w. Wniebowzięcia N.R.M. w Kościerzycach, Opole, 2008, [w:] Archiwum WUOZ w Opolu, sygn. 4802.

Ryc. 1. Widok wieży od strony przyległego cmentarza

Ryc. 2. Kosz rynnowy na styku z dachem kościoła

Ryc. 3. a) widok ściany wschodniej, b) przemieszczenia słupów kondygnacji III i IV

Ryc. 4. Istniejące stalowe ściągi mające wzmocnić konstrukcję wieży
 Ryc. 5. Zniszczone elementy nośne ścian tworzącej kosz rynnowy

O potrzebie badań nad kościołami szkieletowymi w województwie opolskim

Na terenie województwa opolskiego jest 66 kościołów drewnianych, w tym 4 w całości w konstrukcji szkieletowej (jeden z 1. połowy XVII w., pozostałe XVIII-wieczne). Takie proporcje powodują, że w literaturze niewiele miejsca poświęca się szkieletowym kościołom (problem dotyczy również budownictwa świeckiego). Prócz kościołów w całości szkieletowych jest również kilka przykładów zastosowania tej konstrukcji do budowy wieży, zakrystii lub kruchty, dostawionych do ceglanej lub zrębowej części kościoła, zwykle średniowiecznego.

Kościoły w konstrukcji szkieletowej zachowały się w Krasowicach (1620), Głogówku (1705), Wierzbicy Górnej (1719) i Radomierowicach (1786-1790). Ze źródeł wiemy o nieistniejących już kościołach w Grzędzinie (1551), Miodarach (połowa XVIII w.), Czepielowicach, Niemodlinie, Kosorowicach, Pszczynie, Prudniku, Szybowicach, Graczach i Rozumicach (1. połowa XVIII w.). Często jedynych informacji dostarczają niezwykle cenne (choć nie wolne od pomyłek i uproszczeń) ilustrowane rękopisy F.B. Wernhera¹.

Znane nam kościoły reprezentują kilka rozwiązań funkcjonalno-przestrzennych. Dwa z nich: w Głogówku i rozebrany w połowie XIX w. kościół w Grzędzinie, powstały jako katolickie, zaś pozostałe od początku służyły protestantom (od połowy XVII w. konstrukcja szkieletowa była często stosowana w ewangelickich kościołach i domach modlitwy).

Każdy z tych kościołów ma inaczej rozwiązany plan, bryłę i układ przestrzenny. W Krasowicach (1620) zastosowano plan krzyża z trójbocznie zamkniętym prezbiterium i zachodnią, słupową, odeskowaną, zwężającą się wieżą. Również na planie krzyżowym założony jest późniejszy o sto lat kościół w Wierzbicy Górnej (fot. 1). Od zachodu do korpusu przylega szkieletowa wieża, od północy i południa po dwa parterowe aneksy.

Cmentarny kościół w Głogówku wzniesiony został w 1705 r. (fot. 2) na bardzo prostym rzucie: do prostokątnej nawy, zorientowanej północ-południe, od południa przylega węższe, trójbocznie zamknięte prezbiterium z zakrystią od wschodu.

Dla potrzeb liturgii ewangelickiej najbardziej korzystny był układ halowy, plan krzyża greckiego lub owalny. Na Dolnym Śląsku oraz na terenach, które objęła kolonizacja Fryderyka II, często spotykany był halowy dom modlitwy na rzucie prostokąta. Wiele takich przykładów przedstawia na rysunkach F.B. Wernher². Kościoły salowe, powstałe przed połową XVIII w., były m.in. w Niemodlinie, Kosorowicach, Pszczynie, Prudniku, Szybowicach, Graczach i Rozumicach³.

Niezachowany kościół w Miodarach – według różnych teorii – zbudowano w 1742 lub 1785 r.⁴ na rzucie prostokąta o ściętych narożnikach. Do salowej nawy od wschodu przylegała kwadratowa zakrystia, od wschodu i zachodu pomieszczenia ze schodami na emporę. Konstrukcja kościoła w Miodarach, jak wynika z fotografii i rysunków, nie miała (przynajmniej na zewnątrz) żadnych dodatkowych elementów usztywniających.

1 F.B. Wernher, *Topographia...*, t. 1-5, rps, 1750-1800; idem, *Suplement derer Beth-Häuser im Fürsthum Breslau und denen freuen Standes-Herrschaften...*, rps, 1752, w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu.

2 F.B. Wernher, *op.cit.*

3 Jednoprzestrzenny układ zastosowano również w 1551 r. w Grzędzinie, który w latach 1873-1874 został rozebrany i zastąpiony murowanym. Prezbiterium szerokości nawy zamknięte było trójbocznie, od południa przylegały kruchta i zakrystia, od zachodu do nawy dostawiona była wieża w konstrukcji słupowej, odeskowana. *Katalog Zabytków Sztuki w Polsce*, t. 7: *Województwo opolskie*, red. T. Chrzanowski, M. Kornecki, z. 5: *Powiat kozielski*, oprac. K. Dzużyńska, T. Żurkowska, Warszawa 1965, s. 16.

4 G. Grundmann, *Der evangelische Kirchenbau in Schlesien (Bau- und Kunstdenkmäler des deutschen Ostens, Reihe C, Bd. 4)*, Frankfurt a. M. 1970, s. 44; J. Matuszczak, *Z dziejów architektury drewnianej na Śląsku* (Rocznik Muzeum Górnośląskiego w Bytomiu: Sztuka, nr 5), Bytom 1971, s. 34; F.B. Wernher, *Topographia oder Prodomus Delineati Silesiae Ducatus [...]*, t. 1, rps, 1750-1800, s. 588-589; F. Tarteyna, *Evangelische Kirche zu Hoenigern, Kr. Namslau*, *Ostdeutsche Bau-Zeitung*, Jhr. 5, Nr. 91 (13.11.1907), s. 509-511.

Jedyny zachowany kościół salowy znajduje się w Radomierowicach (fot. 3). Zbudowano go w latach 1786-1790 dla ewangelików sprowadzonych przez Fryderyka II. Do nawy, w której północno-wschodnim narożniku wydzielono zakrystię, od zachodu dostawiona jest kwadratowa wieża. W regularnej kratownicy słupów i rygli, zastrzały zastosowano tylko w narożnikach nawy. Łączą podwalinę i oczep ze środkowym rygłem.

Pozostałe kościoły tylko częściowo powstały w konstrukcji drewnianej. W Krzyżowicach do gotyckiego, murowanego z cegły prezbiterium w 1580 r. dostawiono szkieletową nawę i słupową, oszalowaną wieżę. W 1710 r. do murowanego gotyckiego kościoła w Kościerzycach dostawiono wieżę, która w dolnej części jest wymurowana z cegły, zaś wyżej w konstrukcji szkieletowej. Również szkieletowa, dzisiaj odeskowana, jest wieża XVII-wiecznego kościoła w Obórkach.

Wobec tak niewielkiej liczby zachowanych (również w ikonografii) w województwie kościołów szkieletowych trudno o wnioski na temat cech regionalnych szkieletowego budownictwa sakralnego, wpływu realizacji dolnośląskich i niemieckich. Wstępna analiza wykazuje podobieństwa konstrukcji przedstawionych kościołów do typu dolnoniemieckiego (saksońskiego). Natomiast kościół w Wierzbicy Górnej jest uproszczoną odmianą systemu środkowoniemieckiego (frankońskiego)⁵.

Literatura dotycząca sakralnego budownictwa szkieletowego na terenie województwa opolskiego jest bardzo skromna. Wspomina się o nim na marginesie rozważań o architekturze drewnianej Śląska, w których akcent kładzie się zwykle na konstrukcji zrębowej, czasem z całkowitym pominięciem szkieletowej. Terytorialnie ogranicza się je często do Dolnego Śląska⁶.

Przedstawione kościoły wymagają pełnej inwentaryzacji (posiada ją tylko kościół w Wierzbicy Górnej) oraz wielopłaszczyznowych badań (konstrukcyjnych, historyczno-sztucznych, porównawczych) – jest to warunkiem sformułowania właściwych programów konserwatorskich.

Na marginesie wspomnieć należy o wartym uwagi wyposażeniu wspomnianych kościołów, którego stopniowo ubywa. Stanowią je m.in. barokowe ołtarze (np. w Wierzbicy Górnej i Krasowicach), ambony (w Krasowicach i Krzyżowicach), chrzcielnice (chrzcielnica w formie anioła z misą chrzcielną w Krzyżowicach), prospekty organowe (w Radomierowicach, Krzyżowicach i Krasowicach) oraz polichromowane stropy (w Obórkach).

W województwie opolskim zachowało się jedynie kilka kompletnych przykładów ołtarza ambonowego⁷. Jeden z pierwszych powstał w 1729 r. w Wierzbicy Górnej. Zapewne niewielkie rozmiary kosza ambony sprawiły, że ołtarza nie usunęto. Inaczej było w Radomierowicach, gdzie ambona ołtarza z 1790 r., znacznych rozmiarów w stosunku do retabulum, w latach 50. XX w. została zdemonstrowana i dziś stoi pod zachodnim chórem. Zamiast niej w nastawie ołtarza znajduje się teraz obraz Matki Boskiej Częstochowskiej. Pozostały natomiast schody, które prowadziły na ambonę z północnej zakrystii.

Wobec nielicznej literatury i przekształceń kościołów po II wojnie światowej tym cenniejsze są źródła sprzed 1945 r.: rysunki F.B. Wernhera⁸ oraz materiały z archiwów Konserwatorów Prowincji Dolno- i Górnoszląskiej (opisy i fotografie)⁹. Archiwa parafialne, jeśli przetrwały wojnę, były niszczone po przejęciu kościołów przez parafie katolickie.

5 G. Binding, U. Mainzer, A. Wiedenau, *Kleine Kunstgeschichte des deutschen Fachwerkbbaus*, Darmstadt 1989, passim.

6 J. Matuszczak, *Architektura drewnianych kościołów ewangelickich w powiecie kluczborskim* (Rocznik Muzeum Górnośląskiego w Bytomiu: Sztuka, nr 4), Bytom 1968; idem, *Z dziejów architektury drewnianej...*; C. Hof, *Holzkirchen in Schlesien*, Karlsruhe 1899; R. Siemko, *Nie zachowane kościoły drewniane Górnego Śląska*, Katowice 2001.

7 W kościołach w Proślicach, Jakubowicach, Gierałcicach i omawianej tu Wierzbicy Górnej, w Pokoju i Czepielowicach. I. Solisz, *Problematyka konserwatorska ołtarzy ambonowych w dawnych kościołach ewangelickich powiatu kluczborskiego*, [w:] *Zabytkowa stolarka we wnętrzach sakralnych i jej problematyka konserwatorska*, red. J. Krawczyk, Toruń 2010, s. 181-190.

8 F.B. Wernher, *Topographia [...]*, t. 1-5; idem, *Supplement derer Beth-Häuser...*

9 Provinzial-Konservator der Kunstdenkmäler Niederschlesiens zu Breslau, Archiwum Państwowe w Opolu, zbiory fotografii ze zbiorów Provinzial-Konservator der Kunstdenkmäler Oberschlesiens zu Oppeln w Muzeum Wsi Opolskiej i w WUOZ w Opolu.

Analizy wymaga konstrukcja ścian i więźb dachowych. Brak badań naukowych, a co za tym idzie dostatecznej wiedzy na temat prezentowanych kościołów sprawia, że nie zawsze można im zapewnić należyłą opiekę konserwatorską. Specyfika zabytkowej, w tym przypadku XVII- i XVIII-wiecznej konstrukcji szkieletowej wymaga precyzyjnych programów konserwatorskich. Tymczasem użytkownicy, kierując się własnym poczuciem estetyki, które często nie idzie w parze ze zrozumieniem historycznych technik budowlanych, podczas remontów stosują niewłaściwe, zupełnie współczesne materiały i technologie. Zniszczone fragmenty drewnianej konstrukcji w Radomierowicach i Krasowicach zostały wycięte i zastąpione ceglany murem, na którym na białym tynku namalowano czarne słupy i zastrzały (fot. 4). W Krzyżowicach na ścianie, w miejscu usuniętego zastrzału przybito pomalowaną na czarno deskę, która wystaje poza narożnik ścian (fot. 5). Powszechne (również w zachodniej Europie) – lecz jednak błędne – jest stosowanie zbyt grubych warstw tynku między elementami drewnianymi (np. w Głogówku (fot. 6) i Radomierowicach). Podczas gdy dawniej pola wypełnienia były zwykłe cofnięte, ewentualnie w tej samej płaszczyźnie co konstrukcja szkieletowa.

Pomimo pewnych błędów opiekę nad kościołami w Głogówku, Krasowicach i Radomierowicach można ocenić pozytywnie. Błędy te wynikają z braku kompleksowych działań i precyzyjnych zaleceń konserwatorskich, oraz z podejścia do kolejnych remontów bez kontekstu innych prac prowadzonych przy zabytkowym kościele. Co istotne – są one jednak możliwe do usunięcia.

Niechlubnym przykładem jest kościół w Wierzbicy Górnej, gdzie mamy do czynienia z działaniami prowadzonymi bez świadomości konstrukcji, walorów historycznych i architektonicznych, a także bez porozumienia z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków.

Początkowo czterokondygnacyjna wieża kościelna składa się teraz z trzech kondygnacji, z których dolna jest murowana z cegły i otynkowana. Słupowa konstrukcja ścian usztywniona jest zastrzałami w układzie rombowym i krzyżowym. Wieżę pierwotnie wieńczył ośmioboczny hełm, który w 1930 r. został zastąpiony niskim dachem namiotowym. Klasycystyczne murowane detale, jak portale transeptu, forma przypór i cokołu dodają kościołowi walorów estetycznych. Wewnątrz, w transepcie, znajdują się empory, które pierwotnie były przeszklone i pełniły funkcję łoża kolatorskiej.

W zakres prac (projekt uzgodniony z urzędem konserwatorskim), prowadzonych z przerwami od 2004 r., wchodzić ma rekonstrukcja górnej kondygnacji wieży i wieńczącego ją hełmu. Na razie jednak oglądać można prace wykonane bez uzgodnienia z konserwatorem, m.in. płyty karton-gipsowe, którymi wyłożono ściany i stropy wewnątrz kościoła, nowe, białe okna PVC, które w aneksach zastąpiły drewniane, oraz dachówkę bitumiczną na pulpitowych dachach tychże aneksów (fot. 7, 8). Trzeba mieć nadzieję, że w znacznym stopniu skorodowana konstrukcja ścian, gontowe pokrycie dachów, ceglana, nierówna posadzka i elementy wystroju i wyposażenia wnętrza przetrwają remont...

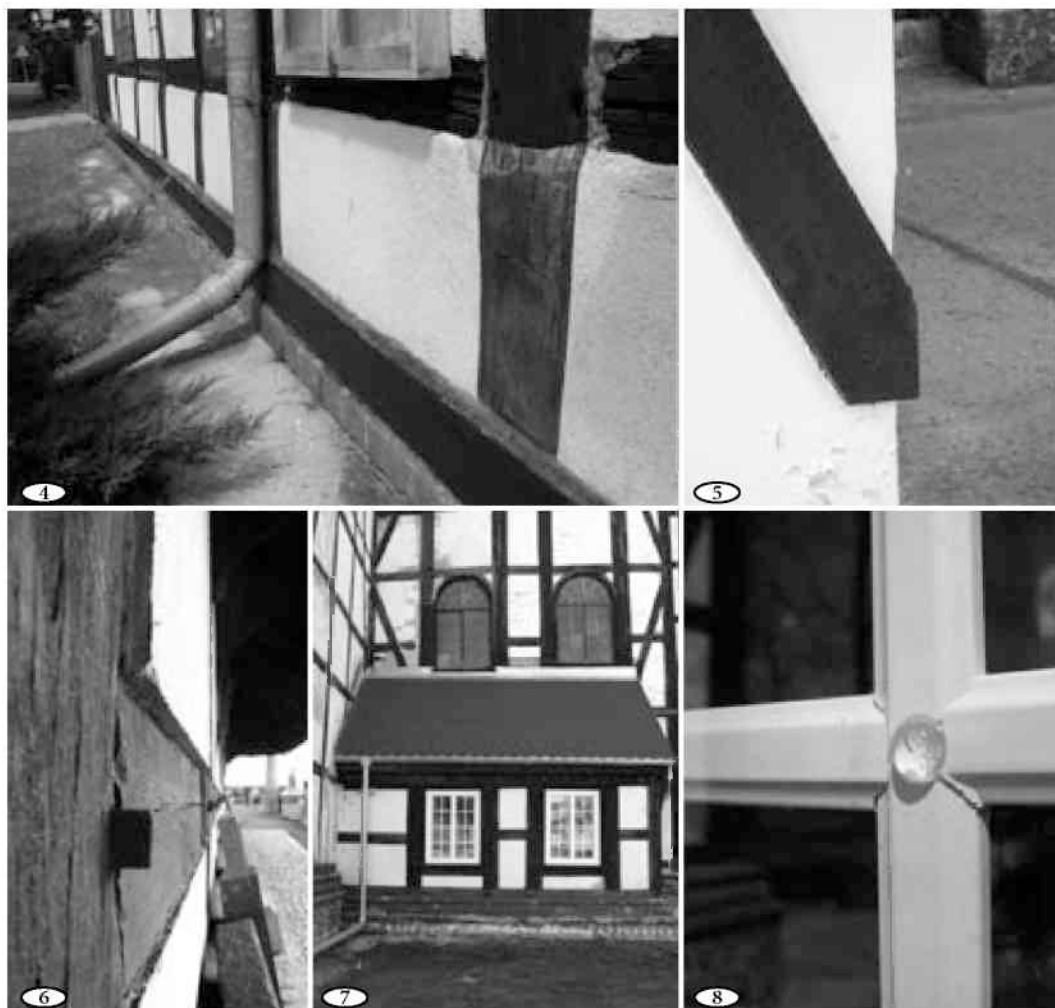

Ryc. 1 Wierzbica Górna, widok kościoła od północy, fot. K. Czartoryski, 2007

Ryc. 2 Głogówek, kościół cmentarny, fot. J. Szot, 2009

Ryc. 3 Radomierowice, widok kościoła od południa, fot. K. Czartoryski, 2007

Ryc. 4 Radomierowice, malowane na elewacji ślady po usuniętych drewnianych słupach, fot. J. Szot, 2007

Ryc. 5 Krzyżowice, deska imitująca zastrzał nabita na elewację, fot. K. Czartoryski, 2007

Ryc. 6 Głogówek, niewłaściwe wykończenie szkieletowej ściany, fot. J. Szot, 2009

Ryc. 7 Wierzbica Górna, aneks kościoła po remoncie, fot. K. Czartoryski, 2009

Ryc. 8 Wierzbica Górna, „detal” nowego okna PVC, którym zastąpiono stare drewniane, fot. K. Czartoryski, 2009

Wstępne sprawozdanie z prac archeologicznych w obrębie inwestycji na terenie Byczyny, pow. Kluczbork.

*„Umarli mówią, stanowią mniej lub bardziej
określone zobowiązania. To wiążę.
Niekiedy umarli zobowiązują
mocniej niż żywi.
U grobu zmarłego człowiek
uświadamia sobie, że jest dziedzicem.
Co znaczy, być dziedzicem?
Znaczy przede wszystkim:
mieć udział w godności tych,
którzy byli przed nami.
Kontynuując, kontynuujemy
przede wszystkim godność.
Jesteśmy spadkobiercami
dzięki przodkom,
oni są przodkami dzięki spadkobiercom”*

ks. Józef Tischner.

Badania ratownicze archeologiczne rozpoczęto w Byczynie (ryc.1) zgodnie z pozwoleniem konserwatorskim (pozwolenie NR 53/a/2009 z dnia 29.06.2009 roku). W obrębie murów miejskich znajdują się dwa cmentarzyska, które można datować na okres wczesnośredniowieczny i średnio-wieczny. Pierwsze z nich usytuowane jest wokół XIV-wiecznego gotyckiego kościoła św. Mikołaja (stanowisko 1), natomiast drugie przy zachodnim krańcu ulicy Długiej (stanowisko 10), (ryc. 2). Kościół ewangelicki św. Mikołaja z końca XIV wieku znajduje się w północno – wschodniej części miasta. Początkowo był to kościół katolicki i prawdopodobnie istniał już w XI wieku, jako świątynia drewniana, która po pożarze została wzniesiona z cegły, w stylu gotyckim¹.

W połowie XVIII wieku w wyniku zagrożenia epidemiologicznego władze pruskie zakazały pochówku zmarłych w obrębie ciasnych, jak na wzrastającą liczbę mieszkańców murów miejskich. W 1842 roku usunięto nagrobki i murek otaczający cmentarz, całość zniwelowano, a następnie wyłożono kostką brukową².

Stanowisko archeologiczne związane z cmentarzyskiem zostało odkryte w 1938 roku, podczas prowadzenia prac ziemnych³ i skoncentrowano się wtedy na terenie południowo – wschodnim, przy kościele św. Mikołaja. Badania, również w roku 1938, prowadził George Raschke⁴, archeolog niemiecki⁵. Odkrył pochówek szkieletowy, wyposażony w dwa kabłączki skroniowe⁶. W roku 1971, podczas przeprowadzania kanalizacji wzdłuż ul. Okrężnej, ponownie natrafiono na pochówki przy kościele ewangelickim. Badania zostały podjęte przez Eugeniusza Tomczaka. Wykopy kanalizacyjne wykopano na odcinku około 60 m, o szerokości około 0,80 m i do głębokości 1,90 m⁷.

1 Z. Biliński, *Przeszli przez życie ślad zostawiając – rzecz o byczyńskich cmentarzach*, 1998, s. 24.

2 Z. Biliński, op.cit., s. 29; Z. Biliński, *Przez stulecia, Byczyny przeszłość i dzień dzisiejszy*, 1988, s.51.

3 K. Wachowski, *Cmentarzyska doby wczesnopiastowskiej na Śląsku*, 1975, s. 79.

4 G. Raschke, *Vorgeschichte des Kreuzburg OS (Oberschlesien)*, 1940.

5 R. Pastwiński, *Ślady najdawniejszej przeszłości Byczyny i okolic, Byczyny przeszłość i dzień dzisiejszy*, 1988; Z. Biliński, op. cit., s. 23.

6 J. Kaźmierczyk, K. Macewicz, S. Wuszkán, *Studia i materiały do osadnictwa Opolszczyzny wczesnośredniowiecznej*, 1977, s. 77-78; K. Wachowski, op. cit., s. 79.

7 E. Tomczak, *Sprawozdanie z badań w Byczynie, pow. Kluczbork za rok 1971*.

Wydobyto 42 szkielety z fragmentami trumien oraz monetę, której nie udało się określić⁸. Groby były umieszczone na różnych głębokościach już od 0,20 m pod powierzchnią gruntu do 1,90 m. Pod brukiem występowała warstwa próchnicy przemieszana z gruzem w niektórych miejscach sięgająca do głębokości 1,90 m. Wybiórczo na głębokości 1,10 – 1,30 m pojawiła się szara ilasta ziemia przemieszana z żółtą gliną – calcem. Podczas badań natrafiono, w trzech miejscach na pozostałości muru cmentarnego, z kamienia na zaprawie wapiennej, uzupełnianego cegłą palcówką. Badacz ustalił datowanie cmentarzyska na okres średniowiecza i później. Kontynuowano prace, zakładając wykopy sondażowe przy północnej ścianie kościoła (wykop I) o szerokości 4,5 m i długości 7 – 9 m, prostopadle do nawy głównej i narożnika dobudówki północnej. W wykopie pod brukiem wystąpiła warstwa ciemnoszarej próchnicy przemieszanej z gruzem. W górnych warstwach pochówki były bardzo zniszczone i przemieszane z gruzem. U osób pochowanych głębiej stwierdzono pozycję wyprostowaną na wznak z głową skierowaną na zachód. Wyeksplorowano szczątki 23 osobników, pochowanych bez wyposażenia grobowego, jedynie w grobie 55, została znaleziona ostroga⁹.

W 1972 roku kontynuowano prace archeologiczne w wykopie I/71 rozpoczęte w październiku 1971 roku przy północnej ścianie obiektu sakralnego, które prowadził Brunon Miszkiewicz. Założono wykop o wymiarach 2,5-4,5 m szerokości i długości 7-9 m, calec osiągnięto na głębokości 2 m. Górne warstwy cmentarzyska sięgające do głębokości 1,5 m były silnie przemieszane z piaskiem, żwirem, grudkami zaprawy oraz kawałkami cegieł. Groby znajdujące się w tej warstwie zachowały się w bardzo złym stanie, były dodatkowo uszkodzone przez późniejsze wkopy¹⁰. Niższa warstwa składała się z szarego iłu przemieszanego z gliną lub piaskiem. Pochówki występowały do głębokości 1,8 m. W trakcie wykopalisk odkryto 94 pochówki, w tym 44 zachowane w dobrym stanie oraz 50 pochówków zachowanych w stanie fragmentarycznym¹¹. Szkielety znajdowały się w pozycji wyprostowanej, na osi wschód – zachód, z głową skierowaną na zachód. Zanotowano w jamie grobowej pozostałości po trumnach i drewnianych obstawach w postaci ciemnych smug wokół szkieletu. Wśród wyposażenia pochówków wystąpiły monety, ceramika, kabłączki skroniowe, ozdobne skuwki i przedmioty żelazne. Szkielety zostały przebadane antropologicznie przez zespół B. Miszkiewicza z wrocławskiego Zakładu Antropologii PAN, pod względem analizy kranjologicznej, przyczyn śmiertelności, płci czy typów rasowych¹².

W roku 1986 podczas prac naziemnych robotnicy odkryli grób szkieletowy i badania poprowadził Roman Pastwiński z kluczborskiego Muzeum im. Jana Dzierżona. Obiekt grobowy znajdował się za murem wyznaczającym zasięg świątyni. Pochówek umiejscowiony jest na południe od przychodu kościoła, tuż za Placem Wolności. W grobie nie stwierdzono występowania jakiegokolwiek wyposażenia czy pozostałości stroju. Szkielet nie został przebadany ani udokumentowany antropologicznie, nie znana jest również głębokość, na której się znajdował. Stwierdzona została natomiast przynależność pochówku do dawniej istniejącego w pobliżu cmentarza przykościelnego¹³.

Od wiosny do jesieni 2009 roku w Byczynie prowadzone były prace związane z modernizacją głównych ulic starego miasta: ul. Długiej i Okrężnej. Stał się koniecznym nadzór archeologiczny, przy którym w kilkudziesięciu miejscach natrafiono na pozostałości średniowiecznych śladów życia ówczesnych mieszkańców¹⁴.

8 Idem, Karta wykopu archeologicznego, wykopaliska ratownicze, 1971.

9 Idem, Dziennik prac (kopia), Byczyna 1971 r.

10 G. Martyniak, Dziennik prac wykopaliskowych, Byczyna, pow. Kluczbork, stan. 1, 1972.

11 Idem, Karta wykopu archeologicznego, stan. 1, 1972.

12 Idem, Sprawozdanie z badań w Byczynie za rok 1972; Z. Biliński, op. cit., 1998, s. 24; B. Miszkiewicz, Sprawozdanie z badań antropologiczno – archeologicznych w Byczynie, pow. Kluczbork, 1978.

13 R. Pastwiński, Karta wykopu archeologicznego, 1986.

14 D. Wojtyra, Cmentarzysko wczesnośredniowieczne w świetle wielowarstwowego kompleksu sepulkralnego w By-

W roku 2009, Gmina Byczyna rozpoczęła inwestycję związaną z wymianą instalacji wodnej w obrębie murów miejskich. Nadzór archeologiczny prowadził Paweł Rozwód z kluczborskiego-Muzeum im. Jana Dzierżona od początku marca do 10 czerwca¹⁵. Następnie od czerwca do końca września badania i nadzór były prowadzone przez Magdalenę Przysiężną-Pizarską z Zakładu Archeologii Instytutu Historii Uniwersytetu Opolskiego.

Badania ratownicze archeologiczne rozpoczęto od ul. Okrężnej, na prawie całej jej długości. Podczas odhumusowywania natrafiono na dwie studnie kamienne, dobrze zachowane, z wysokim lustrem wody. Kolejna, trzecia studnia została odkryta na ul. Długiej, natomiast z przekazów ustnych oraz zachowanych map wynika, że na środku skrzyżowania ul. Długiej i Floriańskiej, jest jeszcze jedna studnia, która podczas prac związanych z kanalizacją została zniszczona do ponad dwóch metrów. Podczas eksploracji nie udało się jej odkryć.

Przy ul. Szpitalnej odkryto na głębokości 0,6 m od powierzchni zasypaną piaskiem warstwę bruku kamiennego. Składał się on z niewielkich otoczków, pod którymi wystąpiła, mocno zbita ziemia o zabarwieniu czarno-sino-brunatnym. Pod tą warstwą na głębokości 0,75 m odkryto pokłady skrawków skóry, klepki drewniane, łuczywa, kościane przebijaki, ceramikę i kości zwierzęce. Podczas eksploracji obiektu nr 1 – pracowni skórniczej, odkryto fragmenty skór (na stan obecny, podczas oczyszczania wyliczono 5 000 fragmentów) wśród nich znaleziono idealnie zachowane podeszwy, łączenia, rzemienie. Warstwa skór miała miąższość około 0,4 m. Znaleziony materiał pozwala sugerować, iż odkryty obiekt pełnił funkcję pracowni skórniczej (ryc. 4). Wielkość zachowanego obiektu wynosi 3 m x 1,5 m. Jeśli chodzi o stan zachowania obiektu, to został on zniszczony od strony północnej i wschodniej przez wkop kanalizacyjny i gazowy. Na ul. Okrężnej, pod warstwą 0,3 m odkryto pozostałości polepy szachulcowej, ceramikę średniowieczną oraz węgiel drzewny. Warstwa polepy z odciskami belek i roślinności spoczywała na ułożonych kamieniach, które nie były wzmocnione zaprawą. Zachowana warstwa miała długość 4 m, miąższość około 1,10 m – 1,2 m. Jeszcze w dwóch punktach odkryto pozostałości warstwy średniowiecznej przesyconej ceramiką, kośćmi zwierzęcymi i polepą. Długość zachowanych warstw sięgała od 4 m do 6 m. Zachowane warstwy są pozostałością po zabudowie średniowiecznej.

Kolejnym etapem było przeprowadzenie badań ratowniczych na odcinku ul. Okrężnej przy kościele ewangelickim. Podczas prowadzonych wcześniejszych nadzorów archeologicznych potwierdzono obecność cmentarzyska wczesnośredniowiecznego i średniowiecznego. Podczas odhumusowywania ustalono, iż teren przy budynkach jest zniszczony przez wkopy, jedynie odcinek od strony kościoła został nienaruszony. Założono wykopy VII (wymiary: 2,5 m x 18 m), VIII (wymiary: 2,5 m x 15 m), IX (wymiary: 2,5 m x 20 m), X (wymiary: 2,5 m x 15 m), XXIII (wymiary: 2,5 m x 18 m) i XXIV (wymiary: 2,5 m x 20 m) (ryc. 3). Po ściągnięciu warstwy do głębokości 0,6 m wystąpiły kości ludzkie, zniszczone, bez układu anatomicznego. Zły stan zachowania oraz brak układu anatomicznego wśród pochówków i skupisk kości utrzymywał się do głębokości 1,00 m. Na głębokości 1,10 m – 1,20 m zanotowano układ anatomiczny pochówków. Odkryto 490 pochówków w układzie anatomicznym, 3 pochówki ciałopalne oraz 38 skupisk kości. Pochówki wystąpiły ogólnie w 6 nawarstwieniach, jednakże układ nawarstwień nie był jednolity¹⁶ (ryc. 5). Największą liczbę pochówków i ich największą koncentrację zanotowano w wykopach XXIII i XXIV. Przy pochówkach zanotowano wyposażenie nieliczne, stan zachowania kości – dobry, część z nich zniszczona była

czynnie, stan. 1, pow. Kluczbork (maszynopis pracy licencjackiej, pisanej pod kierunkiem dr Przemysława Nocunia, Instytut Archeologii Uniwersytetu Jagiellońskiego) Kraków 2010.

15 P. L. Rozwód, Sprawozdanie z nadzoru archeologicznego i badań ratowniczych w Byczynie, pow. Kluczbork, 2009.

16 S. Tabaczyński, D. Wyczółkowski, Archeologia i antropologia cmentarzysk na wczesnośredniowiecznych obiektach wielowarstwowych, *Funeralna Lednickie*, Spotkanie 11, 2009, s. 21–33.

jedynie przez wkopy inwestycyjne, prawie we wszystkich przypadkach zanotowano obecność smug drewnianych, drewna z trumien i gwoździ (ryc. 6). Zaobserwowano ułożenie pochówków na osi wschód zachód, z nieznacznymi odchyleniami w kierunku północnym i południowym. Ułożone w pozycji wyprostowanej na wznak, z kończynami dolnymi wyprostowanymi, natomiast kończyny górne były ułożone na klatce piersiowej, na miednicy oraz wyprostowane wzdłuż ciała. W jamach pochówki występowały głównie pojedynczo, jedynie w 10 przypadkach stwierdzono pochówki podwójne (bez śladów trumien), w 2 przypadkach w jednej jamie grobowej wystąpiły pochówki więcej niż dwóch osobników. Analizując groby podwójne, w jednym przypadku przy pochówku osoby dorosłej odkryto kości noworodka ułożone na lewej kości udowej (ryc. 7), w drugim, na prawej ręce położono noworodka, a drugi ułożony był kilka centymetrów od pierwszego, na tej samej głębokości i w tej samej jamie grobowej, natomiast w innym przypadku – był to pochówek podwójny kobiety i mężczyzny (ryc. 8). Wszystkie spotkane pochówki podwójne zostały zlokalizowane w wykopie VII. W jednym przypadku pochowano czterech osobników w jednej jamie grobowej (ryc. 9), w drugim siedmiu osobników (ryc. 10). Pod pochówkami szkieletowymi oraz na tym samym poziomie, odkryto skupiska popiołu zawierające oprócz kości spalonych również fragmenty ceramiki. Calec w wykopach: VII, VIII, IX uzyskano na głębokości 1,75 m. Wyposażenie wśród pochówków stwierdzono nieliczne, przy pochówku 42 – wystąpiły jako wyposażenie, dwie sprzączki do pasa z brązu, na kościach udowych, natomiast przy pochówku 68 (kilkuletnia dziewczynka) odkryto fragmenty diademu z brązu oraz szpilę z paciorkami szklanymi. Przy pochówku 74 odkryto monetę, którą zmarły trzymał w prawej dłoni (ryc. 11). Wstępne datowanie cmentarzyska ustalono na podstawie literatury i znalezisk obecnych na okres między X/XI do XIII/XIV wieku.

W wykopie oznaczonym jako X, położonym w części wschodniej, na głębokości 0,4 m, odkryto mur o szerokości 0,6 – 0,8 m. Został podzielony na dwie części przez rurę z gazem, która niszczyła go do poziomu 0,3 m. Odkryty fragment ma 4 m długości, częściowo znajduje się na terenie budowanej drogi (ryc. 12). Od strony wewnętrznej muru znaleziono fragmenty kości ludzkich. Sądząc po wielkości i szerokości muru, jest możliwe, iż jest to mur otaczający cmentarz przykościelny.

Badania prowadzono również na ul. Długiej, gdzie jedynie w 5 punktach odkryto warstwę archeologiczną. Założono 5 wykopów sondażowych, w których wystąpił bruk kamienny (pozostałość po trakcie średniowiecznym) (ryc. 13) oraz 0,4 m warstwy średniowiecznego miasta. Warstwa została wyeksplorowana, pozyskano zabytki ruchome w postaci fragmentów ceramiki oraz dwóch kości ludzkich (fragment żuchwy i kości udowej) na odcinku równoległym do ul. Floriańskiej. Fragmenty kości ludzkich mogą być śladem na obecność cmentarzyska wczesnośredniowiecznego (stan. 10).

Odkrycia w Byczynie pozwolą na inne spojrzenie, na problem miast z metryką wczesnośredniowieczną i średniowieczną. Będą mogły posłużyć rekonstrukcji życia codziennego, przemian gospodarczych czy wykorzystania surowców. Wyroby ze skór, drewna, metali, są odbiciem tej kultury, której tylko materialną część udaje nam się odtworzyć. Są bezcennym źródłem informacji nie tylko dla archeologów czy historyków, ale również dla tych dziedzin nauki, które w sposób pośredni wykorzystują archeologię. Na Śląsku pracowni skórnicych jest niewiele, skóry odkryto we Wrocławiu, Opolu. Pracownia skórnicza odkryta w Byczynie, której jedynie fragmenty udało się odsłonić, przyniosła ponad 5 tys. fragmentów i ścinków skór, noszących ślady szycia i łączenia elementów. Odkryto nieliczne narzędzia z kości i drewna służące do obróbki skóry. Materiał skórzany zostanie poddany analizom, które mam nadzieję, iż będą uzupełnieniem danych dotyczących produkcji obuwia, torebek, pasków i innych elementów w miastach średniowiecznego Śląska i całej Polski.

Badania archeologiczne dotyczą wielu aspektów ludzkiego życia, jednak śmierć oraz to, co w jej kontekście się odbywa – czyli obrzędy pogrzebowe, umyka jednoznacznym interpretacjom¹⁷.

17 M. Cabańska, Ze studiów nad religią pogańskich Słowian, *Sprawozdanie z Posiedzeń Komisji Naukowych PAN, Oddział*

Narodziny i śmierć są przypisane każdemu człowiekowi, podchodzi się do nich indywidualnie, powoduje to, potrzebę osławiania śmierci, przyzwyczajania się do niej, czyniąc z niej element obrzędów – i tak się właśnie dzieje w różnych religiach, okresach historycznych i kulturach danego obszaru. Większość praktyk i wierzeń nie była związana z wiedzą ogólną czy nauką, ale głęboko zakorzenioną tradycją. Zwyczaj czy też tradycja zna odpowiedź na każde pytanie, w niej zapisane są zasady postępowania w społeczeństwie, etyka czy moralność, podobnie stosunek do śmierci i zmarłych. Zastanawiające, że ze zbiorów tradycji i bagażu doświadczeń wybieramy to, co według nas jest właściwe, nie wykluczając stosunku do śmierci i zmarłych. A wszystko zostało na przestrzeni czasu zapisane w źródłach. Dlatego też, możliwe jest, iż elementy wierzeń utrwalone w obrządku pogrzebowym, na badanym cmentarzysku w Byczynie, są wyjątkowe i charakterystyczne tylko dla miejscowej ludności lub społeczności Śląska¹⁸.

Na terenie Śląska, cmentarzysk porównywalnych chronologicznie z badaną nekropolią w Byczynie, jest 204. Z czego jedynie cmentarzysko w Miliczu liczące ponad 500 pochówków jest porównywalne ilością grobów¹⁹. Natomiast stanowiska: we Wrocławiu – Ołbinie²⁰, w Niemczy²¹, pow. Dzierżoniów, w Opolu – Nowej Wsi Królewskiej²², w Ryczynie, pow. Oława²³, w Starym Zamku²⁴, w Tomicach, pow. Dzierżoniów²⁵, ilość pochówków waha się pomiędzy liczbą 150 a 250.

Przeanalizowany materiał archeologiczny pochodzący z badań z Byczyny, można porównać z analizami innych cmentarzysk z tego okresu. Pozwala to (mimo iż opracowań jest niewiele) na krótki podsumowanie obrządku pogrzebowego, otoczenia grobowego czy wyposażenia.

Trumny łączono za pomocą zakładek lub gwoździ żelaznych. W przypadkach, gdy zachował się ledwie widoczny zarys trumny, to planigrafia gwoździ pozwala wyznaczyć jej granice. Naroża trumien złączone pod kątem prostym, natomiast w przypadku jam grobowych, lekko zaokrąglone. Zaobserwowano pewny wyjątkowy element w trumnach pochówków odkrytych w części północno – zachodniej cmentarzyska w warstwach pochówków na głębokości 0, 60 m – 0,8 m. Na spodzie trumny, przy narożach i ściankach bocznych, w przypadkach gdy drewno zachowało się najlepiej, wystąpiły cienkie pasy z gliny, ciągnące się na całej długości trumien (ryc. 14). Po oczyszczeniu, dobrze widoczne stały się odciski trawy, gałązek, liści i mchu (ryc.15). Może to sugerować wyściełanie trumien roślinami i uszczelnianie naroży gliną. Na żadnym stanowisku, oprócz cmentarzyska w Byczynie, podobny obrzęd nie został odkryty. Jakże mogło to mieć znaczenie dla społeczności byczyńskiej i czy rzeczywiście na terenie Śląska nie ma stanowisk analogicznych²⁶.

Układ kości. Anatomiczny układ kości w pochówkach, przemieszane kości wystąpiły jedynie w warstwach położonych najwyżej oraz w miejscach wkopów współczesnych. Zmarli ułożeni w pozycji wyprostowanej na wznak. Kończyny dolne wyprostowane, w kilku przypadkach stopy założone jedna na drugą oraz stopy i palce wyciągnięte, co należy tłumaczyć pochówkiem zmar-

---

w Krakowie, t. XVI, z.1, 1973, s. 7 – 8.

18 A. Drozd, Postrzeganie przestrzeni grzebalnej we wczesnym średniowieczu w świetle badań cmentarzysk szkieletowych, Środowisko pośmiertne człowieka, *Funeralna Lednickie*, spotkanie 9, red. W. Dzieduszycki, J. Wrzesiński, 2007, s. 273 – 281.

19 K. Wachowski, Cmentarzysko szkieletowe z XI-XII w. w Niemczy, pow. Dzierżoniowski, *Studia Archeologiczne*, t. 9, 1976, s. 93-140.

20 C. Lasota, J. Piekalski, Badania wykopaliskowe na Ołbinie we Wrocławiu w latach 1983 i 1985.

21 Idem, Wczesnośredniowieczne cmentarzysko w Miliczu. Cz. III, *Silesia Antiqua*, t. XIII, 1971, s. 191-213.

22 Archiwum Muzeum Śląska Opolskiego,teczka *Nowa Wieś Królewska*.

23 M. Przysiężna – Pizarska, Obrządek pogrzebowy ludności wczesnośredniowiecznego Śląska w świetle badań wykopaliskowych zespołu osadniczego „Ryczyn” koło Oławy (rozprawa doktorska, maszynopis w bibliotece IH UO).

24 J. Lodowski, Sprawozdanie z badań w Starym zamku (stan. 5 i 6), w województwie wrocławskim, w 1975 roku, *Śląskie Sprawozdania Archeologiczne*, t. XVIII, 1976, s. 62 – 64.

25 J. Romanow, K. Wachowski, B. Miszkiewicz, Tomice, pow. Dzierżoniów. Wielokulturowe stanowisko archeologiczne, 1973.

26 H. Zoll – Adamikowa, Wczesnośredniowieczne cmentarzysko szkieletowe Małopolski, cz. 2. Analiza, 1971.

lego w obuwiu. Odkryto jeden przykład, gdy stopy ułożone były jedna na drugiej, ale przy ułożeniu zmarłego na boku lub ułożeniu jedynie nóg. Niestety w tym przypadku nie jest możliwe wyjaśnienie, gdyż zostały zachowane tylko kończyny dolne od kości piszczelowych do palców stóp. Kończyny górne ułożone na płatach miednicznych lub wyprostowane wzdłuż ciała, w nielicznych przypadkach ułożone na klatce piersiowej, ale dłonie nie zostały ułożone w geście modlitewnym. Układ zmarłych zależny był w dużej mierze od tego, czy w jamie grobowej spoczywał jeden czy wielu zmarłych oraz od tego czy układ pierwotny kośćca nie został naruszony. W przypadkach, gdy kobiety były pochowane wraz z dziećmi, to dzieci spoczywały na prawym boku. Pochówki zostały umieszczone na osi wschód – zachód, z nieznacznymi odchyleniami w kierunku północnym i południowym²⁷.

Ilość pochówków. Zmarłych w trumnach i jamach grobowych zazwyczaj umieszczano pojedynczo. Na cmentarzysku w Byczynie wystąpiły również pochówki zbiorowe: podwójne, potrójne, rodzinne. Nie jest to jedyne stanowisko, na którym wystąpiły pochówki zbiorowe, ale jedyne, na którym wystąpiły w 15 przypadkach, ponieważ do tej pory na cmentarzyskach odkrywano 3 – 4 pochówki podwójne. W pochówkach podwójnych przeważają pochówki osób dorosłych i dzieci, w różnym wieku. Prawdopodobnie w większości przypadków są to pochówki kobiet w wieku od 20 do 40 lat z dziećmi i kobiety w zaawansowanej ciąży. Wśród dzieci rozpiętość wiekowa jest duża, najwięcej zaobserwowano pochówków noworodków, a potem dzieci do 6-7 roku życia. Inną grupą pochówków podwójnych, są groby dwóch osobników dorosłych lub dzieci po 7 roku życia (obojska płci). Być może są to ofiary wypadków lub chorób, ale na to pytanie odpowiedzą, mam nadzieję, dokładne analizy antropologiczne (ryc. 16). Nielicznie na stanowiskach spotyka się pochówki zbiorowe liczące więcej niż dwóch osobników, na stanowisku w Byczynie, przykładów takich pochówków było cztery. W jednym wypadku był to pochówek kobiety z dwoma noworodkami, w drugim w grobie pochowano czterech osobników młodocianych, a w ostatnim przypadku natrafiono na grób zbiorowy, prawdopodobnie rodzinny, gdzie pochowano dwie osoby dorosłe z czwórką dzieci w różnym wieku. Ostatni przykład dotyczy również pochówku zbiorowego, dwóch osobników dorosłych i trójki dzieci, gdzie dzieci ułożono w okolicy kości udowych, jedno na drugim. Oprócz tego odkryto przy nich jeszcze jeden element wyjątkowy, który rzadko występuje na cmentarzyskach śląskich. Kamienie, które umieszczono pod żuchwami zmarłych, w przypadku omawianego pochówku zbiorowego, każdy zmarły miał kamień podłożony pod żuchwę, podobnie z pochówkami pojedynczymi²⁸. Około 30 z odkrytych pochówków miało kamienie umieszczone pod żuchwami (ryc. 17). Na cmentarzyskach śląskich spotykane są pochówki, gdzie kamienie umieszczano na ustach lub oczach zmarłego, w okolicach klatki piersiowej, kończyn dolnych, związane jest to z obrzędem zabezpieczania zwłok przed powrotem. Prawdopodobnie umieszczanie kamieni pod żuchwami wiąże się w pewien sposób z obrzędem ochronnym, jednak w Byczynie jest zbyt dużo takich przykładów, żeby interpretować go jednoznacznie. Należy pamiętać, że przy każdej próbie omówienia elementów tak trudnych do interpretacji, jak obrządek pogrzebowy, mimowolnie patrzymy na problem przez pryzmat bagażu własnych doświadczeń, toteż nigdy nie będziemy w stanie zrekonstruować całości czynności związanych z dawną kulturą czy społecznością. Podobnie, gdyby udało się spojrzeć na *żyjącą kulturę dawną* przez badania kultury, w której zmiany i wpływ cywilizacji jest stosunkowo mały, to i tak nasza *interpretacja badacza* prawdopodobnie będzie tylko częścią *prawdziwej historii*. Śledząc elementy wierzeń i obrzędów, przenikających się w okresie wczesnego średniowiecza, obserwuje się zaadaptowanie pewnych tradycji, mocno zakorzenionych w obrzędowości w postaci niezmienionej lub przetworzonych na takie, które można było na trwałe zapisać w wierzeniach chrześcijańskich²⁹.

27 J. Piontek, *Biologia populacji pradziejowych*, 1985.

28 M. Dzik, Co nam powiedzą kamienie? Rzecz o grobowych konstrukcjach na cmentarzyskach wczesnośredniowiecznych, *Metody. Źródła. Dokumentacja. Funeralna Lednickie*, Spotkanie 11, 2009, s. 257 – 261.

29 I. Hodder, *Czytanie przeszłości*, 1995, s. 60.

Wypożażenie. W okresie wczesnego średniowiecza panowało przekonanie o czekającym zmarłych życiu pozagrobowym, dlatego na ostatnią drogę zmarłemu przygotowywano dary. W literaturze przedmiotu pojęcie wyposażenia grobowego pojawia się bardzo często. Niestety w wielu publikacjach ilość lub rodzaj wyposażenia jest jedyną informacją, jaką się interesują badacze cmentarzysk. Podawana jest liczba odkrytych kabłączków skroniowych, obrączek, paciorków, badacze na łamach czasopism, sprawozdań z badań, wręcz przeliczują się liczbą znalezionych monet, srebrnych, brązowych, jednakże tylko w nielicznych pracach można odnaleźć wzmianki o tym, co najistotniejsze, czyli o kontekście występowania wspominanych wyżej przedmiotów. Czym jest, zatem wyposażenie grobowe? Czy jest tylko materialne odbicie dawnego statusu społecznego zmarłego, jego funkcji pełnionych w życiu danej społeczności, czy raczej wyrazem pewnego rodzaju więzi pomiędzy osobą obdarowującą a osobą obdarowywaną. Jaka jest zależność pomiędzy dającym a osobą, która nie będzie mogła odwzajemnić daru, czyli osobą zmarłą? Jakie w takim wypadku jest pojęcie daru? W zależności od kontekstu, w jakim został znaleziony dar można starać się wyjaśnić celowość jego złożenia. Jakiego rodzaju przedmioty znajdowane są w grobach i jak jest ich lokalizacja? Czy przedmioty znajdowane przy pochówku, w jamie grobowej, w otoczeniu grobu i przy samym szkielecie, dotychczas uważane za przedmioty codziennego użytku, osobiste i dary, tak można interpretować? Czy były to przedmioty, które należały do zmarłego czy też ktoś chciał, aby zmarły został wyposażony w ostatnią drogę w **potrzebne** przedmioty? Czy była to reguła, a może związane to było z tradycją określonej grupy? Jak odróżnić przedmioty rzeczywiście należące do zmarłego od tych podarowanych?³⁰

Za **przedmioty osobiste**, które towarzyszyły zmarłemu przed śmiercią w jego w życiu codziennym uważano dotychczas na ogół ubiór, ozdoby, przybory toaletowe, nóż³¹ przy pasie itd. Na cmentarzysku w Byczynie najliczniej, spośród tej grupy przedmiotów odkryto noże żelazne, krzesiwka, haftki, sprzączki do pasa z brązu i żelaza oraz szpileczki z brązu, służące do mocowania tkaniny na zmarłym. Badacze starają się pogrupować artefakty i tworzyć grupy zabytków przynależne do płci lub wykonywanego zawodu. Tymczasem wiele z nich może stanowić pewien rodzaj „spuścizny” lub „wiano”, które przypadało zmarłemu z powodu śmierci. Szczególną rolę przypisywano **monetom** towarzyszącym pochówkom. Moneta, najczęściej interpretowana, jako „obol zmarłych”, uważana była za pewien rodzaj zapłaty za przeprawę do świata zmarłych. W źródłach pojawia się wzmianka z XVIII wieku, dotycząca umieszczania przedmiotów w ustach zmarłego, w celach zabezpieczających: „antywampirycznych”, które mają przeciwdziałać niepokojeniu społeczności żywej przez zmarłego. Umieszczana na cmentarzyskach śląskich była zazwyczaj w prawej dłoni, między palcami, w ustach lub w woreczku na klatce piersiowej, po prawej stronie klatki piersiowej. Podczas badań na cmentarzysku w Byczynie, potwierdzono, iż monetę wkładano w prawą dłoń zmarłego. Jedynie w 3 przypadkach odkryto ją w lewej dłoni zmarłego. Zwyczaj ten pojawia się jednak dopiero przy pochówkach datowanych na okres od XII wieku³².

Ozdoby stroju. Ozdoby głowy. W literaturze pojawia się bardzo często stwierdzenie, iż ozdoby i ogólnie wyposażenie jest zależne od wieku i płci zmarłego. Po analizie stanowisk nekropolicznych z terenu Śląska, mogę stwierdzić, iż ani wiek, ani płeć nie są właściwymi kryteriami. Przedmioty, które wcześniej kwalifikowano, jako elementy wyposażenia kobiecego, do których zaliczano kabłączki skroniowe i paciorki, po analizie materiału, występowały również przy pochówkach męskich³³.

30 D. Minta-Tworzowska D. Archeologia i jej źródła wobec problematyki śmierci, *Funeralna Lednickie*, Spotkanie 11, 2009, s. 147-152.

31 A. Nadolski, *Studia nad uzbrojeniem polskim w X, XI i XII wieku*, 1954.

32 M. Miśkiewicz, *Wczesnośredniowieczny obrządek pogrzebowy na płaskich cmentarzyskach szkieletowych w Polsce, Materiały Wczesnośredniowieczne*, t. VI, 1969, s. 243 – 293.

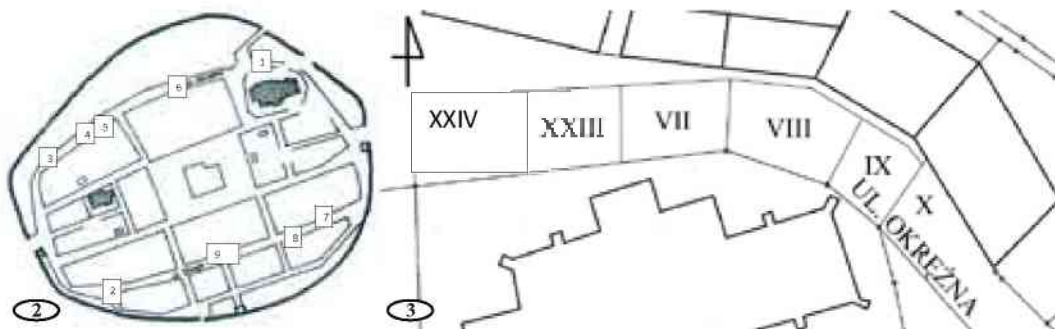
33 K. Musianowicz K. Kabłączki skroniowe – próba typologii i chronologii, *Światowit*, t. XX, 1948/1949, s. 115-229.

Czy te ozdoby nie były związane z płcią a raczej z pozycją społeczną? Podczas badań na cmentarzysku w Byczynie odkryto trzy pochówki, gdzie przy skroniach umieszczono po dwa kabłączki skroniowe (ryc. 18, 19), ponad to pierścienie i obrączki, kaptorgę z wełny wyszywaną złotą nitką, szpilę z kręconego drutu miedzianego z paciorkami ze szkła, oraz dwa diademy (mocno zniszczone, przez płytką – (0,30 m) głębokość zalegania) z drobnych drucików miedzianych, uformowanych w listki, na których przywieszono cekiny i paciorki³⁴.

Nie stwierdzono szczególnych prawidłowości ani chronologicznych ani społecznych związanych z dodawanym wyposażeniem. Zdarzają się pochówki bogato wyposażone, ale większość jest takich, gdzie to wyposażenie jest nieliczne. Zwyczaj wyposażania grobów datujemy w świetle analizy stanowisk śląskich na okres między wiekiem XI a połową wieku XII. Po tym okresie niemal regułą staje się brak wyposażenia i dopiero pod koniec XIII i na początku wieku XIV, wyposażenie powraca, ale już o odmiennym charakterze. Badania archeologiczne w tym roku zostały zakończone, w roku 2010 będą kontynuowane, trwają badania antropologiczne i przygotowywany jest materiał do konserwacji i opracowania.

---

34 H. Zoll – Adamikowa, op. cit., 1966, cz. I; H. Kóčka – Krenz, *Biżuteria północno – zachodnio – słowiańska we wczesnym średniowieczu*, 1993.

Ryc. 1. Archiwalna mapa Byczyny, pow. Kluczbork, Śląska Biblioteka Cyfrowa, Pitschen, arkusz nr 2835 [4875]; 1926, skala 1:25 000.

Ryc. 2. Rzut poziomy miasta Byczyna w obrębie murów miejskich, stan. 1; 1. Cmentarzysko wczesnośredniowieczne i średniowieczne; 2. Cmentarzysko wczesnośredniowieczne; 3. Studnia kamienna – nr 1; 4. Ślady zabudowy średniowiecznej; 5. Pracownia skórnicza średniowieczna; 6. Studnia kamienna – nr 2; 7. Trakt średniowieczny – odc. 1; 8. Studnia kamienna – nr 3; 9. Trakt średniowieczny – odc. 2. Rys. D. Wojtyra.

Ryc. 3. Byczyna, pow. Kluczbork. Lokalizacja wykopów na ul. Okrężnej w obrębie stan. 1 – cmentarzyska wczesnośredniowiecznego i średniowiecznego, rys. D. Wojtyra.

4

5

6

7

Ryc. 4. Bieczyna, pow. Kluczbork. Fragment skóry pochodzący z pracowni skórniczej, wykop I, ob. 1, u zbiegu ulicy Szpitalnej i Okrężnej. Foto M. Przysiężna – Pizarska.

Ryc. 5. Bieczyna, pow. Kluczbork, ul. Okrężna, stan. 1 cmentarzysko, wykop XXIII, układ pochówków wielowarstwowy.

Ryc. 6. Bieczyna, pow. Kluczbork, ul. Okrężna, stan. 1 cmentarzysko, wykop XXIII, ob. 279, pochówek w trumnie.

Ryc. 7. Bieczyna, pow. Kluczbork, ul. Okrężna, stan. 1 cmentarzysko, wykop IX, ob. 164, pochówek podwójny.

Ryc. 8. Bieczyna, pow. Kluczbork. ul. Okrężna, stan. 1 cmentarzysko, wykop XXIII, ob. 272, pochówek podwójny.

Ryc. 9. Bieczyna, pow. Kluczbork. ul. Okrężna, stan. 1 cmentarzysko, wykop XXIII, ob. 288, pochówek poczwórny.

Ryc. 10. Bieczyna, pow. Kluczbork. ul. Okrężna, stan. 1 cmentarzysko, wykop XXIV, ob. 339, pochówek rodzinny.

Ryc. 11. Byczyna, pow. Kluczbork. ul. Okrężna, stan. 1 cmentarzysko, wykop X, ob. 146, moneta *in situ* odkryta w prawej dłoni przy pochówku.

Ryc. 12. Byczyna, pow. Kluczbork. ul. Okrężna, stan. 1 cmentarzysko, wykop X, ob. 56, murek otaczający cmentarzysko.

Ryc. 13. Byczyna, pow. Kluczbork. ul. Długa, stan. 1, wykop XIX, ob. 10, bruk kamienny.

Ryc. 14. Buczyna, pow. Kluczbork. ul. Okrężna, stan. 1 cmentarzysko, wykop XXIII, ob. 450, wieko trumny przykrywające pochówek.

Ryc. 15. Buczyna, pow. Kluczbork. ul. Okrężna, stan. 1 cmentarzysko, wykop XXIII, ob. 245, odciski liści i mchu na glinie, którą wyłożono trumnę drewnianą.

Ryc. 16. Buczyna, pow. Kluczbork. ul. Okrężna, stan. 1 cmentarzysko, wykop VIII, ob. 69, pochówek podwójny.

Ryc. 17. Buczyna, pow. Kluczbork. ul. Okrężna, stan. 1 cmentarzysko, wykop IX, ob. 136, pochówki z kamieniami pod żuchwami.

Ryc. 18. Byczyna, pow. Kluczbork. ul. Okrężna, stan. 1 cmentarzysko, wykop XXIII, ob. 321, wyposażenie pochówku w ka-
błączki skroniowe, lokalizacja po lewej stronie czaszki.

Ryc. 19. Byczyna, pow. Kluczbork. ul. Okrężna, stan. 1 cmentarzysko, wykop XXIII, ob. 321, wyposażenie pochówku w ka-
błączki skroniowe, lokalizacja po prawej stronie czaszki.

Celtycka osada w Nowej Cerekwi - historia odkryć archeologicznych.

Część I – badania do 1945 roku.¹

Jednym z najciekawszych stanowisk na Górnym Śląsku jest odkryta w latach 1877-1878 osada, związana z osadnictwem celtyckim, położona na wzniesieniu (299,3 m n.p.m.) nieznacznie górującym nad pagórkowatą okolicą koło Nowej Cerekwi w powiecie głubczyckim (niem. Bieskau /od 1933 roku Altstett/, kreis Leobschütz). Stanowisko to, od momentu znalezienia na nim pierwszych ułamków naczyń, aż do czasu II wojny światowej, dostarczyło licznych i niezwykle interesujących znalezisk. Pochodziły one początkowo z amatorskich poszukiwań powierzchniowych, a od 1925 roku również z badań wykopaliskowych. Miały one jednak charakter ratowniczy i ograniczały się do terenu bezpośrednio zagrożonego zniszczeniem przez postępującą dość szybko eksploatację bazaltu w uruchomionym na samym początku XX wieku kamieniołomie. Zachowana zdekompletowana dokumentacja z omawianego okresu pozwala przypuszczać, że archeolodzy śląscy zainteresowali się tym stanowiskiem stosunkowo późno, gdy już jego pewna część uległa „zagładzie”. Sposób oznaczania miejsc kolejnych odkryć – K, M, 1, 4-6, 10 – pozwala domyślać się, że wyrobisko kopalni było już tak rozległe, że odsłonięte na jego krawędzi i w pobliżu zespoły obiektów oraz skupiska zabytków potraktowano jako odrębne stanowiska. Na katastralnej mapie archiwalnej (ryc. 1), powstałej po 1933 roku, naniesiono znaki graficzne oznaczające znaleziska osadnicze². Grupują się one m.in. przy północno-wschodniej krawędzi kamieniołomu oraz po południowo-wschodniej stronie jego wyrobiska. Teren przylegający do kopalni od południa i od zachodu przysypany był już wtedy hałdami kopalnianymi, na które wywożono zwietrzałą skałę oraz zalegający na niej gruba warstwa less. Zabytki z niszczonej od pewnego momentu osady celtyckiej, w pierwszym etapie działalności kamieniołomu, trafiły prawdopodobnie na hałdę usypaną w miejscu, gdzie aktualnie znajduje się wybetonowany plac przeładunkowo – magazynowy hurtowni opału. Mapa ta należała do Georga Stiblera, miłośnika archeologii i poszukiwacza starożytności, który zaznaczał na prywatny użytek miejsca znalezisk, używając znaków i kolorów stosowanych przez profesjonalne służby muzealne. Żałować tylko należy, że nie naniósł oznaczeń stanowisk. Obecnie jest przechowywana w archiwum rodzinnym Stillerów, a udostępniona na potrzeby opracowania przez J. Räkera.

Pochodzące z omawianego okresu bogate materiały archeologiczne nie zostały w pełni opublikowane, dowiadujemy się o nich z krótkich sprawozdań czy też komunikatów (m.in. *Altshlesische Blätter*: 1926, z. 6, s.46; 1928, z. 7, s. 115; 1929, z. 4, s. 66; 1931, z. 5, s. 82). Gdyby nie publikacja Martina. Jahna „Die Kelten in Schlesien” oraz wcześniejsze sprawozdania Bolka von Richtchofena³, o odkryciach w Nowej Cerekwi (Bieskau) wiedza nasza, z uwagi na zaginięcie materiałów, byłaby znacznie uboższa. Dokumentacja terenowa oraz większość zabytków ruchomych uległy rozproszoniu jeszcze w okresie prowadzonych badań, m.in. część z nich (do 1927 r.) trafiła nawet do Wrocławia.

W Muzeum Górnośląskim w Bytomiu zachowała się część dokumentacji opisowej i spisów inwentarzowych z badań prowadzonych w okresie międzywojennym (obecnie przeniesione do Muzeum Śląska Opolskiego w Opolu – teczka miejscowości Altstett (Deutsch Neukirch) oraz Bieskau) oraz materiał z badań powierzchniowych i wykopaliskowych. W muzeum przetrwała część dokumentacji fotograficznej wykonanej przez G. Raschke’go - nr negatywu 733 – 855 (kopie dostępne również w archiwum Instytutu Archeologii Uniwersytetu Wrocławskiego) oraz niewielka ilość materiałów (ceramiki, fragment bransolety szklanej) pochodzących przeważnie, ale nie wyłącznie, z ba-

1 W zamyśle autora opracowania niniejszy artykuł jest próbą przedstawienia głównie nieznanymi i niepublikowanymi dotychczas materiałami, a także związanymi z nimi nowymi spostrzeżeniami. W drugiej części uwzględnione będą wyniki badań B. Czerskiej prowadzone z przerwami od 1957 do 1973 roku. Na koniec (cz. III) planuje się przedstawienie odkryć dokonanych po 2007 roku.

2 Räker J., 2006, *Chronik von Deutsch Neukirch/Bieskau (Altstett) im Kreis Leobschütz O/S.* S. 297.

3 Jahn M., *Die Kelten in Schlesien*, Leipzig 1931.

dań w latach 1925-1926 (N 743/1-3, 5-9; N747/34). Kilkanaście ułamków naczyń, duża bryła brązu, fragment naczynia brązowego(?) oraz ząb zwierzęcy zachowały się w Muzeum Archeologicznym we Wrocławiu i są to depozyty z początku lat 20-tych ubiegłego wieku (nr inw. MAW/III/2005-2008, 2016-2017). Wiemy też, że część materiałów była deponowana w Muzeum w Raciborzu, gdzie ocalał jedynie częściowo zrekonstruowany piec garncarski.

Materiały wspomniane wyżej są tylko częścią tego, co wykopano w okresie międzywojennym, a zachowana dokumentacja, jak już wspomniano, nie jest kompletna. Poza jednym diapozytywem wykonanym na szkłe, z planem wykopu prowadzonego w 1935 roku, nie zachował się żaden inny z prowadzonych wcześniej, czy też później prac wykopaliskowych (ryc. 7). Nie posiadamy dzisiaj kompletu danych o ilościowym występowaniu przedmiotów i ceramiki we wszystkich odkrytych i przebadanych zespołach. Brak jest również całościowego planu z rozmieszczeniem odkrytych obiektów. Pewne jeszcze nadzieje na poznanie historii i przynajmniej części wyników badań prowadzonych do 1945 roku możemy wiązać z tzw. archiwum M. Jahna, wywiezionym po drugiej wojnie z Wrocławia do Warszawy. Znajduje się ono w Instytucie Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego.

Historia odkryć w Nowej Cerekwi zaczęła się w latach 1877-1878, kiedy po raz pierwszy znaleziono na stanowisku fragmenty ceramiki - ułamki naczyń toczonych i grafitowych.⁴ Inna zachowana notatka informuje, że w 1921 r. właściciel pola Georg Stiebler znalazł bezpośrednio obok kamieniołomu ceramikę kultury celtyckiej (informacje ta i późniejsze, zachowane w postaci notatek służbowych oraz raportów, zbierano w teczce miejscowości Bieskau – obecnie przechowywanej w Muzeum Śląska Opolskiego w Opolu.).

Dopiero jesienią 1925 roku przeprowadzono pierwsze badania wykopaliskowe. Badany odcinek leżał przy południowo-wschodniej krawędzi kamieniołomu. Odsłonięto wówczas i uratowano przed zniszczeniem dwa domy oznaczone literami „a” i „b” oraz rozpoczęto eksplorację dwukomorowego pieca garncarskiego⁵ Z dostępnej nam dokumentacji fotograficznej wynika, że ówczesni archeolodzy nabierali dopiero doświadczenia wykopaliskowego, o czym może świadczyć nieporadność w eksploracji zachowanego stosunkowo dobrze pieca garncarskiego (ryc. 4 i 5). Odcięto i zniszczono fragment pieca znajdujący się po przeciwnej stronie niż wloty komór paleniskowych, nie zauważono też jamy przypiecowej, która przy piecu tego typu występowała obowiązkowo. Eksplorację pieca z powodu zbliżającej się zimy przerwano i wznowiono ją dopiero w maju 1926 roku. Zakończono wówczas badanie (niszczenie?) pieca garncarskiego oraz przygotowano ocalały jego fragment do transportu do Muzeum Miejskiego w Raciborzu, w którym, po dokonaniu częściowej rekonstrukcji, możemy go podziwiać po dzień dzisiejszy. W tym samym czasie odkryto także palenisko oznaczone literą „c” oraz jamę „d”. Opisy wspomnianych wyżej i prezentowanych dalej w opracowaniu obiektów oraz inwentarz zabytków w nich znaleziony, przedstawiła już wcześniej B. Czerska⁶, wykorzystując do tego celu zachowane raporty muzealne. Autorce tego opracowania udało się zidentyfikować, dzięki zachowanym szczegółowym spisom muzealnym, zabytki opublikowane przez M. Jahna. Niestety nie można było opublikowanych materiałów zweryfikować, ponieważ zaginęły. Prawdopodobnie przyczyniła się do tego ewakuacja zbiorów pod koniec II wojny światowej. Po jej zakończeniu część materiałów (głównie dokumentacji) powróciła do Polski z Brna (Morawy-Czechy).

Ponowna analiza archiwalnej dokumentacji fotograficznej (diapozytywów) pozwoliła spojrzeć nieco inaczej na dom „a”. Na zachowanych zdjęciach (ryc. 2 i 3) widać kolejne fazy eksploracji wypełniska obiektu, wyraźnie rysującego się na tle jaśniejszego lessowego calca. Od stropu do samego dna, na całej powierzchni zarysu jamy, widoczne są bardzo liczne szczątki zwierzęce. Niestety wśród spisów inwentarzowych, czy też w opisach, nie podano ich ilości, ani też składu gatunkowego zwierząt, z których pochodziły. Duża ilość, wielkość kości czy wreszcie obecność całych czaszek może

4 Ibidem, s. 148.

5 Richthofen B., v., Neue Ergebnisse der Vorgeschichtsforschung in Oberschlesien. Altshlesien, 1926, tom I, s. 191, table. XXIV/3, ryc. 5.

6 Czerska B., Osada z okresu późnolatańskiego koło Nowej Cerekwi w powiecie Głubczyce. Archeologia Śląska, 1959, tom III, s.45-56.

sugerować, że znalazły się one tam, nie jako zwykłe szczątki pokonsumpcyjne, lecz zostały złożone tam w innym celu. Potraktowanie budynku „a” jako obiektu kultowo/ofiarnego nie powinno budzić zdziwienia, zważywszy, że wśród kości leżało jeszcze kilkaset ułamków naczyń. Na zdjęciu również możemy stwierdzić, że w przeciwieństwie do innych odkrytych na stanowisku domów, miał on w zarysie kształt zbliżony do kwadratu, a nie klasycznego prostokąta. Dopatrywanie się innej niż mieszkalna funkcji tego obiektu, w kontekście wyników badań prowadzonych po 1945 roku, wydaje się jak najbardziej na miejscu.

Kolejne badania wykopaliskowe przeprowadzono w czerwcu 1927 roku., kiedy to przy zachodniej krawędzi kamieniołomu robotnicy odkryli i częściowo już zniszczone dwa dalsze domy, które oznaczono kolejnymi literami E i F. Były to w zasadzie ziemianki, gdyż ich klepisko znajdowało się na głębokości ponad 1m licząc od ówczesnej powierzchni pola.

W latach następnych (1928-1934) – penetrowano powierzchnię wzgórza i jego najbliższą okolicę. Z tego okresu pochodzą kolejne luźne znaleziska, była to głównie ceramika, oraz nieliczne przedmioty szklane i metalowe. Znajdowano je przeważnie podczas różnych prac ziemnych, w tym również w czasie badań geologicznych. Obok starych stanowisk pojawiają się nowe oznaczone jako M, 1, 2, 4-6, 10. W okresie tym epizodem były kilkudniowe badania wykopaliskowe w 1934 roku prowadzone na stanowiskach 1 i 2, w czasie których odsłonięto po jednej niedużej jamie.

Rok 1935 należy do bardziej obfitujących w odkrycia (ryc. 6.). Natrafiono wówczas na 5 domów. Niestety brak jest danych, gdzie zdeponowano zabytki z badań w tym roku, brak jest również jakiegokolwiek dokumentacji opisowej. Prace wykopaliskowe prowadzono przy północno-wschodniej krawędzi kamieniołomu w miejscu lokalizacji stanowiska 6. Zachowały się zdjęcia (ryc. 8 i 9) oraz rysunek wykopu z budynkami nr 2. 3 i 4 (Ryc. 7). Jest to w zasadzie jedyny, nigdzie nie publikowany, zachowany planik, na którym widać usytuowanie budynków. Były one rozmieszczone, na przedstawionym odcinku, bardzo blisko siebie. Budynki 3 i 4 stykały się swoimi zarysami, co najprawdopodobniej było wynikiem wielu faz zabudowy osady. Budynek 2 we wnętrzu miał palenisko wylepione gliną, która w trakcie jego użytkowania uległa przepaleniu. Wszystkie dotychczas odsłonięte na osadzie budynki miały prostokątny zarys i były zagłębione w jasny lessowy calec i jak się wydaje, miały zrębową konstrukcję ścian.

Sezon wykopaliskowy w 1935 roku był ostatnim tak dużym przedsięwzięciem badawczo-ratowniczym. Wydaje się, że wtedy właśnie osiągnięto optymalną średnicę wyrobiska i skierowano wysiłek wydobywczy w głąb, a nie wszęsz wzgórza.

Informacje o znaleziskach luźnych kończą się na roku 1943. Nie ma też pewności, że wszystkie zachowane wzmianki z tego okresu dotyczą osady na wzgórzu. Część z nich mogła dotyczyć innych celtyckich stanowisk, które już wtedy były znane w obrębie tej samej wsi (ryc.1).

Gdy archeolodzy śląscy w okresie międzywojennym prowadzili badania wykopaliskowe, to niewątpliwie zdawali sobie sprawę z doniosłości tych odkryć, których dokonali.

Martin Jahn omawiając znaleziska z Nowej Cerekwi skupił swą uwagę głównie na piecu garncarskim i ceramice znalezionej na osadzie. Porównywanie tej ostatniej, do tego co znaleziono na oppidum w Stradonicach (Czechy) mogło zasugerować, jak się wydaje, potraktowanie odkrytej osady w podobny sposób. Również datowanie jej na późny okres lateński było wynikiem poszukiwania analogii, a nie wnikliwą analizą materiału zabytkowego. Niewątpliwie odkryte domy, bardzo liczny i bogaty materiał ruchomy, a w nim m.in. złoty stater (typu Plumlov)⁷, działały na wyobraźnię ówczesnych archeologów. Także położenie osady na wzgórzu odbiegało od standardu w lokalizacji innych znanych już stanowisk celtyckich. Przed II wojną światową i przez wiele kolejnych lat już po jej zakończeniu w literaturze przedmiotu traktowana jest jako oppidum⁸. Ch. Pescheck w swej publikacji z 1970 roku wspomina, powołując się na relację Klemmanna, że jeszcze w latach 30-tych ubiegłego wieku widoczne były pozostałości umocnień obronnych.⁹ W archiwum Instytutu Archeologii Uni-

7 Jahn M., Die älteste Münze aus Oberschlesien, Germanische Urzeit in Oberschlesien, 1933, z. 20, s. 61

8 Petersen E., Schlesien von der Eiszeit bis ins Mittelalter. s. 140, ryc. 272. Berlin-Leipzig 1935.

9 Pescheck Ch., Kelten in Schlesien. Schlesien, z. IV, s. 223-232.

wersytetu Wrocławskiego zachowała się mapa, na której Ch. Pescheck osobiście naniósł ich przebieg i którą przesłał na ręce B. Czerskiej krótko po ukazaniu się jego publikacji (ryc. 11).

Zabytki uzyskane w trakcie prowadzonych do 1945 roku badań należały do typowego materiału związanego z kulturą lateńską. Były one na tyle charakterystyczne, że nie sposób było przypisać je do innego okresu czy też kultury. Dziś zadziwia nas skrupulatność prowadzonej wówczas analizy ceramiki znalezionej na osadzie w Nowej Cerekwi. Wśród setek ułamków naczyń celtyckich, pozyskanych w 1927 roku, udało się wydzielić kilkanaście odmiennych i wskazać na ich germańskie (przeworskie) pochodzenie (ryc.10) . Jest to dla nas niezwykle interesująca wskazówka i dowód, że mieszkańcy osady utrzymywali kontakty również z mieszkańcami sąsiednich nie celtyckich terenów. Ich skąpa ilość wskazuje raczej na kontakty w dosłownym tego słowa znaczeniu, a nie wspólne zamieszkiwanie osady przez dwie odmienne grupy etniczne – celtycką i przeworską.

Niezbyt fortunne datowanie osady w Nowej Cerekwi na późny okres lateński, powielane w literaturze przez następne dziesięciolecia, wiązało się zapewne z szerszym czasowo rozumieniem tego terminu. Dawniej w archeologii późny okres lateński obejmował II i I w. p.n.e. (LT C2 i D) i dlatego nie należy przypisywać tu badaczom śląskim, analizującym materiał, brak wiedzy czy niekompetencję. Aktualnie możemy stwierdzić, korzystając z rycin i opisów zabytków, że materiał, który wydobyto z obiektów i warstwy kulturowej, był reprezentacyjny głównie dla środkowego okresu lateńskiego (LT C) a tylko nieliczne zabytki można było datować na młodszy odcinek wczesnego okresu (LT B2).

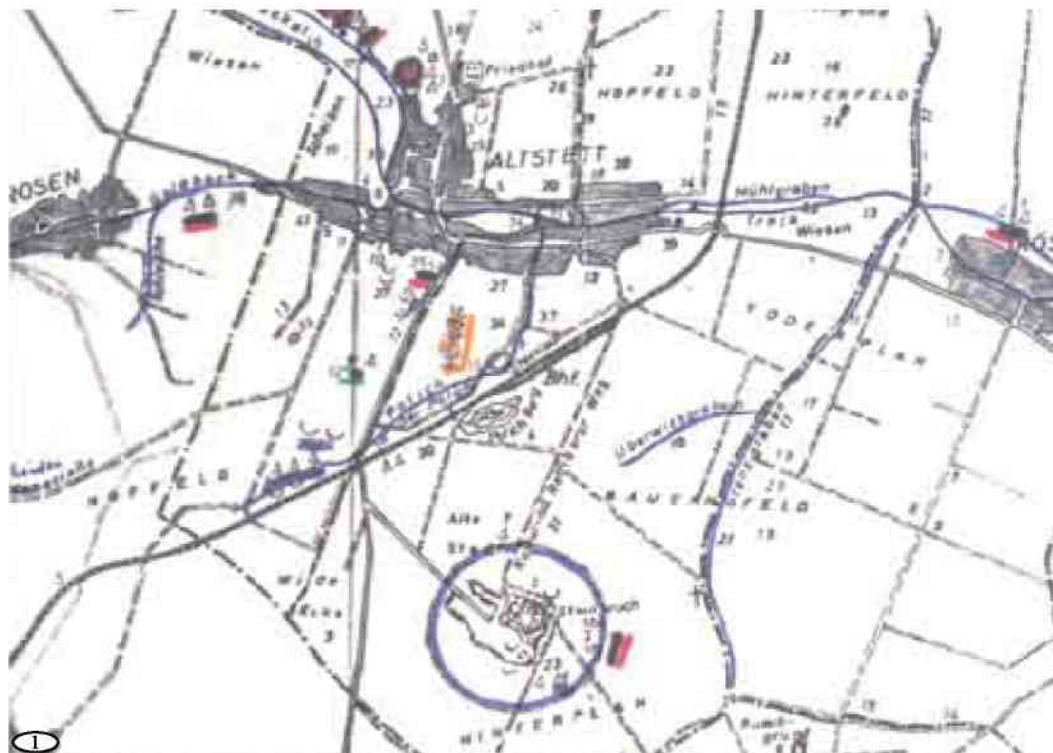
Badania na osadzie celtyckiej w Nowej Cerekwi przez dziesięciolecia były jedynymi jakie prowadzono na całym Śląsku na tego typu stanowisku. Stała się ona dla wielu badaczy w Europie przykładem szczególnej osady, na której materiał można było się powołać i go porównywać.¹⁰

Literatura:

- Czerska B., 1959, Osada z okresu późnolateńskiego koło Nowej Cerekwi w powiecie Głubczyce. Archeologia Śląska, tom III, s.25-68.
- Jahn M., 1931, Die Kelten in Schlesien, Leipzig.
- Jahn M., 1933, Die älteste Münze aus Oberschlesien, Germanische Urzeit in Oberschlesien, z. 20, s. 61.
- Paret D., 1929, Der Grafit im vorgeschichtlichen Europa. Zeitschrift Sudeta V, s. 30-53.
- Pescheck Ch., 1970, Kelten in Schlesien. Schlesien, z. IV, s. 223-232.
- Petersen E., 1935, Schlesien von der Eiszeit bis ins Mittelalter. s. 140, ryc. 272. Berlin-Leipzig.
- Räker J., 2006, Chronik von Deutsch Neukirch/Bieskau (Altstett) im Kreis Leobschütz O/S. Soest.
- Richthofen B.,v.,
- 1926, Neue Ergebnisse der Vorgeschichtsforschung in Oberschlesien. Altschlesien tom I, s. 190-191, table. XXII/13-16, XXIV/3, XXV/1, ryc. 5.
- 1926a, Neuordnung der Denkmalpflege für Vor- und Frühgeschichte und neue Funde in Oberschlesien im Jahre 1925. Nachrichtenbl. für Deutsche Vorzeit, z. 4, s. 68.
- 1927, Einführung in die ur- und frühgeschichtliche Abteilung des Museum Ratibor, s. 8-9, tabl. 5/1,3-12. Ratibor.
- 1928. Neue oberschlesische Funde in den Jahren 1926 und 1927, Nachrichtenbl. f. Dt. Vorzeit, z. 2, s. 25.
- 1929. Zum Stand der Ur und Frühgeschichtsforschung in Oberschlesien, Nachrichtenbl. f. Dt. Vorzeit, z. 10, s. 150.

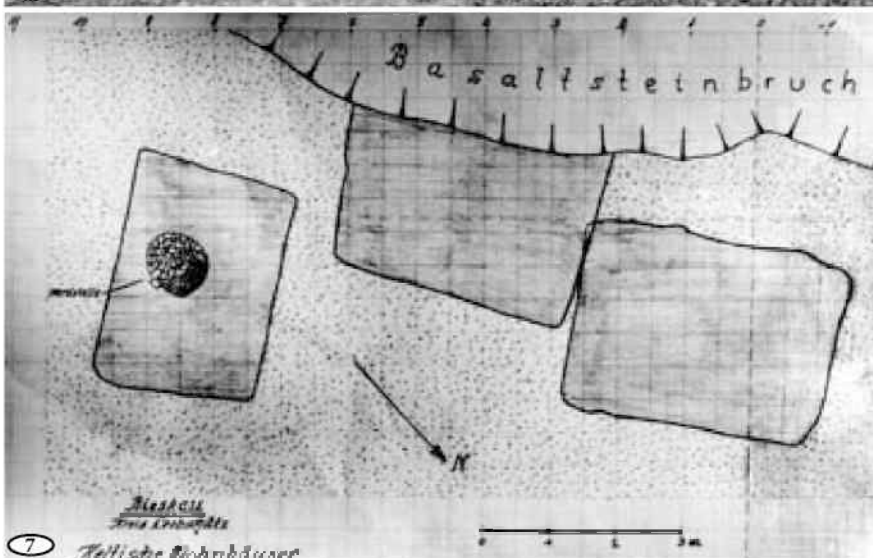
10 m. in. Paret D., Der Grafit im vorgeschichtlichen Europa. Zeitschrift Sudeta V, 1929, s. 30-53.

Ryc. 1. Mapa okolic Nowej Cerekwi wykonana po 1933 roku z zaznaczonymi stanowiskami archeologicznymi.

Ryc. 2. Nowa Cerekwia, stan. K. Dom „a”, w obrębie zarysu wypełniska widoczne kości zwierzęce (1925r.).

Ryc. 3. Nowa Cerekwia, stan. K. Fragment wnętrza zarysu domu „a” – z kośćmi zwierzęcymi.

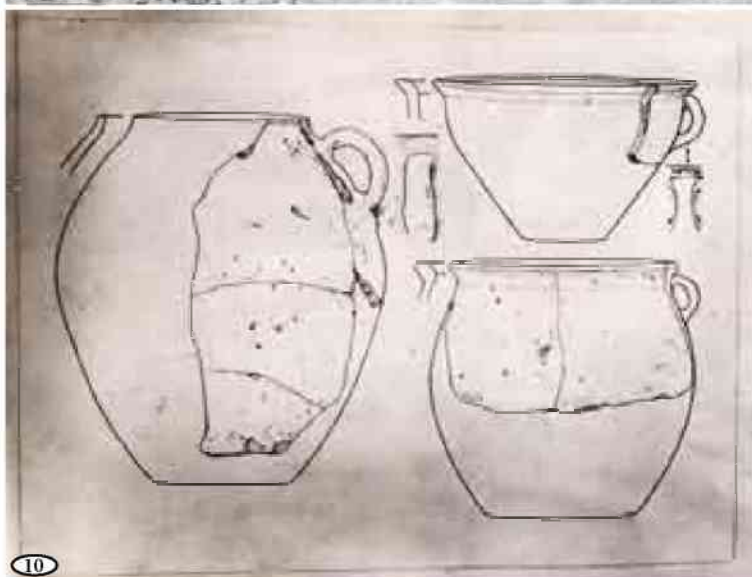

Ryc. 4. Nowa Cerekwia, stan. K. Widok pieca garncarskiego.

Ryc. 5. Nowa Cerekwia, stan. K. Piec garncarski w trakcie eksploracji.

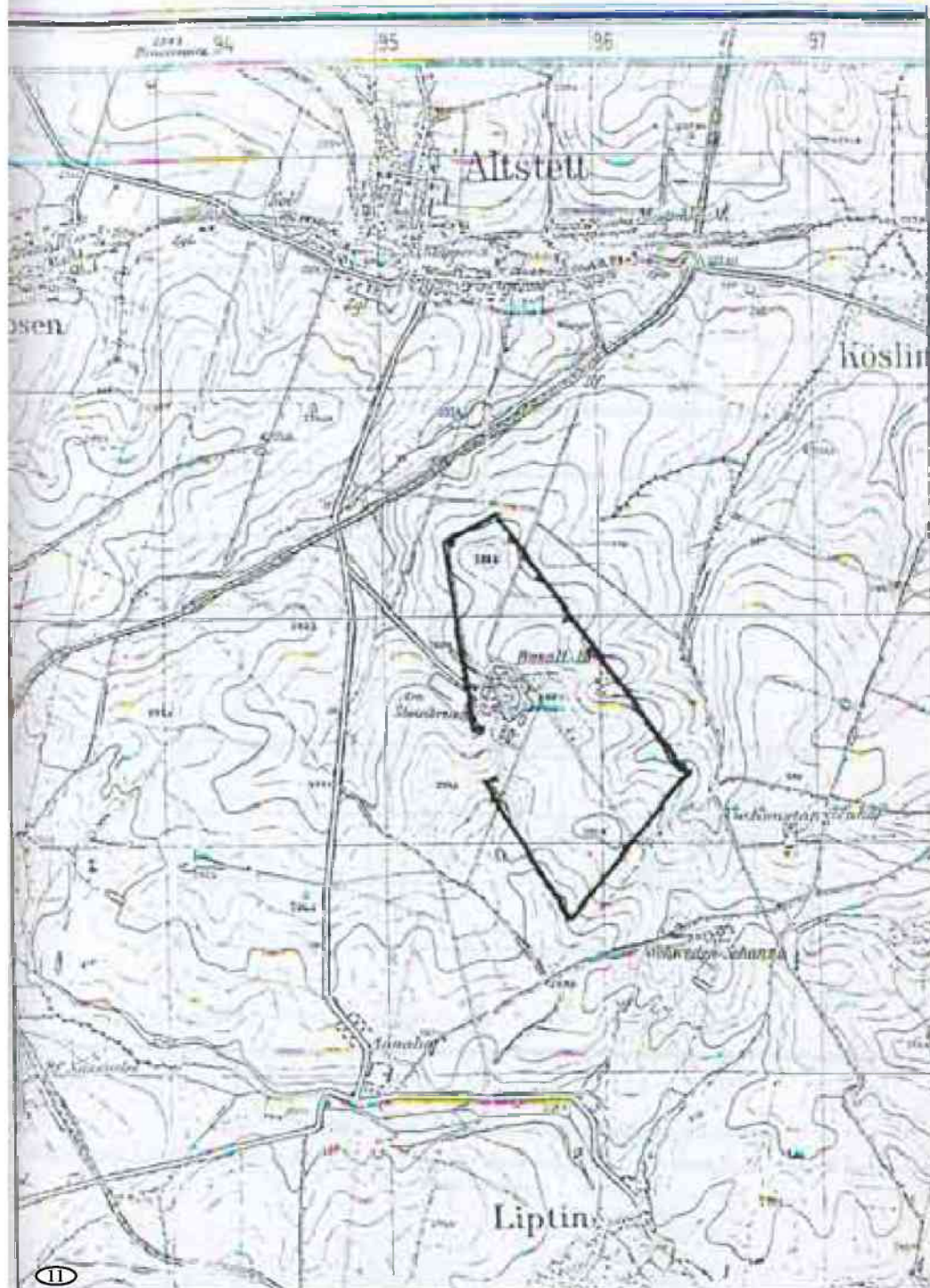
Ryc. 6. Nowa Cerekwia. Prace wykopaliskowe prowadzone w 1935 roku.

Ryc. 7. Nowa Cerekwia, stan. 6. Plan odkrytych obiektów – domy nr 2, 3, 4 (1935r.).

Ryc. 8. Nowa Cerekwia, stan. 4-6. Zarys domu nr 1, widok od strony SE, głębokość 60cm. Fot. G. Raschke.
 Ryc. 9. Nowa Cerekwia, stan. 4-6. Zarys domu nr 2, widok od strony SE, głębokość 50cm. Fot. G. Raschke.
 Ryc. 10. Nowa Cerekwia. Ceramika przeworska znaleziona w 1927 r.

Altstett

Ryc. 11. Nowa Cerekwia. Mapa z zaznaczonym przebiegiem domniemanych umocnień obronnych wg Ch. Peschecka (Archiwum IA UW).

III

SPRAWOZDANIA I KOMUNIKATY

Badania kultury pucharów lejowatych w Gostomii.

We wrześniu 2008 roku w południowo-zachodniej części miejscowości Gostomia, bezpośrednio na północ od terenu zabudowanego wsi, prowadzono roboty ziemne wzdłuż drogi polnej, których celem było odwodnienie tejże drogi. Przeprowadzone prace polegały między innymi na niwelacji skarpy przydrożnej od strony wschodniej, poprzez zebranie wierzchniej warstwy gruntu w pasie o długości około 50 m i szerokości do około 10 m (ryc. 1). W trakcie robót odsłonięto 2 humusowe zaciemnienia widoczne na powierzchni gliniastego podłoża, a z jednego z nich zebrano materiał zabytkowy: 2 przęśliki, duże fragmenty 3 naczyń glinianych, kilkadziesiąt fragmentów ceramiki, rozcieracz kamienny (ryc. 3 a-d, f, g). Informację o dokonanym odkryciu otrzymała pani Urszula Rzepiela – dyrektor Muzeum Ziemi Prudnickiej w Prudniku.

W porozumieniu z Opolskim Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków oraz właścicielem pola, na którym dokonano odkrycia, w dniu 26.09.2008 r. przeprowadzono ratownicze badania wykopaliskowe i sporządzono dokumentację znaleziska. Prace przeprowadził pracownik Muzeum w Nysie – archeolog Mariusz Krawczyk, przy udziale Łukasza Grzyba – studenta historii Uniwersytetu Wrocławskiego, w ramach praktyki odbywanej w Muzeum w Nysie.

W wyniku przeprowadzonych prac, ustalono, że odsłonięto 2 obiekty archeologiczne – neolityczne obiekty osadnicze przynależne do kultury pucharów lejowatych.

Obiekt nr 1

Przebadano pozostałości obiektu, zniszczonego częściowo przez koparkę, i przekopanego ręcznie przez znalazców w poszukiwaniu ceramiki. W rzucie poziomym było to owal o średnicy około 2 x 1,6 m; oś dłuższa wzdłuż linii N – S. Prace archeologiczne polegały na przebraniu wydobytego wcześniej z wnętrza obiektu humusu, wybraniu i przebraniu luźno zalegającej we wnętrzu, przemieszanej zawartości, i oczyszczeniu pozostałości obiektu. Praktycznie uzyskano negatyw obiektu. Tylko w części środkowej i fragmencie części W zachowały się resztki wypełniska in situ, w postaci warstwy gliniastego humusu barwy brunatno-czarnej (ryc. 2 a). Znalezione tu gliniany ciężarek tkacki (ryc. 3 e). Ponadto w wyniku przebrania przemieszanej zawartości wypełniska uzyskano kolejnych kilkadziesiąt fragmentów ceramiki, bryłki polepy i ½ przęślika.

Maksymalną głębokość obiektu w trakcie prowadzonych badań określono na 18 cm. Należy do tego dodać około 5 cm zniesionych w trakcie oczyszczania i wyrównywania powierzchni, oraz warstwę o grubości około 40 cm zdjętą przez spychacz. Wydaje się, że pierwotna miąższość obiektu umiejscowionego poniżej nieco ponad 30-centymetrowej warstwy ornej wynosiła około 30 cm. Obiekt posadowiony w pomarańczowej glinie calcowej.

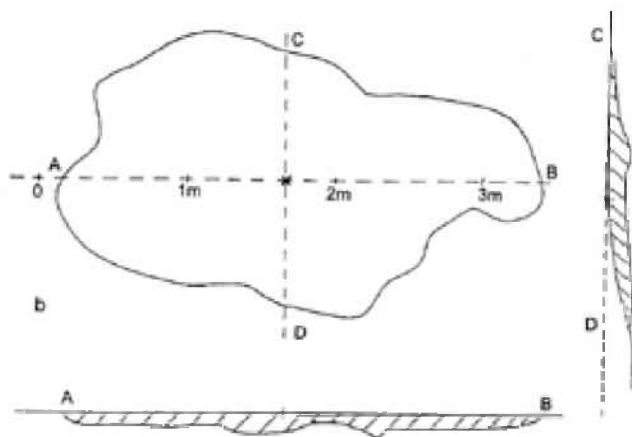
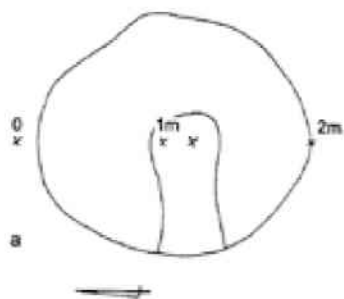
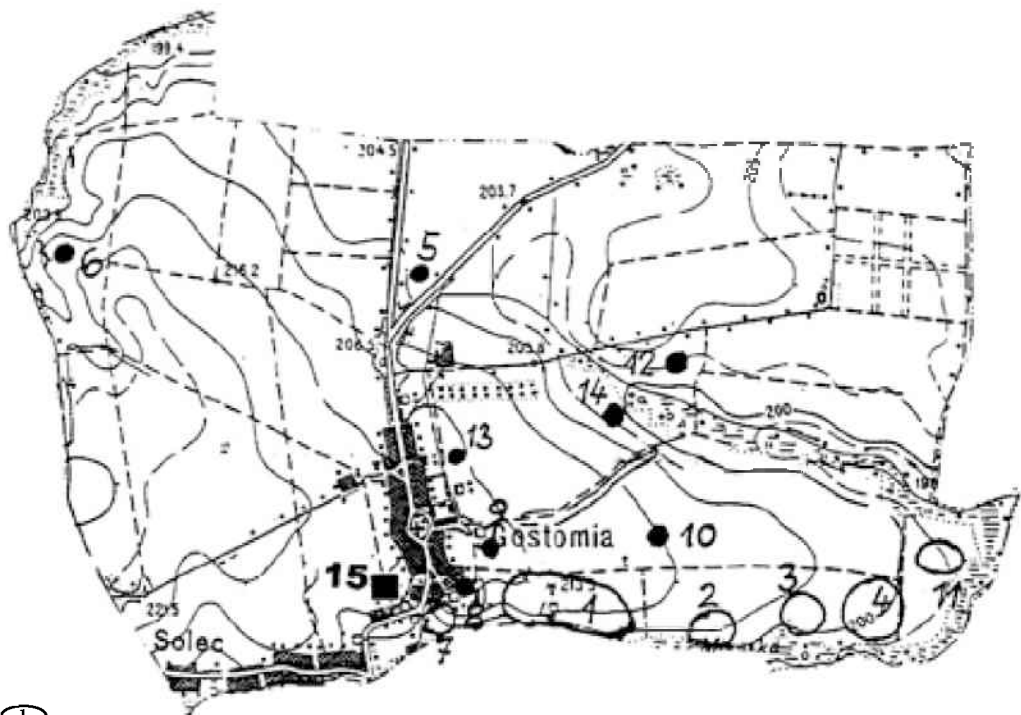
Obiekt 2

Zlokalizowany w odległości około 16 m na S od obiektu 1. W momencie prowadzonych badań widoczny jako podłużne, wyraźne zaciemnienie na tle pomarańczowego, gliniastego calca. Zarys obiektu odsłonięto na głębokości od 8-10 cm od W do 30 cm od strony E, licząc od zastanego poziomu, czyli prawdopodobnie około 40-50 cm poniżej pierwotnego poziomu powierzchni pola.

W rzucie poziomym było to mocno wydłużony, nieregularny owal o wymiarach: maksymalna długość- 3,3 m, maksymalna szerokość – 1,8 m (ryc. 2 b). Wypełnisko barwy pomarańczowo-brunatnej. Zachowała się jedynie przydenna część obiektu o miąższości około 10 cm (maksymalnie do 15 cm). W wypełnisku znaleziono 1 fragment ceramiki pradziejowej.

Stanowisko archeologiczne do tej pory nieznane – oznaczone kolejnym numerem w miejscowości Gostomia jako stanowisko nr 15.

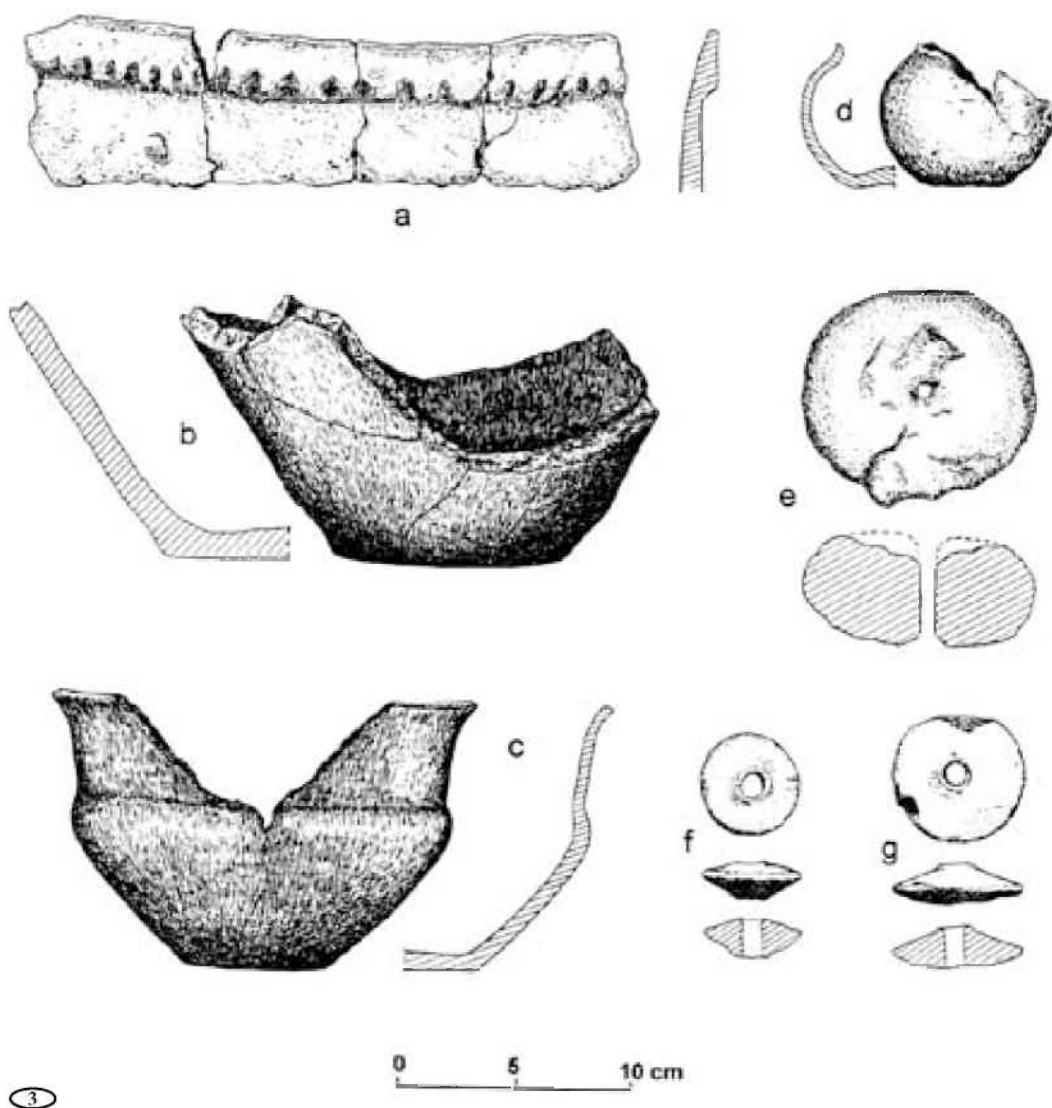

2

Ryc. 1. Gostomia gm. Biała – lokalizacja nowo odkrytego stanowiska archeologicznego nr 15.

Ryc. 2. a – rzut poziomy zachowanych pozostałości obiektu nr 1; zaznaczono zarys zewnętrzny i część zachowanego wypełni-
ska; b – rzut poziomy i przekroje pionowe obiektu nr 2.

Ryc. 3. Zabytki ceramiczne z obiektu nr 1: a-d – fragmenty naczyń, e – ciężarek tkacki, f,g – przęśliki.

Relikt fosi miejskiej w Opolu przy ul. B. Kominka.

W sierpniu i we wrześniu 2009 r. prowadzono nadzór archeologiczny prac ziemnych wykonywanych w ramach realizacji zadania inwestycyjnego: „Budowa Laboratorium Biotechnologii Uniwersytetu Opolskiego”, zlokalizowanego przy ul. Kominka 4 w Opolu. Inwestycja położona przy północnym krańcu historycznego centrum miasta. Południowa strona ul. Kominka wyznacza domniemaną linię przebiegu fosi miejskiej, która wraz z murem obronnym stanowiły element systemu fortyfikacyjnego dawnego miasta średniowiecznego, wyznaczając zarazem jego północny kraniec. Na południe od linii muru obronnego, w 1680 r. zbudowano mały, jednonawowy kościół znany jako kaplica św. Sebastiana. Znajduje się on 30 m od południowego krańca terenu inwestycji. Pomiędzy wspomnianym wyżej kościołem a miejscem prowadzenia robót zlokalizowany jest budynek o wydłużonej fasadzie, lekko załamanej w części wschodniej, który, jak się przypuszcza, może wyznaczać linię przebiegu dawnego miejskiego muru obronnego. Przed linią muru obronnego znajdowała się fosa miejska. Poświadczają to historyczne plany miasta, na przykład plan z 1734 r., gdzie bezpośrednio na północ od kaplicy św. Sebastiana zaznaczono linię muru obronnego i fosi (ryc. 1). Pozostałości bardzo szerokiej w tym miejscu fosi widoczne są jeszcze na planie miasta z 1899 r. Są to zagłębienia terenu przebiegające wzdłuż linii wschód – zachód, wśród istniejącej już wówczas zabudowy sięgającej poza mury miasta. Rozległa fosa miejska na odcinku pomiędzy ul. Książąt Opolskich, a obecną ul. Łangowskiego, nie została jeszcze wówczas całkowicie zasypana i zniwelowana, mimo że system fortyfikacji miasta średniowiecznego został zniesiony w latach 1822-1848 (ryc. 2).

Prace ziemne prowadzono na stoku wzniesienia opadającego w kierunku zachodnim, to jest koryta Odry. Topograficznie jest to teren obecnie mocno przekształcony. Pierwotnie był to regularny stok, którego stopień nachylenia widoczny jest w linii ul. Kominka. Sam teren inwestycji obniża się lekko w kierunku południowo-zachodnim. Prace ziemne polegały na przygotowaniu terenu budowy poprzez rozbiórkę istniejącej tu zabudowy, na którą składały się niewielkie zabudowania gospodarcze w głębi parceli, mur oporowy skarpy, zrujnowany budynek kamienicy przy północno-wschodnim narożu terenu inwestycji, oraz wycince drzew rosnących w części północnej, od strony ul. Kominka. Wykop budowlany na planie litery L, o powierzchni około 10 arów.

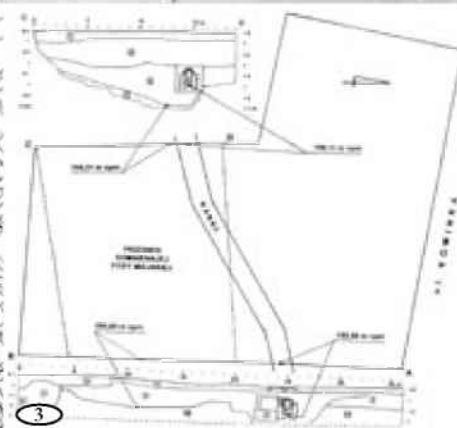
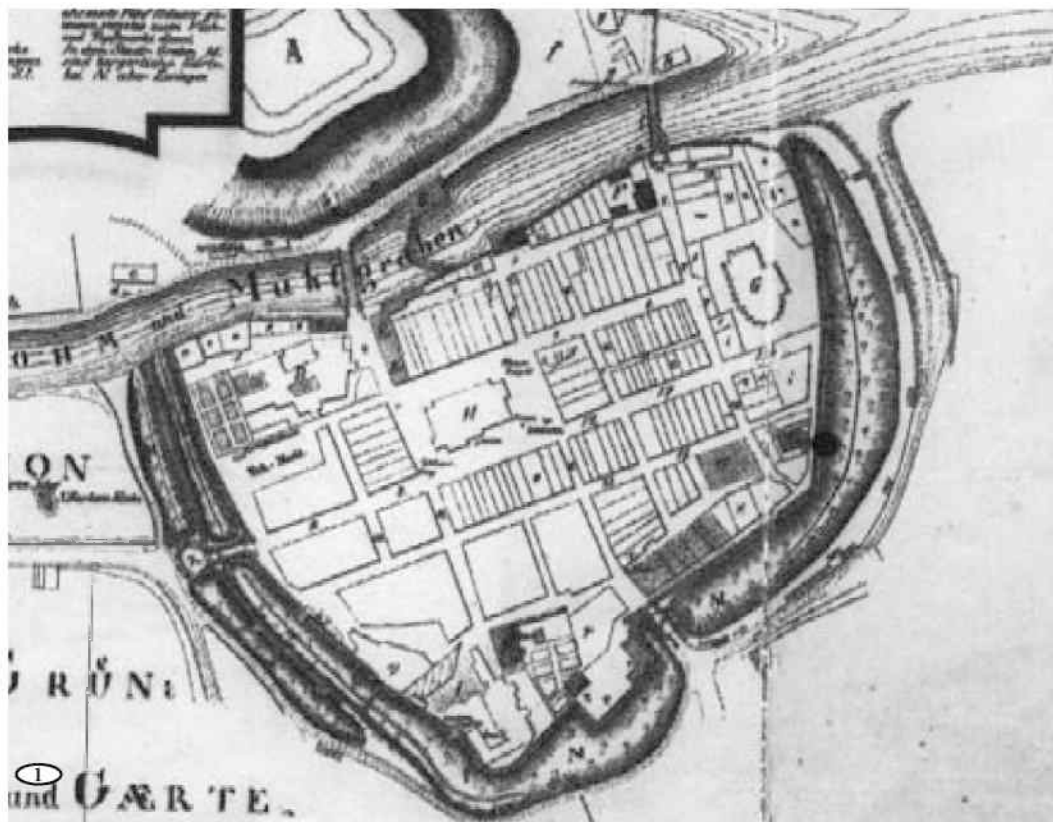
Odsłaniane w wykopie budowlanym nawarstwienia kulturowe to w zdecydowanej większości warstwowane nasypy XIX- i XX-wieczne związane z niwelacją terenu, na które składały się głównie, przemieszane w różnych proporcjach: humus, glina, ił, margiel, piasek, oraz domieszki gruzowiskowe, szłaka żużlowa, zbutwiałe szczątki organiczne. Sporadycznie w nawarstwach znajdowano datujący materiał kulturowy w postaci fragmentów ceramiki XIX/XX wiecznej, czy fragmentów szkła. Poziom spągowy miejskich nawarstwień kulturowych potwierdza opisany wyżej pierwotny układ topograficzny terenu, ze znacznym spadkiem w kierunku zachodnim i zagłębieniem wzdłuż linii wschód – zachód (ryc. 3). I tak, na profilu wschodnim wykopu, oznaczonym jako A-B, w jego części południowej, na metrze od 4. do 20., rysuje się łagodne zagłębienie, sięgające poziomu 159,60 m nad poziomem morza (ryc. 4). Na profilu zachodnim wykopu, oznaczonym jako C-D, nawarstwienia kulturowe sięgają poziomu 154,51 m n.p.m. Wyraźnie widoczne jest tu przecięte wykonanym wykopem rozległe zagłębienie (ryc. 5). Tak więc spąg nawarstwień antropogenicznych w południowej części wykopu budowlanego rysuje się jako rów o szerokości w linii N-S około 16 – 18 m i dużym spadku w kierunku zachodnim, czyli dna doliny Odry, wynoszącym aż 5 m na odcinku 22 m. Pierwotna głębokość względna owego rowu jest trudna do oszacowania, gdyż jego wypełnisko stanowią nawarstwienia namuliskowe w części przydennej, a w partiach wyższych nawarstwienia zasypaniskowe. Brak jest śladów dawnych poziomów użytkowych tego terenu, a obecny poziom użytkowy topograficznie mocno różni się od pierwotnego. Wystarczy stwierdzić, że spąg opisanego wyżej zagłębienia – rowu, przy profilu wschodnim znajduje się na głębokości zaledwie niespełna 2m poniżej obecnego, obniżonego poziomu użytkowego, a przy profilu zachodnim, na głębokości aż 7m poniżej obecnego poziomu z warstwami nasypowymi (porównaj profile ścian wykopu na ryc. 3). Linia przebiegu owego zagłębienia, odpowiada w przybliżeniu domniemanej lokalizacji fosi miejskiej w tym rejonie, tak więc z dużym prawdopodobieństwem, opisaną wyżej strukturę uznać można za

relikt dawnej fosi stanowiącej element umocnień miasta średniowiecznego. Zastanawiający jest jednak brak ruchomego, datującego materiału zabytkowego. Nie znaleziono tu bowiem żadnych fragmentów ceramiki, ani innych przedmiotów starszych niż wspomniane wyżej, datowane na XIX-XX wiek. Jest to zrozumiałe w wypadku przeważających tu nowożytnych warstw nasypowych. Spągowe nawarstwienia ilaste zawierały natomiast jedynie domieszki zbutwiałych szczątków organicznych (pochodzenia głównie naturalnego, choć znajduwane tu fragmenty kory i drobne fragmenty drewna, jakkolwiek bez stwierdzonych śladów obróbki, mogą mieć charakter antropogeniczny).

Jedyne starsze znaleziska, jakich dokonano na terenie wykopu, to fragmenty cegły – palcówki, znalezione przy profilu południowym i południowo-wschodnim narożu wykopu. Wystąpiły one na złożu wtórnym, w nawarstwieniach gruzowiskowych (warstwa nr 8 na ryc. 3). Nawarstwienia te zawierały fragmenty cegły – palcówki o wymiarach 27 x 13 x 7,5 cm i jasno-pomarańczowej barwie, pozostałości zaprawy piaskowo-wapiennej, fragmenty cegieł „wczesnonowożytnych” i bryły wapienia. Są to nawarstwienia nasypowe, najpewniej z połowy XIX w., z materiałem rozbiórkowym pochodzącym z elementów starszej zabudowy, być może z rozbiórki miejskiego muru obronnego. Mur obronny przebiegał na południe od linii fosi, w wykopie nie stwierdzono żadnych jego pozostałości in situ. Jednak w narożu NE wykopu, obok wspomnianych wyżej nawarstwień gruzowiskowych, zlokalizowano wyraźne zagłębienie w linii calcowej, wypełnione gliną z niewielkimi domieszkami gruzu ceglano-ceglanego (warstwa nr 7 na ryc. 3). Nie można wykluczyć, że jest to negatywowa pozostałość po rozebranych całkowicie elementach muru obronnego, która ma swą kontynuację w nawarstwieńach przy profilu południowym. Przy takiej interpretacji odkrytych nawarstwień należałoby przyjąć, że ceglany lub ceglano-wapienny mur obronny przebiegał w bezpośrednim sąsiedztwie południowej krawędzi fosi, a więc w odległości około 12 – 13 m na północ od linii istniejącej zabudowy, którą przyjmuje się zwykle jako linię wyznaczającą przebieg dawnego muru w tym rejonie miasta i tym samym w odległości blisko 30 m na północ od kaplicy św. Sebastiana. Jednak powyższe stwierdzenie, wobec braku jednoznacznych znalezisk w postaci reliktów muru obronnego in situ oraz braku potwierdzonych chronologią znalezisk dawnych poziomów użytkowych, należy uznać jedynie za hipotezę, której założenia mogą zostać zweryfikowane przez ewentualne kolejne odkrywki ziemne w tym rejonie miasta.

W wykopie odkryto bardzo ciekawy pod względem architektonicznym odcinek miejskiego kanału ściekowego z końca XIX w. Sieć takich kanałów schodzących w kierunku Odry widoczna jest na planie miasta z 1899 r. (ryc. 2). Ich odcinki odkrywano w trakcie badań archeologicznych prowadzonych w innych rejonach miasta (np. Opole ul. Szpitalna – badania w 2007 r.). W wykopie odsłonięto odcinek kanału o długości 22 m, biegnący z dwoma lekkimi załomami z kierunku od NEE na SWW (ryc. 3). W części wschodniej biegł w wykopie wykonanym poza północną krawędzią zagłębienia interpretowanego jako pozostałość dawnej fosi miejskiej, w części zachodniej – przy północnej krawędzi tego zagłębienia (porównaj profile wykopu na ryc. 3). Głębokość posadowienia kanału była zgodna z domniemanym, ówczesnym ukształtowaniem terenu; z wyraźnym spadkiem w kierunku zachodnim – posadzka kanału przy profilu wschodnim na poziomie 158,85 m n.p.m., a przy profilu zachodnim – 156,13 m n.p.m. Tak więc na odcinku około 22 m spadek kanału wynosi 2,72 m, to jest o około 2 m mniej niż spadek terenu na poziomie dna domniemanej fosi, co może świadczyć o postępującym zasypywaniu dawnej fosi i niwelacji terenu w 2 połowie XIX w. Konstrukcja kanału w przekroju: wysokość wnętrza – 140 cm, szerokość – 65 cm. Górna część sklepienia kolebkowo; sklepienie ceglano-ceglane posadowione na ścianach budowanych z regularnych ciosów wapienia (ryc. 6).

W ramach wykonanego wykopu budowlanego odsłonięto też niezbyt liczne pozostałości dawnej architektury murowanej, którą można datować na koniec XIX i I połowę XX w. Wystąpiły one w części południowo-wschodniej i wschodniej wykopu. Zabudowa w większości niepodpiwniczona, raczej o charakterze gospodarczym. W części południowo-wschodniej odsłonięto relikt piwnicy z betonową posadzką. Brak jest śladów pozostałości zabudowy murowanej, frontowej, od strony ul. Kominka. Taka zabudowa zapewne tu się znajdowała, o czym świadczy chociażby wycinek planu miasta z 1899 r., oraz ślepa ściana zachodnia wyburzonej w trakcie prowadzonych robót kamienicy. Treść wnętrza wykopu północnej części inwestycji tworzył ilasty piasek barwy żółtopomarańczowej, posadowiony bezpośrednio na gliniastym calcu, być może nawieziony wtórnie w miejsce usuniętych, ewentualnych pozostałości gruzowiskowych dawnej zabudowy.

Ryc. 1. Opole – plan miasta z 1734 r. z zaznaczeniem miejsca prowadzonej inwestycji; wg: Oppeln/Opole, plany miasta, widoki graficzne, fotografie, wyd. MŚO, 1995, s. 70.

Ryc. 2. Opole – fragment planu miasta z 1899 r. z naniesionym zarysem wznoszonej inwestycji przy ul. Kominka (Topferstrasse); wg: Oppeln/Opole, plany miasta, widoki graficzne, fotografie, wyd. MŚO, 1995, s. 76-77

Ryc. 3. Opole ul. Kominka 4 – rzut poziomy wykopu budowlanego z zaznaczeniem zarysu odcinka domniemanej fosy i przebiegu XIX-wiecznego kanału ściekowego; obok schematyczne zarysy profili ścian E i W wykopu z pomiarami niwelacyjnymi wybranych punktów.

Profile wykopu budowlanego; legenda:

1 – nasyp warstwowany; humus, glina, piasek, żwir, szlaka żuźlowa, 2 – humus z marglem i domieszkami gruzu, 3 – ilasty piasek nasypowy, 4 – nasypowe nawarstwienia: humus, glina, gruz, margiel; domieszki kulturowe XIX-wieczne, 5 – fragmenty murów ceglanych i ceglano-kamiennych, 6 – konstrukcja kanału ściekowego, 7 – glina nasypowa d drobnymi domieszkami fragmentów cegły, 8 – nasyp gruzu ceglano (cegła – palcówka z zaprawą wapienną), 9 – nawarstwienia ilaste z dodatkami zbutwiałych szczątków organicznych, drobnymi domieszkami gruzowiskowymi (warstwa o charakterze namuliska), 10 – glina calcowa.

Ryc. 4. Opole ul. Kominka – widok na profil wschodni wykopu budowlanego.

Ryc. 5. Opole ul. Kominka – zachodni profil wykopu budowlanego.

Ryc. 6. Opole ul. Kominka – wnętrze kanału ściekowego.

Osada wczesnośredniowieczna w Ligocie Oleskiej, gmina Radłów.

Stanowisko w Ligocie Oleskiej odkryto w końcu lat 70. XX wieku podczas badań powierzchniowych AZP. Znalaziono na nim krzemienne zabytki i zapewne stanowisko to pozostałoby długo poza zainteresowaniami archeologów, gdyby nie Reinhold Kotwitz, mieszkaniec Ligoty, członek Klubu Miłośników Lokalnej Historii w pobliskim Radłowie. Uwagę p. Kotwitza zwróciły ślady spalenizny na powierzchni zaoranego pola. Tak doszło wiosną 2008 roku do pierwszego odkrycia. W trakcie krótkich, jednodniowych badań po zdjęciu warstwy humusu odsłonięto zarys jamy, która bardziej wyglądała na naturalne zagłębienie w calcu lub pozostałość współczesnego wkopu. Na wszelki wypadek jamę przecięto profilem i eksplorowano w połowie. Odkrycie kilku fragmentów naczyń w spągu jamy pozwoliło ostatecznie uznać całość za obiekt osadniczy. Z ręcznie lepionych skorup udało się wykleić górną część niewielkiego garnka o esowatym profilu, krótkiej szyjce i krawędzi wylewu wychylonej na zewnątrz. Naczynie datowano na połowę VII w. n.e.¹

Stanowisko nr 25 w Ligocie Oleskiej położone jest na południowo-wschodnim stoku wysoczyzny opadającej do Proсны, na jej lewym brzegu, w odległości około kilometra od źródeł rzeki (ryc. 1). Administracyjnie obszar stanowiska leży w obrębie Ligoty, choć zabudowania położone w odległości kilkuset metrów na zachód należą do Wołęcina. Dodać należy, że 4 km na północ zlokalizowane jest stanowisko 3 w Kościeliskach, badane przez Friedricha Hufnagla i Zbigniewa Trudzika². Ponieważ wielokrotnie ponawiane próby znalezienia na powierzchni okolicznych pól materiału ceramicznego nie powiodły się, zwrócono się o pomoc do właściciela pola. W wyniku pogłębionej orki odkryto 4 kolejne miejsca ze śladami spalenizny. Na „rysujących się” na powierzchni śladach po obiektach wytyczono wykopy.

Badania prowadzono w ciągu dwóch sezonów. W 2008 r. przekopano łącznie 1,5 ara pola i odsłonięto 5 obiektów (ryc. 2). Z nich obiekt 5 połączony z obiektem 6 początkowo otrzymał odrębną numerację. Eksplorowano je również osobno. Po analizie materiału ceramicznego można przyjąć, że były użytkowane w tym samym czasie, a obiekt 5 był czymś w rodzaju „przybudówki” przy obiekcie 6. Przy ogólnym sprawozdaniu używam zwrotu „odkryto 5 obiektów”, natomiast przy omawianiu i podawaniu wymiarów poszczególnych obiektów i ich zawartości wymieniam wszystkie sześć obiektów. W 2009 r. przekopano 1,6 ara i odsłonięto 3 obiekty (nr 7 – 9).

Stratygrafia stanowiska przedstawia się następująco: północno-zachodnia część stanowiska po wykoszeniu zboża posiada około 0,20 m uprawianego humusu i poniżej piasek calcowy. Część wykopów eksplorowanych po orce, ze wzruszoną ziemią, daje 0,3 m głębokości humusu. Przyjęto w dokumentacji, że strop obiektów zalega na głębokości 0,25 m. Plantowanie stropu odsłoniętych jam już na głębokość 1–2 cm, przynosi materiał ceramiczny. Pola w tym rejonie są intensywnie uprawiane przy pomocy sprzętu mechanicznego. Jak precyzyjna musi być orka, skoro w warstwie oranej ziemi nie znajduje się ani jednego fragmentu naczynia. Jedynie wschodnia część pól, leżących przy krawędzi terasy rzecznej posiada warstwę humusu znacznie grubszą. Wszystkie obiekty grupują się w odległości ok. 30–60 m od krawędzi terasy. W chwili obecnej zasięg stanowiska wydaje się obejmować obszar około 3 hektarów, z tego względu zlecono specjalistycznej firmie geodezyjnej dokładny pomiar okolicznych pól z naniesieniem na siatkę arów wykopów.

Kształt wszystkich odkrytych obiektów był nieregularny podłużny, czasami soplewaty lub gruszkowaty. Usytuowane one były dłuższą osią na linii wschód-zachód, z drobnymi odchyleniami i za wyjątkiem obiektu 5, który przylegał do obiektu 6 od jego północnej ściany i usytuowany był skośnie po linii północny zachód-południowy wschód. Wymiary odkrytych obiektów: najmniejszy (obiekt 2) – długość 3,6 m, szerokość maksymalna – 2,04 m; największy (obiekt 7) – dł. 11,7 m, szerokość mak-

1 Ceramikę konsultowano z prof. dr. Hab. Stanisławem Pazdą z Instytutu Archeologii Uniwersytetu Wrocławskiego, za co serdecznie p. Profesorowi dziękuję.

2 F. Hufnagel, Eine Siedlung der Guttentager Kultur in Hedwigstein Kr. Rosenberg, Altschlesien, T. IX, 1940, s. 84–111; Z. Trudzik, Osada z V w. n.e. w Kościeliskach, pow. Olesno Śląskie, Archeologia Śląska, T. III, 1959, s. 69–108.

symalna 2,58 m. W sprawozdaniu ujęto obiekt nr 9 (dł. – 0,7 m, i maksymalna szerokość – 0,38 m), z nielicznym materiałem ceramicznym, w jego wypełniku, który może być obiektem współczesnym. W przekroju wszystkie obiekty były nieckowate i zagłębione w calec na głębokość 0,36 m (obiekty 1, 2 i 3). Maksymalną głębokość posiadał obiekt 7 w zachodniej części – 0,88 m, natomiast najmniejszą głębokość – 0,16 m posiadał obiekt 6 w środkowej części i 0,22 m w części zachodniej.

Wypełnik obiektów stanowiła czarna próchnica wymieszana z piaskiem w dwóch odmianach. Przy kamieniach palenisk i w partiach spągowych obiektów była to próchnica intensywnie czarna z dużą domieszką spalenizny. Natomiast w partiach stropowych i przy zewnętrznych krawędziach obiektów barwa wypełnika była mniej intensywna, z mniejszą zawartością spalenizny. Trzeci rodzaj wypełnika odnotowano w najbardziej zagłębionych partiach obiektów nr 5-6 i nr 7; była to brunatna próchnica wymieszana z piaskiem.

Przypadkowe odkrycie osady wczesnośredniowiecznej, przypuszczalnie ze starszej fazy osadnictwa słowiańskiego na Górnym Śląsku wymaga dogłębnej analizy wyników badań oraz uzyskanego materiału zabytkowego. Sprawozdanie niniejsze ma charakter bardziej informacyjny niż syntetyczny. Nowoodkryte stanowisko wymaga dalszych badań i stąd moje sugestie dotyczące przeznaczenia odkrytych w Ligocie obiektów mają charakter hipotetyczny i w miarę nowych odkryć mogą ulec weryfikacji.

Wśród odkrytych obiektów jamy nr 2 i 7 zaliczyłbym do domostw zrębowych, zagłębionych³. W obu pośrodku wystąpiło palenisko w obrębie kręgu ułożonego z kamieni. Dodatkowo zachodnia część jamy 7 zagłębiona była w calcu do głębokości 1,13 m od powierzchni pola. Wypełnik tej części stanowiła brunatna próchnica zawierająca śladowe ilości spalenizny. Być może do tej kategorii należałoby zaliczyć obiekt nr 4, który różnił się od obu poprzednich brakiem wyraźnej zlokalizowanego paleniska. Warstwa intensywnie czarnej próchnicy z zawartością spalenizny rozciągała się w spągu na prawie całej długości jamy. Wyjątkiem były okolice niewielkiego bruku składającego się z otoczków granitowych, nie przepalonych. W wypełniku jamy brak było materiału ceramicznego.

Do budowli wspartych na słupach z wewnętrznym zagłębieniem⁴ zaliczyłbym jamy 1, 3 i 8. Dwie pierwsze jamy (1 i 3), niewielkich rozmiarów, posiadały poniżej spągu wypełnika ślady jam posłupowych (każda po jednym słupie). W obu brak wyodrębnionego paleniska, warstwa czarnej próchnicy z domieszką spalenizny rozciągnięta była w spągu całego wypełnika. Obiekt 8 posiadał przy południowym, dłuższym boku dwie posłupowe jamy. Obie rysowały się poniżej spągu wypełnika. Warstwa spalenizny o barwie intensywnie czarnej zalegała w spągu wypełnika na całej jego długości. Brak wyodrębnionego paleniska wyłożonego kamieniami rekompensowało wyraźne, silne przepalenie calcowego piasku pośrodku długości jamy, wyraźny ślad po długoczasowo palonym w tym miejscu ognisku. Dodatkowo w zachodniej części wypełnika stwierdzono występowanie niewielkiego bruku kamiennego. Wypełnik tego obiektu zawierało 371 fragmentów ceramiki, największą ich ilość z wszystkich dotychczas odkrytych jam.

Ostatni z odkrytych w Ligocie obiektów nr 5-6 można również zaliczyć do budowli wspartych na słupach z wewnętrznym zagłębieniem. Miał kształt nieregularny, gruszkowaty, usytuowany dłuższą osią na linii wschód-zachód. Od północnego boku, ukosem do obiektu przylegała „przybudówka”, wsparta na trzech słupach, których dolne partie w postaci jam posłupowych odkryto poniżej spągu wypełnika (obektu 5). Dodatkowo dwie kolejne jamy posłupowe odkryto poniżej spągu obiektu 6: jedna znajdowała się pośrodku długości obiektu, na wprost wejścia do „przybudówki”, na drugą natrafiono we wschodnim jego krańcu. Natomiast zachodnia połowa jamy wydawała się być nie zadana. W obrębie obiektu 5-6 brak było wyodrębnionego miejsca na palenisko, warstwa spalenizny równomiernie zalegała w spągu zachodniej części jamy 6 oraz w spągu jamy 5. Nieco inne zabarwienie posiadała wschodnia, zagłębiona do głębokości 1,02 m część jamy 6: barwa wypełnika brunatna ze śladową ilością spalenizny. Po zachodniej stronie od wejścia do „przybudówki” natrafiono na kolisty zwarty bruk ułożony z otoczków granitowych, bez śladów węgla drzewnego.

3 E. M. Foltyn, Podstawy gospodarcze wczesnośredniowiecznej społeczności plemiennej na Górnym Śląsku, Katowice 1998, s. 40-41.

4 op. cit., s.39-40.

Czytelne paleniska w postaci regularnego pierścienia wyłożonego z kamieni odkryto w środkowej części obiektu nr 2 oraz nr 7. Obecność paleniska potwierdza intensywnie czarna barwa próchnicy o dużej zawartości spalenizny i grudek węgla drzewnego. Natomiast brak takich wyodrębnionych palenisk w obiektach: 1, 3, 4 i 8, gdzie maksymalna zawartość spalenizny zalegała w spągowych warstwach na całej ich długości, z tym, że w obiekcie nr 8 palenisko zlokalizowane było w środkowej, najmniej zagłębionej części jamy. Stropowa warstwa calca była tutaj bardzo silnie przepalona. W obiekcie 5-6 większa zawartość spalenizny stwierdzono w części zachodniej jamy 6.

Niewielki, nieregularny bruk kamienny stwierdzono w zachodniej części obiektu nr 4 oraz nr 8. Również kolisty bruk kamienny wystąpił w warstwie stropowej, po zachodniej stronie wejścia do „przybudówki” (obiekt 5). Bruk ten, o $\varnothing$ 0,60 m, w połowie „wystawał” poza zarys obiektu i mógłby być uznany za palenisko gdyby nie fakt, że nie zawierał spalenizny. Jego charakter jest trudny do określenia.

Wyjątkiem wśród jam odkrytych na osadzie w Ligocie jest obiekt 9. Natrafiono na niego w pobliżu wschodniej części obiektu 7. Na głębokości 0,30 m, już poniżej zasięgu pługa sprawiał on wrażenie warstwy kulturowej zalegającej we wklęsnięciu calca. Warstwę eksploatowano ze względu na nieliczne skorupy w typie ceramiki występującej na stanowisku oraz dużych fragmentów węgla drzewnego. Częściowo obiekt sprawiał też wrażenie pozostałości współczesnego paleniska. Na głębokości 0,45 m w rzucie poziomym wyglądał jak dwie obok siebie położone koliste jamy posłupowe o nieostrych zarysach. Długość całkowita obiektu po linii wschód – zachód ok. 0,7 m. Jamy przecięto profilem i eksplorowano. W profilu były to dwie stożkowate jamy posłupowe o nieostrych konturach: zachodnia o $\varnothing$ – 0,26 m i głębokości 0,2 m (0,65 m głębokości od powierzchni pola) oraz wschodnia o $\varnothing$ – 0,38 m i głębokości 0,25 m (0,7 m od pow. pola). Wypełnisko obu jam stanowiła próchnica szaro-brunatna, w jamie wschodniej stwierdzono występowanie zwęglonego słupa drewnianego.

Odnotujemy jeszcze, że obiekt 2 w części wschodniej przecięty został współczesnym rowem. Podobnie wkopem naruszono część wschodnią obiektu 6, a dodatkowo w jego części zachodniej wystąpił współczesny, kwadratowy w rzucie poziomym wkop.

Badania na osadzie w Ligocie dostarczyły zabytki ruchome: trzy przedmioty z żelaza, liczne fragmenty ceramiki lub naczyń glinianych, trzy fragmenty kamiennych oselek, węgiel drzewny, popelę oraz kości zwierzęce.

W wypełnisku jamy 5 odkryto nóż żelazny z kolcem do rękojeści o dł. 6,2 cm oraz ułamany fragment dłuta lub trzonek noża o długości 7,1 cm. W wypełnisku jamy 8 znaleziono nóż z kolcem do rękojeści o dł. 9,8 cm. Wszystkie trzy okazy należą do form o wyodrębnionym trzpieniu, a ze względu na wymiary można je zaliczyć do drugiej grupy egzemplarzy małych⁵. W wypełnisku obiektu 1 odkryto 16 fragmentów ceramiki lepionej ręcznie; w obiekcie 2 – 136 fragmentów; w obiekcie 3 – 3 mało charakterystyczne skorupy; w obiekcie 4 brak ceramiki; w obiekcie 5-6 – 222 fragmenty ceramiki. W wypełnisku obiektu nr 7 odkryto 255 fragmentów ceramiki i w obiekcie 8 – 371 fragmentów ceramiki. Tylko w obiekcie nr 1 wystąpiła ceramika wyłącznie lepiąca ręcznie. Wśród ceramiki odkrytej w pozostałych obiektach ślady obtaczania stwierdzono u 5 % skorup. Na obecnym etapie analizy trudno wnioskować czy uda się wykleić pełny profil naczynia. Stąd trudno odpowiedzieć na pytanie czy ceramika znaleziona w Ligocie była obtaczana na całej wysokości naczynia. Stwierdzono fakt obtaczania naczyń w partiach przydennych i górnej partii brzuśca oraz wylewu. Ślady wystąpiły na zewnętrznej powierzchni naczyń jak również po wewnętrznej. W obiekcie nr 8 natrafiono na trzy fragmenty oselek kamiennych. Z wypełniska badanych jam zebrano kilkanaście próbek węgla drzewnego z myślą o analizie radioaktywnego węgla C/14. W chwili obecnej pięć próbek przekazano do analizy⁶.

Ceramika odkryta na osadzie w Ligocie jest barwy brudno-ceglastej, ceglastej i szaro-czarnej, od wewnątrz przeważa barwa szaro-czarna i brudno-ceglasta. Natomiast w przełomie jest dwubarwna i trójbarwna, domieszka średnia i gruboziarnista piasku i tłucznia granitowego. Grubość naczyń

5 op. cit., s. 127

6 przeprowadzenia badań podjął się Katowicki Oddział SNAP, serdecznie dziękuję p. dr. Dominikowi Ablamowiczowi za finansowanie analiz.

5-6 do 11 mm. Kilka fragmentów ceramiki o grubości ok. 15 mm może pochodzić z prażnic. Większość odkrytej ceramiki to fragmenty naczyń o esowatym profilu. Brzegi naczyń stanowią 10,4 % całości materiału ceramicznego, brzusce – 78,1 %, a dna naczyń i partie przydenne – 11,5 %.

Dna naczyń są płaskie, niewyodrębnione, w kilku przypadkach stwierdzono na nich pozostałość piasku, którym posypane było koło garncarskie. W jednym przypadku na dnie naczynia znajdował się negatyw czopu mocującego koło.

Odkryte brzegi pochodzą z naczyń o esowatym profilu, krótkiej szyjce i wylewie w różnym stopniu wychylonym na zewnątrz. Odnotowano również fragmenty brzuśców przechodzące w wylew pionowy lub minimalnie wychylony na zewnątrz, krawędzie wylewów zaokrąglone lub profilowane, w kilku przypadkach ścienione. Partie szyjkowe ceramiki częściowo pogrubiane.

Najliczniejszą grupę stanowią fragmenty brzuśców o powierzchni nierównej, szorstkiej lub obmazywanej ze śladami pionowego i ukośnego wyrównywania. Ich powierzchnia pokryta jest ornamentem poziomych i falistych pasm linii rytych dwu-, trój- lub czterozębnym narzędziem, a niekiedy są to pasma linii ośmiokrotnej. W kilku przypadkach ornament pasm linii falistej wystąpił przy krawędzi wylewu na zewnątrz i od wewnątrz naczynia. Ceramika pokryta ornamentem stanowi w Ligocie 17 % całości odkrytego materiału ceramicznego.

Odkrycie kilku obiektów podczas dwóch sezonów badań nie może być podstawą głębszej analizy na temat przeznaczenia odkrytych obiektów. Obiekty tego typu i o takim kształcie występują na osadach na Górnym Śląsku od 2. poł. VII do połowy X wieku. Wyniki analizy pobranych próbek węgla drzewnych być może ustalą dokładniejszą chronologię osady.

Podstawą datowania osady w Ligocie Oleskiej pozostaje na obecnym etapie badań ceramika, której stylistyczne i techniczno-technologiczne pozwalają umieścić ją w fazie drugiej wytwórczości garncarskiej Górnym Śląsku⁷, w przedziale czasowym od 2. poł. VII do poł. X wieku, ze wskazaniem na VIII wiek n.e. Badania będą kontynuowane.

Wykaz literatury:

Foltyn Edelgarda M., Podstawy gospodarcze wczesnośredniowiecznej społeczności plemiennej na Górnym Śląsku, Katowice 1998.

Foltyn Edelgarda M., Tomczak Eugeniusz, Osada wczesnośredniowieczna w Poborszowie, woj. opolskie, [w:] „Światowid”, T. VI (XLVII). 2006, FASC. B., s. 53-69, Pl. 38-52.

Hasegawa Jiro, Chronologia i rozprzestrzenienie ceramiki typu praskiego w Europie Środkowej, „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi”, Seria Archeologiczna Nr 21, Łódź 1975.

Hufnagel F., Eine Siedlung der Guttentager Kultur In Hedwigstein, Kr. Rosenberg. „Altschlesien”, Bd. 9, 1940, s.84-111.

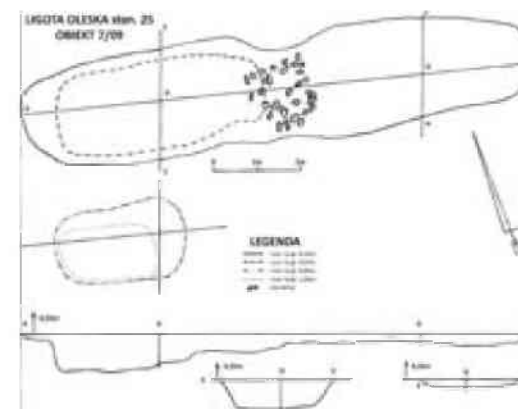
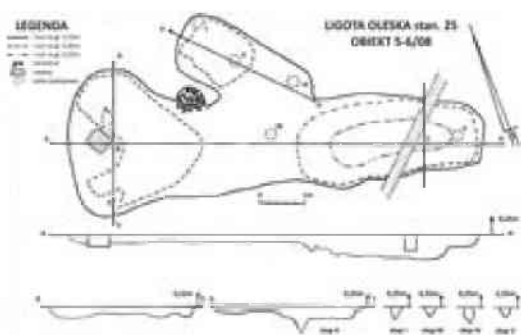
Kaźmierczyk Józef, Budownictwo mieszkaniowe z drewna w VI-XII wieku na obszarze Śląska. „Archeologia Polska”, T. 14, 1969, s. 167-214.

Kaźmierczyk Józef, Macewicz Klemens, Wuszkán Sylwia, Studia i materiały do osadnictwa Opolszczyzny wczesnośredniowiecznej, Opole 1977.

Parczewski Michał, Badania wykopaliskowe na osadzie wczesnośredniowiecznej w Poborszowie, woj. Opole, [w:] „Silesia Antiqua”, T. 22, 1980, s. 55-69.

Początki kultury wczesnosłowiańskiej w Polsce. Krytyka i datowanie źródeł archeologicznych, Wrocław 1988.

Trudzik Zbigniew, Osada z V w. n.e. w Kościeliskach, pow. Olesno Śląskie. [w:] „Archeologia Śląska”, T. 3, 1959, s. 69-108.

Ryc. 1. Ligota Oleska. Lokalizacja stanowiska 25. Skala 1 : 25000.

Ryc. 2. Ligota Oleska, stan. 25. Plan sytuacyjny wykopów i odkrytych obiektów.

Ryc. 3. Ligota Oleska, stan. 25. Rzut poziomy oraz profile obiektu nr 5-6 i nr 7.

Ryc. 4. Ligota Oleska. Widok na stanowisko od wschodu.

Ryc. 5. Ligota Oleska. Fragment ceramiki z obiektu nr 7.

Ryc. 6. Ligota Oleska. Fragment ceramiki z obiektu nr 7.

Ryc. 7. Ligota Oleska. Fragment ceramiki z obiektu nr 7.

Ryc. 8. Ligota Oleska. Fragment ceramiki z obiektu nr 7.

Sprawozdanie z działalności Wydziału Zabytków Ruchomych Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Opolu za lata 2008-2009.

Zakres działania Wydziału Zabytków Ruchomych Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Opolu, obejmuje pochodzące z różnych epok stylowych zabytki ruchome z terenu województwa opolskiego. Do tej kategorii zabytków należą w szczególności dzieła sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego, sztuki użytkowej, ruchome obiekty techniki, w tym środki transportu, a także instrumenty muzyczne. Do zabytków ruchomych zalicza się również elementy kształtujące krajobraz kulturowy, takie jak niekubaturowe obiekty architektoniczne, krzyże, wolnostojące figury i pomniki. Odrębną, specyficzną grupę omawianych zabytków ze względu na ich problematyczną ruchomość stanowią malowidła ścienne, w tym nierzadko o unikalnych wartościach historycznych i artystycznych, jak na przykład zespoły gotyckich polichromii tzw. szlaku brzeskiego (Krzyżowice, Małujowice, Pogorzela, Strzelniki).

Z rozpoznania dokonanego przez pracowników Wydziału Zabytków Ruchomych wynika, iż największa ilość zabytków ruchomych jest skupiona w obiektach sakralnych, tj. kościołach i kaplicach. Wśród nich na szczególną uwagę zasługują nieliczne zachowane przykłady dzieł snycerskich o proveniencji gotyckiej oraz jednolite pod względem stylowym wyposażenia wnętrz sakralnych, w większości barokowe z XVII i XVIII wieku oraz neostylowe, pochodzące z XIX i 1 połowy XX w. Mniejszy procent omawianej substancji zabytkowej zachował się we wnętrzach kapliczek przydrożnych, budynków pałacowych i dworskich oraz użyteczności publicznej.

Obecnie w ewidencji zabytków województwa opolskiego, znajduje się w formie kart ewidencyjnych około 13.670 obiektów, z których 7.182 zostało objętych wpisem do rejestru zabytków na wniosek ich właścicieli lub z urzędu (stan ewidencji i rejestru na dzień 30.06.2010 r.). Wspomniana liczba ewidencji i rejestru nie jest zamknięta, corocznie jest powiększana o zabytki z różnych, wyżej wymienionych kategorii, stanowiąc jednocześnie podstawę działań administracyjnych Wydziału Zabytków Ruchomych, prowadzonych w oparciu o przepisy ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie i opiece nad zabytkami, do których w szczególności należy:

- przygotowywanie pozwoleń na działania przy zabytkach ruchomych, wpisanych do rejestru zabytków („Wykaz prac konserwatorskich, przeprowadzonych na podstawie pozwoleń, wydanych w latach 2008-2009” w odrębnym opracowaniu Informatora),
- sprawowanie nadzoru konserwatorskiego poprzez prowadzenie kontroli zabytków ruchomych wpisanych do rejestru pod kątem oceny stanu ich zachowania, warunków przechowywania i zabezpieczenia oraz sprawdzanie zgodności wszelkich prowadzonych przy nich działań z warunkami określonymi w pozwoleniach, wydanych przez Opolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków (w drodze komisji konserwatorskich),
- opracowywanie zaleceń konserwatorskich na wniosek właścicieli obiektów zabytkowych,
- uzupełnianie i weryfikowanie ewidencji zabytków ruchomych oraz prowadzenie postępowania administracyjnego w zakresie wpisu zabytków do rejestru zabytków województwa opolskiego;
- prowadzenie zadań w zakresie wywozu zabytków za granicę (część nich została powierzona do realizacji Muzeum Śląska Opolskiego w Opolu, w drodze Porozumienia nr 1/05 z dnia 28 lutego 2005 r.),
- prowadzenie pod względem merytorycznym spraw związanych z udzielaniem dotacji na prace konserwatorskie przy zabytkach ruchomych (wykaz dotacji udzielonych przez Opolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w latach 2008-2009 w odrębnym opracowaniu Informatora),
- wydawanie zaświadczeń o zabytkowym charakterze pojazdów motoryzacji.

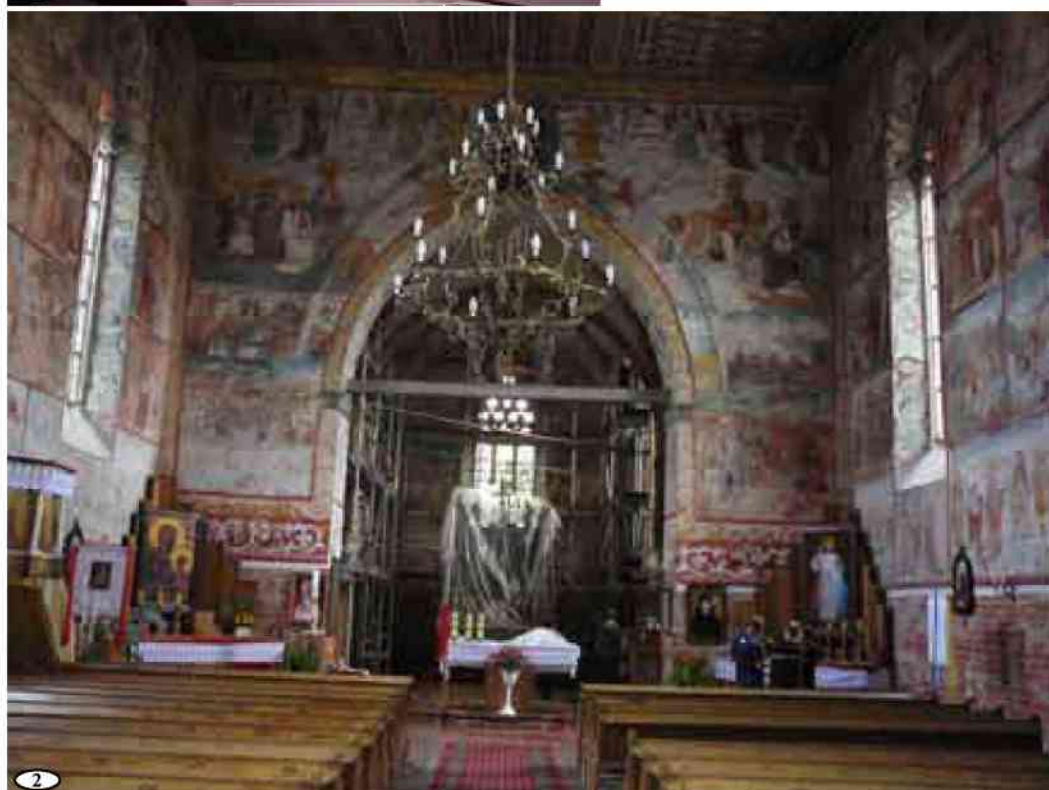
Poniżej zamieszczono w tabeli ilościowe zestawienie zadań ustawowych, wykonanych w latach 2008 – 2009 przez Wydział Zabytków Ruchomych WUOZ w Opolu.

ZADANIA			
	2008	2009	RAZEM
POZWOLENIA NA PROWADZENIE PRAC KONSERWATORSKICH I INNYCH DZIAŁAŃ PRZY ZABYTKU RUCHOMYM WPISANYM DO REJESTRU ZABYTKÓW	76	76	152
DECYZJE O WPISIE ZABYTKU RUCHOMEGO DO REJESTRU ZABYTKÓW	34 (161 obiektów)	26 (198 obiektów)	60 (359 obiektów)
KONTROLE OCENY STANU ZACHOWANIA, WARUNKÓW PRZECHOWYWANIA I ZABEZPIECZENIA ZABYTKÓW RUCHOMYCH WPISANYCH DO REJESTRU	7	13	20
KONTROLE ZGODNOŚCI WSZELKICH DZIAŁAŃ PRZY ZABYTKACH RUCHOMYCH WPISANYCH DO REJESTRU Z ZAKRESEM I WARUNKAMI OKREŚLONYMI W POZWOLENIU (komisje konserwatorskie)	66	110	176
DOTACJE UDZIELONE NA PRACE KONSERWATORSKIE PRZY ZABYTKACH RUCHOMYCH WPISANYCH DO REJESTRU ZABYTKÓW	19	14	33
WŁĄCZENIE KARTY EWIDENCYJNEJ ZABYTKU RUCHOMEGO (dzieła sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego, niekubaturowe obiekty architektoniczne, krzyże, pomniki)	270	200	470
WŁĄCZENIE KARTY EWIDENCYJNEJ RUCHOMEGO ZABYTKU TECHNIKI	25	46	71
WŁĄCZENIE KARTY – KOPERTY EWIDENCYJNEJ ZABYTKOWYCH ORGANÓW	10	10	20
ZAŚWIADCZENIA POTWIERDZAJĄCE ZABYTKOWY CHARAKTER POJAZDU MOTORYZACJI	67	48	115

Ryc. 1 Brożec. Prospekt organowy z kościoła parafialnego p.w. Wszystkich Świętych.

Ryc. 2 Małujowice. Polichromie we wnętrzu kościoła parafialnego p.w. św. Jakuba.

Ryc. 3 Włodzienin. Figura św. Jana Nepomucena.

Ryc. 4. Kapliczka we wsi Głębinów.

Dotacje udzielone przez Opolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w latach 2008-2009

Zgodnie z art. 73 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami: „Osoba fizyczna, jednostka samorządu terytorialnego lub inna jednostka organizacyjna będąca właścicielem lub posiadaczem zabytku wpisanego do rejestru albo posiadająca taki zabytek w trwałym zarządzie, może ubiegać się o udzielenie dotacji celowej z budżetu państwa na dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy tym zabytku”.

Dofinansowania mogą być udzielane na pokrycie kosztów nakładów koniecznych:

- na wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, które zostaną przeprowadzone w roku złożenia przez wnioskodawcę wniosku o udzielenie dotacji celowej;

- na wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, które zostały przeprowadzone w okresie trzech lat poprzedzających rok złożenia przez wnioskodawcę wniosku o udzielenie dotacji.

W oparciu o art. 77 *Ustawy* można wyodrębnić trzy główne bloki działań, w ramach których można uzyskać dofinansowanie nakładów koniecznych na prace przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków:

- blok pierwszy obejmujący działania wstępnego etapu przystąpienia do prac, tj. przeprowadzenie badań i sporządzenie ekspertyz, wykonanie dokumentacji konserwatorskiej, opracowanie programu prac, wykonanie projektu budowlanego;

- blok drugi obejmujący prace przy substancji zabytku, zmierzające do zabezpieczenia, zachowania i utrwalenia jego substancji, w tym między innymi: stabilizację konstrukcyjną, odtworzenie lub odnowienie tynków, okładzin, stolarki okiennej i drzwiowej, pokrycia dachowego, modernizację instalacji elektrycznej, wykonanie izolacji przeciwwilgociowej, jak również działania zmierzające do wyekspozowania istniejących, oryginalnych elementów zabytkowego układu parku lub ogrodu;

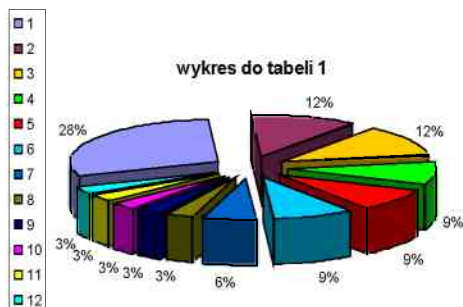
- oraz blok trzeci obejmujący działania mające na celu zwiększenie bezpieczeństwa obiektów zabytkowych, w tym zakup i montaż instalacji przeciwłamaniowej oraz przeciwpożarowej i odgromowej.

W oparciu o powyższe artykuły, jak również powołując się na art. 75 wyżej przywołanej ustawy: „Minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego lub wojewódzki konserwator zabytków może udzielić dotacji osobom bądź jednostkom, o których mowa w art. 73, na podstawie umowy zawartej z tymi osobami lub jednostkami”, Opolski Wojewódzki Konserwator Zabytków w latach 2008 i 2009 udzielił 53 dofinansowań na łączną kwotę 1 256 188,16 zł.

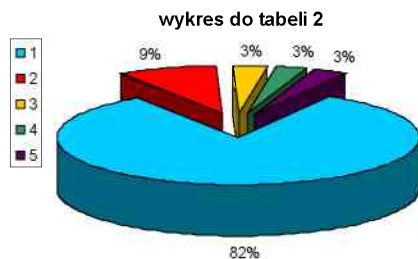
W 2008 roku zostały złożone 34 wnioski na prace przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, w tym 23 wnioski na prace przy zabytku ruchomym, 11 na prace przy zabytku nieruchomym, na łączną kwotę 1 588 966,12 zł. Przedmiotowe wnioski dotyczyły w przeważającej części prac konserwatorskich i remontowych przy obiektach sakralnych lub przy ich wyposażeniu (tabela 1). Zostały również złożone wnioski przez wspólnotę mieszkaniową i osobę prywatną, będącą właścicielem zabytku (tabela 2).

W 2008 roku podpisano 26 umów na kwotę 687 849,00 zł.

Tabela 1 – 2008		
	zakres prac	
1	Ołtarz	10
2	Rzeźba	4
3	Dach	4
4	Wieża	3
5	Polichromie	3
6	Okna	3
7	Wyposażenie	2
8	Płyty	1
9	Organy	1
10	Obraz	1
11	Elewacja	1
12	Ambona	1

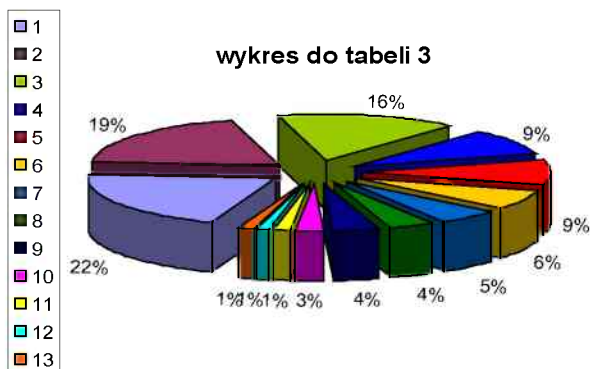

Tabela 2 – 2008		
	wnioskodawca	ilość złożonych wniosków
1	Parafia/klasztor	28
2	Jednostki samorządu terytorialnego gmina/powiat	3
3	Fundacja/stowarzyszenie	1
4	Wspólnota mieszkaniowa	1
5	Właściciel prywatny	1
	Razem	34

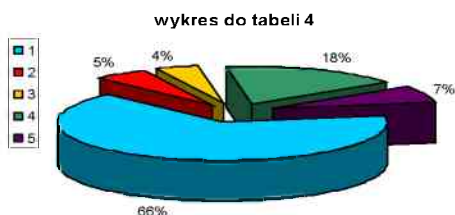

W roku 2009 zostały złożone 73 wnioski na prace konserwatorskie, restauratorskie, budowlane, a także na przeprowadzenie badań archeologicznych przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków. Łączna wnioskowana kwota to 4 434 848,70 zł. Z budżet Opolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków dofinansowano ok. 13% wnioskowanych potrzeb – na podstawie podpisanych umów udzielono dotacji na łączną kwotę 568 339,16 zł. Podobnie jak w roku poprzednim, większość złożonych wniosków dotyczyła obiektów sakralnych lub ich wyposażenia, zwiększyła się jednak liczba wniosków złożonych przez wspólnoty mieszkaniowe, czy osoby prywatne (tabela 3 i 4). W 2009 roku podpisano 27 umów na kwotę 568 339,16 zł (tabela z wykazem udzielonych przez OWKZ dotacji na końcu artykułu).

Tabela 3 – 2009		
	Zakres prac	
1	(np. elewacja, malowanie, itp.)	16
2	Ołtarz	15
3	Dach	12
4	Ambona	7
5	Rzeźba	7
6	Polichromia	5
7	Chrzcielnica	4
8	Organy	3
9	Badania	3
10	Okna	2
11	Kapliczka	1
12	Wieża	1
13	Płyty nagrobne	1

Tabela 4 – 2009		
	wnioskodawca	ilość złożonych wniosków
1	Parafia/klasztor	48
2	Jednostki samorządu terytorialnego gmina/powiat	4
3	Fundacja/stowarzyszenie	3
4	Wspólnota mieszkaniowa	13
5	Właściciel prywatny	5
	Razem	73

	2008 r.		2009 r.		
ilość złożonych wniosków	ruchome	nieruchome	ruchome	nieruchome	archeologiczne
	23	11	38	33	2
	34		73		
ilość przyznanych dotacji	ruchome	nieruchome	ruchome	nieruchome	archeologiczne
	19	7	14	12	1
	26		27		
ogólna wnioskowana kwota	ruchome 586 627,27	nieruchome 1 002 338,85	ruchome 1 259 361,21	nieruchome 3 129 252,49	archeologiczne 46 235,00
	1 588 966,12		4 434 848,70		
środki OWKZ	ruchome 454 432,00	nieruchome 233 417,00	ruchome 352 765,00	nieruchome 197 574,16	archeologiczne 18 000,00
	687 849,00 zł		568 339,16 zł		
	43%		13%		

W roku 2009 wpłynęło do Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Opolu ponad dwa razy więcej wniosków o udzielenie dotacji celowej na prowadzenie prac przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, niż w roku 2008, a wnioskowana kwota była trzykrotnie wyższa niż w roku poprzedzającym i niemal ośmiokrotnie wyższa, niż środki, jakimi dysponował w swoim budżecie przeznaczonym na dofinansowania Opolski Wojewódzki Konserwator Zabytków.

Porównując lata 2008 i 2009, z budżetu OWKZ w roku 2008 sfinansowano w ok. 43% wnioskowane prace, natomiast w roku 2009 procent ten wynosił zaledwie 13 %.

Zwiększająca się z roku na rok ilość wniosków o udzielenie dofinansowania prac przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a malejąca kwota, jaką na ten cel może przeznaczyć OWKZ, doprowadzić mogą do sytuacji, w której niemożliwym stanie się wypełnianie nałożonych przez *Ustawę* zadań związanych z ochroną zabytków.

WYKAZ DOTACJI CELOWYCH UDZIELONYCH w 2008 r.

ZABYTKI RUCHOME				
lp.	Wnioskodawca	Miejscowość/obiekt	Zakres prac	Udzielona kwota dotacji
1	Parafia Rzymskokatolicka p.w. św. Michała Archaniola w Prusinowicach	Prusinowice kościół parafialny p.w. św. Michała Archaniola	pełna konserwacja ołtarza w kaplicy bocznej	50 560,00
2	Parafia Rzymskokatolicka p.w. Trójcy Świętej w Opawicy	Opawica kościół parafialny p.w. Trójcy Świętej	pełna konserwacja ołtarza p.w. św. Jana Nepomucena	20 000,00
3	Parafia Rzymskokatolicka p.w. Trójcy Świętej w Opawicy	Opawica kościół parafialny p.w. Trójcy Świętej	pełna konserwacja ołtarza p.w. św. Katarzyny	20 000,00
4	Parafia Katedralna p.w. Podwyższenia Krzyża Świętego w Opolu	Opole kościół katedralny p.w. Podwyższenia Krzyża Świętego	pełna konserwacja gotyckiego tryptyku	26 917,00

5	Parafia Rzymskokatolicka p.w. św. Jakuba i Agnieszki w Nysie	Nysa kościół parafialny p.w. św. Jakuba i Agnieszki	pełna konserwacja obrazu „Święty Jakub ratujący Nysę przed pożarem w 1642”	34 130,00
6	Klasztor św. Franciszka z Asyżu Zakonu Braci Mniejszych Konwentualnych w Głogówku	Głogówek kościół franciszkanów p.w. św. Franciszka z Asyżu	pełna konserwacja fresków w Domku Loretańskim	22 800,00
7	Parafia Rzymskokatolicka p.w. św. Szczepana w Brynicy	Brynica kościół parafialny p.w. św. Szczepana	prace konserwatorskie i re-stauratorskie przy ołtarzu bocznym p.w. Świętego Jana Ewangelisty	20 000,00
8	Parafia Rzymskokatolicka p.w. św. Mikołaja w Żelaznej	Żelazna k.Opola kościół parafialny p.w. św. Mikołaja	pełna konserwacja ołtarza głównego	30 000,00
9	Parafia Rzymskokatolicka p.w. św. Dominika w Nysie	Nysa kościół parafialny p.w. św. Dominika	pełna konserwacja ołtarza głównego	49 000,00
10	Parafia Rzymskokatolicka p.w. Bożego Ciała w Oleśnie	Olesno kościół parafialny p.w. Bożego Ciała	pełna konserwacja dwóch herm gotyckich z ok. 1500 r.	8 500,00
11	Parafia Rzymskokatolicka p.w. św. Jadwigi Śląskiej w Kraskowie	Krasków kościół parafialny p.w. św. Jadwigi Śląskiej	pełna konserwacja gotyckiej (ok. 1500 r.) rzeźby św. Anny Samotrzeć	9 900,00
12	Parafia Rzymskokatolicka p.w. św. Bartłomieja Apostoła w Kielczy	Kielcza kościół parafialny p.w. św. Bartłomieja Apostoła	pełna konserwacja zespołu zabytków w kościele: ołtarz boczny p.w. św. Józefa, ołtarz boczny p.w. NMP, ambona, chrzcielnica z baldachimem	25 000,00
13	Parafia Rzymskokatolicka p.w. św. Wawrzyńca w Głucholazach	Głucholazy kościół parafialny p.w. św. Wawrzyńca	pełna konserwacja ołtarza bocznego p.w. Matki Bożej Królowej Świata	18 245,00
14	Parafia Rzymskokatolicka p.w. św. Jerzego w Kobieli	Kobiela kościół parafialny p.w. św. Jerzego	pełna konserwacja tabernakulum i figur aniołów – ołtarz główny	20 613,00
15	Parafia Rzymskokatolicka p.w. Najświętszego Serca Jezusowego w Pogorzeli	Pogorzela kościół parafialny p.w. Najświętszego Serca Jezusowego	pełna konserwacja kamiennych płyt epitafijnych	29 519,00
16	Parafia Rzymskokatolicka p.w. Narodzenia NMP i św. Marcina w Strzelcach Namysłowskich	Strzelce Namysłowskie kościół parafialny p.w. Narodzenia NMP i św. Marcina	pełna konserwacja rzeźb gotyckich: Matka Boska z Dzieciątkiem, św. Katarzyna, św. Barbara	20 320,00
17	Parafia Rzymskokatolicka p.w. św. Marii Magdaleny w Lewicach	Lewice kościół parafialny p.w. św. Marii Magdaleny	konserwacja organów	20 303,00

18	Parafia Rzymskokatolicka p.w. św. Katarzyny Aleksandryjskiej w Łące	Jodłów kaplica p.w. Męki Pańskiej w Jodłowie	pełna konserwacja ołtarza głównego	19 925,00
19	Parafia Rzymskokatolicka p.w. św. Bartłomieja w Głogówku	Głogówek kościół parafialny p.w. św. Bartłomieja	pełna konserwacja wyposażenia wnętrza kaplicy Oppersdorffów	8 700,00
RAZEM				454 432,00
ZABYTKI NIERUCHOME				
lp.	Wnioskodawca	Miejscowość /Obiekt	Zakres prac	Udzielona kwota dotacji
1	Parafia Rzymskokatolicka p.w. św. Apostołów Piotra i Pawła w Chróscinie Opolskiej	Chróścina Opolska kościół parafialny p.w. św. Apostołów Piotra i Pawła	remont dachu kościoła	61 755,00
2	Parafia Rzymskokatolicka p.w. św. Jadwigi w Żelaznej	Żelazna/ k. Grodkowa kościół parafialny p.w. św. Jadwigi	wymiana pokrycia dachowego na kościele	50 000,00
3	Instytut Postępowania Twórczego w Łodzi	Niemodlin Zamek w Niemodlinie	konserwacja kamiennych rzeźb św. Antoniego, św. Nepomucena, św. Floriana, myśliwego oraz konserwacja mostu zamkowego	35 000,00
4	Parafia Rzymskokatolicka p.w. św. Bartłomieja w Głogówku	Głogówek kościół parafialny p.w. św. Bartłomieja	wymiana pokrycia dachowego na kościele	25 000,00
5	Gmina Paczków	Paczków wieża ratuszowa	remont konserwatorski górnej kondygnacji wieży ratuszowej	40 000,00
6	Gmina Głubczyce	Grobniki dawna komtura joannitów	opracowanie badań archeologicznych oraz kwerendy historycznej	19 662,00
7	Bolesław Mikołajewicz	Opole ul. Sądowa 7/1	wymiana stolarki okiennej	2 000,00
RAZEM				233 417,00

WYKAZ DOTACJI CELOWYCH UDZIELONYCH w roku 2009 r.

ZABYTKI RUCHOME				
lp.	Wnioskodawca	Miejscowość /Obiekt	Zakres prac	Udzielona kwota dotacji
1	Parafia Rzymskokatolicka p.w. św. Michała Archanioła w Prusinowicach	Prusinowice kościół parafialny p.w. św. Michała Archanioła	wymiana zawilgoconych tynków; pełna konserwacja techniczna i estetyczna kaplicy bocznej	60 000,00

2	Parafia Rzymskokatolicka p.w. św. Michała Archanioła w Szybowicach	Mieszkowice kościół filialny p.w. św. Jerzego	pełna konserwacja tech- niczna i estetyczna ołtarza głównego	6 000,00
3	Parafia Rzymskokatolicka p.w. św. Marcina Biskupa w Jasienicy Dolnej	Jasienica Dolna kościół filialny p.w. św. Mateusza	pełna konserwacja i restauracja ołtarza bocz- nego p.w. Matki Boskiej wraz z rekonstrukcją nastawy	30 000,00
4	Parafia Rzymskokatolicka p.w. Narodzenia NMP i św. Marcina w Strzelcach Namy- sławskich	Strzelce Namysłowskie kościół parafialny p.w. Narodzenia NMP i św. Marcina	konserwacja techniczna i estetyczna szafy ołta- rzowej ołtarza głównego z wyłączeniem rzeźb gotyckich	15 000,00
5	Parafia Rzymskokatolicka p.w. św. Augustyna w Ko- stowie	Miechowa kościół filialny p.w. św. Jacka	konserwacja techniczna i estetyczna ołtarza głów- nego, ambony, i chrzciel- nicy	10 000,00
6	Leokadia Henek	Opole ul. Partyzancka 60B	prace remontowe ka- pliczki-dzwonnicy oraz konserwacja techniczna i estetyczna rzeźby św. Jan Nepomucen	11 350,00
7	Parafia Katedralna p.w. Pod- wyższenia Krzyża Świętego w Opolu	Opole kościół katedralny p.w. Podwyższenia Krzyża Świętego	pełna konserwacja techniczna i estetyczna gotyckiej, kamiennej chrzcielnicy	30 000,00
8	Parafia Rzymskokatolicka p.w. Wniebowzięcia NMP w Niemodlinie	Szydłowiec kościół filialny p.w. Imienia NMP	pełna konserwacja i re- stauracja ambony	53 880,00
9	Parafia Rzymskokatolicka p.w. św. Michała Archanioła w Wierzbniku	Wierzbnik kościół parafialny p.w. św. Michała Archanioła	pełna konserwacja tech- niczna i estetyczna płyty nagrobnej H. Wachtel	10 000,00
10	Parafia Rzymskokatolicka p.w. Niepokalanego Poczęcia NMP w Kowalowicach	Rychnów kościół filialny p.w. św. Jana Chrzciela	pełna konserwacja i re- stauracja chrzcielnicy	19 000,00
11	Parafia Rzymskokatolicka p.w. św. Stanisława Bpa w Fałkowicach	Fałkowice kościół parafialny p.w. św. Stanisława Bp	pełna konserwacja z ba- daniami konserwatorski- mi gotyckiej rzeźby Matka Boska z Dzieciątkiem	9 750,00

12	Parafia Rzymskokatolicka p.w. Bożego Ciała w Oleśnie	Olesno kościół pielgrzymkowy p.w. św. Anny	pełna konserwacja z badaniami konserwator- skimi gotyckiej rzeźby św. Anny Samotrzeć	8 600,00
13	Parafia Rzymskokatolicka św. św. Michała Archanioła w Michalicach	Michalice kościół parafialny p.w. św. Michała Archanioła	pełna konserwacja techniczna i estetyczna ambony	70 000,00
14	Parafia Rzymskokatolicka p.w. św. Katarzyny Aleksan- dryjskiej w Lipowej	Lipowa kościół parafialny p.w. św. Katarzyny Aleksandryjskiej	pełna konserwacja tech- niczna i estetyczna ołtarza bocznego p.w. św. Józefa	19 185,00
RAZEM				352 765,00
ZABYTKI NIERUCHOME				
lp.	Wnioskodawca	Miejscowość /Obiekt	Zakres prac	Udzielona kwota dotacji
1	Parafia Rzymskokatolicka p.w. św. Marcina Bp w Jasie- nicy Dolnej	Jasienica Dolna kościół parafialny p.w. św. Marcina Bp.	wymiana pokrycia dach- owego, wymiana rynien, montaż płotków śniego- wych i piorunochronów na kościele	15 000,00
2	Parafia Rzymskokatolicka p.w. Wniebowzięcia NMP w Kazimierzu	Kazimierz kościół parafialny p.w. Wniebowzięcia NMP	remont dachu kościoła	17 150,00
3	Andrzej Janik	Biskupice dwór	wykonanie izolacji pion- owej dworu	10 000,00
4	Gmina Biała	Biała mury obronne	wykonanie dokumentacji na badania historyczno- architektoniczne wraz z projektem budowlano- wykonawczym i koszt- orysem fragmentu murów obronnych	15 300,00
6	Parafia Rzymskokatolic- ka p.w. Narodzenia NMP w Łomnicy	Sowczyce kościół filialny p.w. św. Antoniego	ustawienie rusztowań; oczyszczenie powierzch- ni; malowanie ścian; uzu- pełnienie tynku cokołu drewnianego kościoła	4 649,00
7	Parafia Rzymskokatolic- ka p.w. Narodzenia NMP w Kierpniu	Rzepcze kościół filialny p.w. św. Jakuba Apostoła	wymiana pokrycia dach- owego w kościele	24 739,00

8	Parafia Rzymskokatolicka p.w. Bożego Ciała w Oleśnie	Olesno kościół pielgrzymkowy p.w. św. Anny	remont pokrycia dachowego kościoła	30 000,00
9	Parafia Rzymskokatolicka p.w. śś. Jakuba i Agnieszki w Nysie	Nysa kościół parafialny p.w. śś. Jakuba i Agnieszki	prace remontowo-konserwatorskie przy zadaszeniu kaplicy Najświętszego Sakramentu	20 000,00
10	Wspólnota Mieszkaniowa, ul. Sukiennice 3, Brzeg	Brzeg ul. Sukiennice 3	remont elewacji i dachu kamienicy	24 736,16
11	Wspólnota Mieszkaniowa, ul. Krakowska 23, Kluczbork	Kluczbork ul. Krakowska 23	remont elewacji od strony frontowej wraz ze zmianą kolorystyki, wymiana dachówki karpiówki, obróbki blacharskie, wymiana okienek strychowych oraz izolacja pionowa kamienicy	15 000,00
12	Stowarzyszenie „Rodzina Kolpinga”, Kolonowskie	Kolonowskie domu drewnianym ul. Leśna	wymiana elementów konstrukcji dachu, wymiana pokrycia dachowego z gontów drewnianych oraz wymiana rynien i rur spustowych	21 000,00
RAZEM				197 574,16
ZABYTKI ARCHEOLOGICZNE				
lp.	Wnioskodawca	Miejscowość /Obiekt	Zakres prac	Udzielona kwota dotacji
1	Fundacja Książąt Niemodlińskich	Niemodlin Zamek w Niemodlinie	wykonanie badań archeologiczno-architektonicznych	18 000,00
RAZEM				18 000,00

Ryc. 1. Polichromie kaplicy bocznej kościoła parafialnego p.w. św. Michała Archanioła w Prusinowicach w trakcie konserwacji (dotacja OWKZ udzielona w 2009 r.).

Ryc. 2. Polichromie kaplicy bocznej kościoła parafialnego p.w. św. Michała Archanioła w Prusinowicach po konserwacji (dotacja OWKZ udzielona w 2009 r.).

Ryc. 3. Niemodlin. Rzeźba św. Antoniego Padewskiego z mostu zamkowego (dotacja OWKZ udzielona w 2008 r.).

Ryc. 4. Płyta Henryka Wachtela z kościoła parafialnego p.w. św. Michała Archaniola w Wierzbniku w trakcie konserwacji (dotacja OWKZ udzielona w 2009 r.).

IV

DO DYSKUSJI „ROZWAŻANIA NA TEMAT”

Działalność organmistrzowska rodziny Spiegel. Prezentacja stanu badań.

Prof. J. Gembalski pisze, że *Historia organów na Górnym Śląsku wpisana jest w dzieje lokalnego Kościoła. Rozprzestrzenianie się tego instrumentu związane było z rozwojem sieci parafialnej, budową nowych kościołów, ale także z ambicjami lokalnych właścicieli ziemskich, rządców parafii i klasztorów, a nierzadko i z ambicjami samej społeczności parafialnej. W dawnych wiekach, podobnie zresztą jak dzisiaj, organ stanowiły jeden z najdroższych i najbardziej złożonych elementów wyposażenia kościoła. Najpierw więc pojawiały się w ośrodkach o dobrym zapleczu ekonomicznym i szerokich kontaktach handlowych i intelektualnych. Należały do nich klasztory, w których pierwsze warsztaty budowy organów na Górnym Śląsku pojawiają się już w XIV w.¹ O poziomie budownictwa organowego na Śląsku świadczą nie tylko duże instrumenty i ich wybitni budowniczowie, ale także powszechność budowania tego instrumentu (nawet w małych i ubogich parafiach) i mnogość organów (nawet jeśli są to instrumenty mniejszej klasy i wartości)². Było to możliwe dzięki przede wszystkim miejscowym firmom organmistrzowskim, które na Śląsku stawiały swoje opusy i popularyzowały budownictwo organowe „kształcąc” organmistrzów. Podkreślić należy także, iż częste były na Śląsku rodzinne tradycje budowy króla instrumentów. Z pokolenia na pokolenia przepisy i tajemnice budownictwa przekazywano m.in. również w rodzinie Spiegel. Poniższe informacje biograficzne podajemy za L. Burgemeisterem oraz *Schlesisches Musiklexikonem*³. Część z tych informacji zostanie w dalszej części tekstu zweryfikowana i poszerzona.*

HISTORIA ORGANMISTRZOWSKIEJ RODZINY SPIEGEL

Początek działalności tego ważnego dla historii organów na Śląsku warsztatu sięga początku XIX w., kiedy to w 1801 r. Jakob Spiegel (daty życia nieznane) przejął warsztat organmistrzowski od swojego teścia Franza Majewskiego i kierował nim do połowy XIX w. Jakob wybudował w 1830/31 r. organy w katolickim kościele parafialnym w Małych Sokolnikach (powiat oleśnicki) oraz naprawiał organy w kościele Bożego Ciała w Oleśnie w 1834 r. oraz w tzw. Betsaal w Wołczynie (powiat Kluczbork).

W drugim pokoleniu firmą kierował Johannes Spiegel (data urodzenia nieznana, zmarł w 1896 r.). Johannes z kolei budował i remontował organy na Śląsku, Poznaniu i w Polsce. Nowe organy postawił m.in. w Iwanowicach (powiat Kalisz) w 1870 r., Rychnowie (powiat Namysłów) w 1890 r. – organy 6 głosowe, Czarnowasach (powiat Opole) ok. 1890 r. – organy 8 głosowe i w we Włocławku w latach 1892-1893, 23-głosowy instrument. W Krzyżownikach przebudował Johannes Spiegel w 1868 r. 15-głosowe organy Christiana Wilhelma Schefflera z 1752 r., podobnie zresztą jak w 1878 r. organy w kościele katolickim w Bukowej Śląskiej (Buchelsdorf, powiat Namysłów) oraz w 1893 r. organy w Małych Sokolnikach. Z kolei naprawiał organy w Wieluniu (1861), Jarocinie (1867), pozytywna na małej emporze we Włocławku (1892) i organy w jasnogórskim klasztorze w Częstochowie (1895-1896). Swoje umiejętności przekazał synom: Karłowi i Albertowi (zmarł w 1905 r.). Zakład działał dalej w Rychtalu. Wspólnie wybudowali obaj bracia organy w Kup (ok. 1900 r., 16-głosowe) i w Opolu – Nowej Wsi Królewskiej (1904 r., 25-głosowe). Z kolei przebudowali organy w kościele św. Anny w Warszawie (1900 r.) i we Włocławku (po 1900 r.). Karl i Albert remontowali ponadto liczne organy na Śląsku, Poznaniu i w Polsce, m.in. instrumenty w kościele parafialnym w Woskowicach Małych (Lorzendorf, 1897 r.), w kościele ewangelickim w Kowalowicach (powiat Namysłów, 1899 r.) i w Czarnowasach w 1902 r. Około 1905 r. doszło do *sui generis* rozłamu. Albert rozpoczął samodzielnie budowę organów w Biestrzykowicach (Eckersdorf), którą po jego śmierci dokończył

1 J. GEMBALSKI, *Historia dźwiękiem pisana*, „Śląsk” 5 (1999), nr 12 (50), s. 34.

2 Por. F. KOENIG, *Ogólny pogląd na rozwój budownictwa organowego i muzyki organowej na Śląsku w XVII i XVIII wieku*, w: G. POŻNIAK, P. TARLINSKI (red.), *Śląskie organy* (Sympozja 69), Opole 2007, s. 43.

3 Por. L. BURGEMEISTER, *Der Orgelbau in Schlesien*, Frankfurt (Main) 1973, s. 287; R. POŚPIECH, P. TARLINSKI, *Spiegel*, w: L. HOFFMANN-ERBRECHT (red.), *Schlesisches Musiklexikon*, Augsburg 2001, s. 712-713.

w 1906 r. jego następcą w rychtałskim warsztacie organmistrzowskim, Josef Bach. Na tym kończy się historia firmy Spieglów w Rychtału.

Z kolei Karl założył w 1906 r. w Opolu własną firmę organmistrzowską, która działała jeszcze w 1935 r., i wypracowała sobie znaczącą pozycję w historii budownictwa organowego na Górnym Śląsku. Do dziś zachowały się liczne instrumenty z tego warsztatu organmistrzowskiego: Ligota (El-lguth ?) – 16-głosowe z 1909 r.; Zębówice – 20-głosowe z 1911 r.; Kraszewo (Kraschewo) – 20-głosowe z 1913 r.; Czarnowasy – 23-głosowe z 1914 r., Tarnów – 19-głosowe z 1915 r.; Dębie (Dembio) – 16-głosowe z 1926 r.; Boguszyce – 16-głosowe, Chocinowice – instrument został przekazany do Studium Muzyki Kościelnej w Opolu, oryginalny prospekt Spieglów stoi w Auli Muzeum Diecezjalnego w Opolu, były to organy 8-głosowe; Jasienie (Jaschine) – 6-głosowe; Kolanowice – 5-głosowe.

Powyższe informacje weryfikuje i rozszerza następujące teraz w niniejszym artykule omówienie opusów organowych Spieglów.

ORGANY SPIEGLÓW NA ŚLĄSKU

W 1999 r. na Akademii Muzycznej im. Karola Lipńskiego we Wrocławiu została przygotowana praca magisterska *Organy w rejonie kluczborskim – walory techniczno-brzmieniowe* Jarosława Jasiury⁴. Wzorcowo sporządzony opis instrumentów z rejonu kluczborskiego zawiera 6 organów wybudowanych przez Spieglów. Poniżej przedstawiamy instrumenty zinwentaryzowane przez J. Jasiurę.

Biskupice, kościół pw. św. Jadwigi

Dyspozycja

Manuał	Pedał
Principal 8'	Subbass 16'
Gedackt 8'	Cello 8'
Salicet 8'	
Gemshorn 8'	
Octave 4'	
Quinte 2 2/3' und 2'	

Klawiatury tonowe

Manuał: C-f³

Pedał: C-d

Łączniki: Octav-Coppel; Pedal-Coppel; Evacuant

Registry zbiorowe: Forte; Tutti; Auslöser

Tabliczka

GEBR. K. A. SPIEGEL
ORGELBAU – ANSTALT
Reichtal in Schl.

Organy wybudowane przez firmę organmistrzowską Karla i Alberta Spieglów z Rychału. Rok budowy: ok. 1900. Ostatni remont przeprowadziła firma organmistrzowska Henryka Hobera z Olesna w 1996 r.

Opis inwentaryzacyjny J. Jasiury:

Organy znajdują się w kościele drewnianym, usytuowane są na drewnianym chórze muzycznym, naprzeciw głównego ołtarza. Szafa organowa o wymiarach: wys. 200, szer. 310, głęb. 200 jest w kolorze beżowym. Prospekt organowy jednosekcyjny o trzech polach piszczałkowych z aktywnymi piszczałkami

⁴ J. JASIURA, *Organy w rejonie kluczborskim – walory techniczno-brzmieniowe*, Wrocław 1999 (praca mgr. w Bibliotece Akademii Muzycznej).

głosu Principal 8', na niskim cokole wbudowanym w balustradę chóru, utrzymany jest w stylu klasycystycznym. Części boczne są szersze i niższe, w odbiciu lustrzanym. Na nich znajduje się skromna dekoracja snycerska, a na skraju niewielkie wazy. Środek nieco wysunięty do przodu, nad nim umieszczona została biała, uskrzydłona główka. Pola piszczałkowe są oddzielone pilastrami, a na nich detale rozszerzające się ku górze, zwieńczone głowicami. Ozdoby snycerskie i kotary są złożone. Instrument ma 8 głosów, jeden manual i pedał, trakturę pneumatyczną, wiatrownice stożkowe oraz miech magazynowy o wymiarach: 170 x 80. Miech znajduje się na strychu i ma napęd elektryczny. Kontuar wbudowany jest w lewy bok szafy organowej⁵.

J. Jasiura relacjonuje również, iż podczas ostatniego remontu została wymieniona część zużytych, drewnianych piszczałek. Uzupełnione piszczałki z głosów: Gemshorn 8' i Gedackt 8' brzmią niespójnie, dlatego konieczna jest solidna intonacja i strojenie instrumentu⁶.

Jasienie, kościół filialny pw. św. Rodziny

Dyspozycja

Manual	Pedał
Principal 8'	Subbaß 16'
Salicional 8'	
Gamba 8'	
Doppelflöte 8'	
Octave 4'	

Klawiatury tonowe

Manual: C-f³

Pedał: C-d

Łączniki: Octav-Koppel; Pedał-Koppel

Registry zbiorowe: Piano; Forte; Auslöser; Kalkant (nie działa)

Tabliczka (porcelanowa): KARL SPIEGEL
ORGELBAU-ANSTALT
Oppeln

Organy wybudowane przez firmę organmistrzowską Karla Spiegla z Opola, około 1908 r. Ostatni remont przeprowadziła firma organmistrzowska Rufolfa Kuźnika z Rybnika w 1993 r.

Opis inwentaryzacyjny J. Jasiury:

Organy znajdują się w kościele murowanym, usytuowane są na drewnianym chórze muzycznym naprzeciw ołtarza głównego. Wolno stojąca szafa organowa o wymiarach: wys. 280, szer. 230, głęb. 165 jest w kolorze brązowym (bejcowane drewno) z czerwonymi elementami i złoconiami. Prospekt organowy jednosekcyjny, na cokole, o trzech polach piszczałkowych utrzymany jest w stylu neogotyckim. Bliźniacze pola boczne zwieńczone ostrym łukiem, nad którym po obu stronach znajdują się ślepo wycięte trójlistnia. Powyżej umieszczone jest prostokątne pole z ślepo wyciętym otworem z gzymsem u góry, a na nim listwa z trójlistnymi zdobami. Po zewnętrznych stronach płycin znajdują się pilastry przechodzące w pinakle zdobione żabkami i ze złożonymi kwiatonami u szczytów. Część środkowa jest wyższa i szersza oraz nieco wysunięta w przód. Pole piszczałkowe ujęte w pilastry, które przechodzą w pinakle zdobione żabkami i kwiatonami, wieńczy ostry łuk. W rogach oraz w centralnej części wim-

⁵ Tamże, s. 57-58.

⁶ Tamże, s. 58.

pergu [sic! – powinno być: wimpergi] znajdują się ślepo wycięte ozdoby o trójlistnych motywach. Całą część pokrywa spadzisty gzyms z kwiatonem u szczytu, zdobiony złożonymi blankami. W prospekcie znajdują się grające piszczałki z głosu Principal 8’.

Organy mają 6 głosów, jeden manual i pedał, trakturę pneumatyczną, wiatrownice stożkowe oraz miech pływakowy o wymiarach: 170 x 110. Miech znajduje się we wnętrzu szafy organowej i napełniany jest za pomocą dmuchawy elektrycznej. Kontuar wbudowany jest w lewy bok instrumentu⁷.

Kolanowice, kościół filialny pw. św. Barbary

Dyspozycja

Manual	Pedał
Gamba 8’ Salicional 8’ Doppelflöte 8’ Principal 4’	Subbaß 16’

Klawiatury tonowe

Manual: C-f³

Pedał: C-d

Łączniki: Octavkoppel im Manual; Pedalkoppel

Organy wybudował nieznany warsztat organmistrzowski w I poł. XVIII w.⁸ Z kolei ok 1930 r. Karl Spiegel w starej szafie organowej umieścił nowy instrument z trakturą pneumatyczną. Ostatni remont przeprowadził Henryk Hober z Olesna⁹.

Opis inwentaryzacyjny J. Jasiury:

Organy znajdują się w kościele drewnianym, usytuowane są na drewnianym chórze muzycznym. Wolno stojąca szafa organowa o wymiarach: wys. 280, szer. 220, głęb. 160 jest w kolorze szarym z białymi elementami i złoceniami. Prospekt organowy jednosekcyjny, trójwieżyczkowy, na cokole, utrzymany jest w stylu barokowym. Wieżyczka środkowa na półkolistym ryzalicie jest wyższa i szersza od wieżyczek bocznych. U góry umieszczona została kotara rozsunięta na boki, a nad nią znajduje się gzyms. Wieżyczki oddzielają od siebie bliźniacze pola piszczałkowe. Prostokątne płyciny zdobi kotara oraz dekoracja snycerska umieszczona na gzymsie. Bliźniacze wieżyczki boczne na trójkątnych ryzalitach wieńczy gzyms. Wyloty piszczałek zakrywa rozsunięta na boki kotara. Piszczałki prospektowe należą do głosu Principal 4’.

Organy mają 5 głosów, jeden manual i pedał, trakturę pneumatyczną, wiatrownice stożkowe oraz miech magazynowy jednoczerpakowy o wymiarach: 150 x 100. Miech umieszczony jest w pomieszczeniu za organami i napełniany jest za pomocą dmuchawy elektrycznej lub nożnej dźwigni kalikowania. Kontuar wbudowany jest w lewy bok szafy organowej.

⁷ Tamże, s. 38.

⁸ Por. L. BURGEMEISTER, *dz. cyt.*, s. 337.

⁹ Por. J. JASIURA, *dz. cyt.*, s. 145-146.

Kozłowice, kościół parafialny pw. św. Jana Chrzciciela

Dyspozycja

Manual
Contra Principal 8 Fuss
Flaut Major 8 Fuss
Prestant 4 Fuss
Flaut Minor 4 Fuss
Quinta 3 Fuss
Octave 2 Fuss

Klawiatury tonowe: C-c³

Organy zostały wybudowane przez Jacoba Spiegla z Rychtalu w 1833 r.¹⁰

W komorze klapowej znajduje się wklejka papierowa z napisem:

*Im Jahre 1833 den 12ten Marz wurde diese Orgel duch
den Orgelbauer Jacob Spiegel aus Reichthal für die hiesige
Koselwitzer Kirche gebaut.*

Opis inwentaryzacyjny J. Jasiury:

Instrument znajduje się w kościele drewnianym, usytuowany na drewnianym chórze muzycznym na przeciw ołtarza głównego. Szafa organowa, wolno stojąca w kolorze surowego drewna o wymiarach: wys. 330, szer. 200, głęb. 100. Prospekt organowy jednosekcyjny zawiera grające piszczałki z głosu Prestant 4 Fuss. Środek o charakterze wieżyczki wysunięty do przodu, na górze zwieńczony gzymsem z ornamentem kostkowym. Bliźniacze boki są niższe i szersze, od strony wewnętrznej i zewnętrznej umieszczono pilastry z jednym żłobkiem, u góry półkolisty gzymś, a pod nim trzy stylizowane listki z obu stron. Do kotar z powtarzanym wzorkiem (listewki, krzyżyki) przymocowana jest ozdoba składająca się z liściastej gałązki i czterolistnego kwiatka umieszczonego na środku pola centralnego.

Pozytyw ma 6 głosów, trakturę mechaniczną, wiatrownice klapowe i jeden miech magazynowy, jedno-czerpakowy napędzany za pomocą dmuchawy elektrycznej lub dźwigni kalikowania. Miech o wymiarach: 150 x 75 znajduje się we wnętrzu szafy organowej. W prawy bok szafy wbudowany jest kontuar. (...) Włączniki rejestrów znajdują się nad pulpitem, a pod nimi umieszczone są oryginalne napisy z nazwami głosów, pisane czarnym atramentem na papierze czerpanym¹¹.

Szczególna wartość instrumentu to fakt, że nie był on przebudowywany i nie poddawano go żadnym niefachowym remontom.

Skrońsko, kościół filialny pw. św. Walentego

Dyspozycja

Manual	Pedał
Gedackt 8'	Subbass 16'
Salicional 8'	
Gemshorn 8'	
Principal 4'	

¹⁰ W. Łyjak na karcie sporządzonej dla ODZ błędnie podaje rok 1853.

¹¹ J. JASIURA, dz. cyt., s. 69-70.

Klawiatury tonowe

Manual: C-f³

Pedał: C-d

Łączniki: Pedalkoppel, Superoct.koppel I M

Registry zbiorowe: Piano; Forte; Auslöser

Kalkantenruf (nieczynny)

Tabliczka: ORGELBAU-ANSTALT
JOS. BACH, VORM. A. SPIEGEL
REICHTAL I/SCHL.
OPUS 160. 1910.

Opis inwentaryzacyjny J. Jasiury:

Organy znajdują się w kościele drewnianym, usytuowane są na drewnianym chórze muzycznym, naprzeciw ołtarza głównego. Szafa organowa na cokole, dosunięta do balustrady chóru, o wymiarach: wys. 240, szer. 290, głęb. 140 jest w kolorze ciemnozielonym. Prospekt organowy jednosekcyjny, o trzech polach piszczalkowych oddzielonych pilastrami, na które nałożono dekoracje, utrzymany w stylu klasycystyczny. Część środkowa, nad którą znajduje się podwójny gzyms w kolorze brązowym, jest nieco wysunięta do przodu. Części boczne w odbiciu lustrzanym z pilastrami od stron zewnętrznych, zwieńczone gzymsem. W górnej części płycin znajdują się złożone kotary z motywem prymitywnych wici. (...) Piszczalki prospektowe należą do głosu Principal 4¹².

Prospekt jest bardzo podobny do prospektu organów w Biskupicach. Instrument ma 5 głosów. Traktura organów jest pneumatyczna, wiatrownice stożkowe. Na system powietrzny składa się z miecha magazynowego, jednoczepakowego, o wymiarach: 165 x 80, który umieszczony jest w szafie organowej, oraz napędu elektrycznego i nożnego podawacza. Kontuar wbudowany jest w lewy bok szafy organowej. 26 września 1999 r. miał miejsce pożar kościoła w Skrońsku, podczas którego zupełnie spłonęły również organy¹³.

Zębówice, kościół parafialny pw. Wniebowzięcia NMP

Dyspozycja

Manual I	Manual II	Pedał
Bordun 16'	Lieblich Gedeckt 16'	Subbass 16'
Principal 8'	Geigenprinzipal 8'	Violonbass 16'
Gemshorn 8'	Aeoline 8'	Harmonicabass 16'
Gamba 8'	Vox coelestis 8'	Cello 8'
Doppelflöte 8'	Fernflöte 4'	Flautbass 8'
Hohlflöte 4'	Piccolo 2'	Chorallbass 4'
Octave 4'		
Rauschquinte 2 2/3' u. 2		
Mixtur 2'		

Klawiatury tonowe

Manual: C-f³

Pedał: C-d

¹² Tamże, s. 73-74.

¹³ Por. tamże.

Łączniki: Manualkoppel; Superoctavkoppel; Pedalkoppel M I; Pedalkoppel M II

Registry zbiorowe: P; MF; F; T; A;

Kalkant

Urządzenia nożne: crescendo (wewnątrz kontuaru znajduje się tabliczka ze wskaźnikiem dodawanych przez mechanizm crescendo głosów)

Tabliczka: KARL SPIEGEL
ORGELBAUMEISTER
Oppeln

Organy zostały wybudowane przez Karla Spiegla z Opolą, około 1928 r. Ostatni remont wykonała pracownia organmistrzowska z Olesna Śl. w 1986 r. Podczas remontu zmieniono dyspozycję organów. Dobudowany został głos solowy w sekcji pedału – Choralbass 4' oraz zmieniono oryginalny Portunal 8' na Piccolo 2'¹⁴.

Opis inwentaryzacyjny J. Jasiury:

Organy znajdują się w kościele murowanym, usytuowane są na drewnianym chórze muzycznym. Szafa organowa w kolorze brązowym o wymiarach: wys. 475, szer. 515, głęb. 280 przylega do tylnej ściany kościoła. Prospekt organowy jednosekcyjny, trójwieżyczkowy, na cokole utrzymany jest w stylu neogotyckim. Piszczalki prospektowe grające należą do głosów Principal 8' i Octave 4'. Bliźniacze wieżyczki boczne umieszczone są na trójkątnych ryzalitach. Wyloty piszczałek zakrywają kotary rozchylone na boki, których dolna krawędź zdobiona jest złożoną dekoracją snycerską z motywem wici roślinnej. Na gzymsach znajdują się trzy pinakle zdobione żabkami, między którymi umieszczona jest czterolistna dekoracja. Wieża środkowa jest wyższa i szersza, na trójbocznym ryzalicie z kotarą u góry, której krawędź dolna posiada podobne zdobienia jak w wieżyczkach bocznych. Na gzymsie znajdują się cztery pinakle zdobione żabkami oraz czterolistne ozdoby umieszczone między nimi. Bliźniacze, prostokątne, pola parzyste w górnej części zdobi ażurowa, złożona kotara. Na gzymsach znajdują się ozdoby snycerskie o motywach wici roślinnych¹⁵.

Instrument ma 21 głosów, 2 manualy oraz pedał, trakturę pneumatyczną, wiatrownice stożkowe. System powietrzny to miech magazynowy, dwufałdowy i dwuczerpakowy o wymiarach: 300 x 185. Miech znajduje się w pomieszczeniu za organami i napełniany jest za pomocą dmuchawy elektrycznej lub nożnej dźwigni kalikanta. Stoł gry wbudowany jest w prawy bok szafy organowej.

W Archiwum Referatu ds. Muzyki Kościelnej Kurii Diecezjalnej w Opolu znajdują się ponadto dokumentacje dwóch kolejnych instrumentów pochodzących z warsztatu Spieglów.

Boguszyce, kościół parafialny pw. Trójcy Świętej

Dyspozycja

Manual I	Manual II	Pedał
Bordun 16'	Geigenprincipal 8'	Subbass 16'
Principal 8'	Salicional 8'	Violon 16'
Gemshorn 8'	Liebl. Gedackt 8'	Cello 8'
Gamba 8'	Portunalflöte 8'	
Doppelflöte 8'	Traversflöte 4'	
Spitzflöte 4'	Pikolo 2'	
Octave 4'	Siflet 1'	
Mixtur 2'		
Cymbel 1' – 3ch		

14 Por. *tamże*, s. 117.

15 *Tamże*, s. 118.

Klawiatury tonowe

Manuały: C – f³

Pedał: C – d

Łączniki: Manualkoppel; Superoctavkoppel; Pedalkoppel I; Pedalkoppel II;

Registry zbiorowe: Piano; Forte; Tutti; Auslöser

Calkant

Pedalumschaltung – Auslöser

Tabliczka: KARL SPIEGEL ORGELGAU-ANSTALT OPPELN

Opis inwentaryzacyjny:

W kościele murowanym, na drewnianym chórze muzycznym (podłoga i wystrój chóru drewniany, ławki) znajdują się organy pneumatyczne, o systemie rurkowym i wiatrownicach stożkowych. Jest to instrument wybudowany w warsztacie organmistrzowskim Karla Spiegela. Wewnętrzny projekt instrumentu to typowa dla tego warsztatu organmistrzowskiego konstrukcja organów pneumatycznych, z rodzajem wnęki w szafie organowej, pod konstrukcją wiatrownic. Kontuar instrumentu, wolnostojący umieszczony jest centralnie (na osi kościoła), przed szafą organową, na chórze muzycznym. Organista siedzi twarzą do ołtarza.

Prospekt organów, ustawiony centralnie na chórze muzycznym na osi kościoła jest jednoczęściowy, szafa jest konstrukcją zamkniętą – jest to korespondujące z wystrojem architektonicznym kościoła stylizacja neogotycka (sterczyny, zwieńczenia maswerkowe). Prospekt ma trzy pola piszczałkowe: centralne i dwa boczne, z symetrycznym układem piszczałek. Pola boczne są symetryczne względem siebie. Pola boczne oddzielone są od centralnej kwatery piszczałkowej rodzajem wieżyczek z rzeźbami: św. Franciszka z Asyżu (po lewej stronie patrząc od ołtarza) i św. Barbara (?). Piszczałki prospektowe należą do głosu Bordun 16’.

Miech organów (konstrukcja magazynowa, jednofałdowa, z dwoma podawaczem: na obudowie wskaźnik napętnienia miecha) znajduje się wraz z dmuchawą w osobnym pomieszczeniu.

Ostatni remont w 2008 r. przeprowadziła firma Zbigniewa Pluty z Opola¹⁶.

Opole-Nowa Wieś Królewska, kościół parafialny pw. MB Nieustającej Pomocy

Dyspozycja

Manuał I	Manuał II	Pedał
Bourdun 16’	Liebl. Gedackt 16’	Principalbass 16’
Principal 8’	Geig. Principal 8’	Violonbass 16’
Gemshorn 8’	Salicional 8’	Harmonica Bass 16’
Gamba 8’	Aeoline 8’	Subbass 16’
Dolce 8’	Portunalflöte 8’	Cello 8’
Flt. Amabile 8’	Viola d’amour 4’	Bassflöte 8’
Doppelflöte 8’	Traversflöte 4’	
Portunalflöte 4’	Harm. Aethaeria 2 2/3’	
Octave 4’		
Rauschquinte 2 2/3’ – 2’		
Mixtur 2’		

Klawiatury tonowe

Manuały: C – f³

Pedał: C – d (pedał równoległy)

Łączniki: Manualkoppel; Octavkoppel II; Octavkoppel II/I; Pedalkoppel I; Pedalkoppel II
Registry zbiorowe: Piano; Mezzoforte; Forte; Tutti; Auslöser
Calcant
Windprobe

Tabliczka: GEB. K. A. SPIEGEL ORGELGAU-ANSTALT REICHTHAL IN SCHLESSEN

Opis inwentaryzacyjny:

W kościele parafialnym, na murowanym chórze muzycznym znajdują się organy pneumatyczne, o systemie rurkowym i wiatrownicach stożkowych. Jest to instrument wybudowany w warsztacie organmistrzowskim braci Karla i Alberta Spieglów. Projekt instrumentu to typowa dla tego warsztatu organmistrzowskiego konstrukcja organów pneumatycznych, z rodzajem wnęki w szafie organowej, pod konstrukcją wiatrownic.

Kontuar instrumentu, wolnostojący, umieszczony jest centralnie (na osi kościoła), przed szafą organową, na chórze muzycznym. Organista siedzi twarzą do ołtarza. Prospekt organów, ustawiony centralnie na chórze muzycznym na osi kościoła jest jednocześnie, szafa jest konstrukcją zamkniętą – jest to korespondujące z wystrojem architektonicznym kościoła – stylizacja neogotycka (sterczyny, zwieńczenia maswerkowe). Prospekt ma pięć pól piszczałkowych: centralne, dwa boczne oraz dwie skrajne wieżyczki (ostrokatne) – z symetrycznym układem piszczałek. Pola boczne są symetryczne względem siebie. Prospekt malowany jest farbą olejną w różnych odcieniach brązu. W podstawie centralnej kwatery piszczałkowej znajduje się płaskorzeźba przedstawiająca króla Dawida, zaś w szczycie umieszczona jest rzeźba św. Cecylii.

Miech organów (konstrukcja magazynowa, dwufałdowa) znajduje się w szafie organowej.

Podczas ostatniego remontu, który w 2008/2009 r. przeprowadziła firma Wiesława Jelenia z Olszyny, w organach zamontowano nowy miech typu pływakowego¹⁷.

W kwestii działalności Spieglów na Śląsku należy podać jeszcze za J. Gembalskim, iż *bezpomośrednio po wojnie Carl Spiegel buduje 25-głosowe organy dla kościoła par. w Krasiejowie (opolskie, rok 1919) oraz dla kaplicy Domu Opieki w Gliwicach (ok. 1920)*¹⁸. Z kolei piszący te słowa odnotował organy pochodzące z warsztatu Spieglów w Pstrążnej koło Pszowa.

DZIAŁALNOŚĆ SPIEGLÓW NA MAZOWSZU

Badaniem działalności Spieglów na Mazowszu zajmowali się m.in. J. Gołos oraz W. Łyjak. Drugi z organologów swój opis rozpoczyna od wskazania, że Franciszek Majewski, od którego warsztat organmistrzowski przejął Jakub Spiegel, remontował organy w Sędziejowicach (dawne województwo sieradzkie). W wiatrownicy tegoż instrumentu znajduje się następująca inskrypcja: *Franz O Maieski orgiel Bau unt in Instrument macher auf Rayichtal 1801*. Z kolei W. Łyjak omawia działalność samych Spieglów. Jakub, opisywany w polskiej prasie jako *katolik ze Śląska* budował i remontował organy na terenie Kongresówki:

- w 1861 r. naprawiał instrument w Wieluniu;
- w 1870 r. wybudował organy w Iwanowicach (woj. kaliskie);
- w 1893 r. zbudował organy w katedrze we Włocławku – zostanie omówiony poniżej;

Ostatecznie W. Łyjak stwierdza, iż nie wiadomo czy Jakub Spiegel działał na Mazowszu. Z kolei Karl i Albert w 1900 r. przebudowali organy w kościele św. Anny w Warszawie¹⁹. Według J. Gołosa zastosowali w instrumencie trakturę pneumatyczną i wolnostojący kontuar²⁰.

Z kolei W. Łyjak wskazuje na podstawie badań własnych, że po II wojnie światowej, w 1960 r.

17 Zob. Archiwum Referatu ds. Muzyki Kościelnej Kurii Diecezjalnej w Opolu.

18 Por. J. GEMBAŁSKI, *Budownictwo organowe na Górnym Śląsku w dwudziestolecie międzywojennym*, w: TENŻE (red.), *Organy na Śląsku* (Zeszyty Naukowe Akademii Muzycznej w Katowicach 22), Katowice 1984, s. 101.

19 W. ŁYJAK, *Śląscy budowniczy organów na Mazowszu*, w: J. GEMBAŁSKI (red.), *Organy na Śląsku*, s. 181-182.

20 Zob. J. GOŁOS, *The Polish Organ*, t. 1: *The Instrument and its History*, Warszawa [brw], s. 420.

w kościele parafialnym w Korabiewiczach (woj. skierniewickie) znalazł się kontuar (czy cały instrument?) pochodzący od Spieglów. Stół do gry zaopatrzony jest bowiem w tabliczkę: K.A. SZPIGEL, ORGANMISTRZ W RYCHTALU NA SZŁĄSKU PRUS. Oznaczenie manubrii rejestrowych są w języku polskim²¹.

DZIAŁALNOŚĆ SPIEGLÓW W POZNAŃSKIM

Badaniem działalności organmistrzów i firm organmistrzowskich ze Śląską w Wielkim Księstwie Poznańskim zajmował się L. Czacharowski²². Autor zaznacza, że działalność Spieglów w Poznańskim czeka jeszcze na gruntowne przebadanie²³. W oparciu o badania Czacharowskiego prezentujemy poniżej zestawienie prac rodzinnej firmy organmistrzowskiej Spiegel w Poznańskim:

- 27 kwietnia 1839 r. Jakub Spiegel naprawił 9-głosowe organy w kościele farnym w Ostrzeszowie – jest to na dziś dzień pierwsza wzmianka o działalności Spieglów w Poznańskim²⁴;
- 1868 r. Albert i Karol Spiegłowie zawarli kontrakt na budowę małych organów do kościoła w Noskowie. Budowa miała zakończyć się przed Bożym Narodzeniem²⁵;
- w latach 1869-1878 Spiegłowie naprawili 7-głosowe organy w kościele farnym pw. św. Marcina w Odolanowie oraz naprawy 6-głosowego pozytywu w kościele filialnym pw. św. Barbary, również w Odolanowie. Fundatorem obu napraw był właściciel Księstwa Krotoszyńskiego – książę Thurn und Taxis. L. Czacharowski nie wyklucza powstania w kościele farnym nowych organów w starym prospekcie. Swoje przypuszczenia opiera na fakcie odnotowania w rachunkach kasy z lat 1869-1874: *Po wybudowaniu nowych organ trzeba było stałego kalkanistę urządzić*²⁶;
- 1872 r. *Organbaumeister Spiegel aus Reichtal in Schlesien* dokonał oględzin pozytywu w kościele katolickim w Cerekwicy k. Boru Wielkiego. W wyniku tego, w dniu 11 kwietnia tegoż roku, sporządzono kontrakt opiewający na sumę 416 Marek na budowę nowych organów. Wysokość kontraktu sugeruje, że instrument musiał być mały. Organy zostały odebrane 20 sierpnia 1872 r.²⁷;
- w 1880 r. Spiegłowie zbudowali organy do kościoła pw. św. Jana Chrzciciela w Kołdrąbiu. Organ umieszczono w prospekcie wykonanym w warsztacie C. Härtzschla²⁸;
- w 1889 r. Spiegłowie zawarli umowę na sumę 1883 Marek na budowę nowych organów do kościoła katolickiego w Wysocku (stare organy zniszczyło uderzenie pioruna). Instrument został odebrany 13 sierpnia 1890 r.²⁹
- w latach 1892-95 naprawiali organy w kościele w Baranowie k. Kępna – na sumę 514 Marek³⁰;
- w 1894 r. jeden z braci Spieglów uświadamiał gospodarzom podpoznańskich Siekierk Wielkich potrzebę budowy nowych organów do miejscowego kościoła pw. św. Jadwigi. Protokół z 2 września 1894 r. z posiedzenia w szkole w Siekierkach Wielkich mówi o *Panu Spiegłu organmistrzu z Reichtalu na Szląsku*. Po wielu perturbacjach zawarto wstępną umowę, a protokół wzmiankował, że gospodarze wolą swoją część przypadającą na budowę organ nowych w kilku latach spłacić po ugodzie z p. Spiegłem, aniżeli zaciągnąć pożyczkę. Ostatecznie nowego instrumentu nie zbudowano³¹.
- w 1905 r. Spiegłowie odnowili instrument Schefflera w kościele w Radlinie. Wynagrodzenie za usługę w wysokości 131 Marek odebrał Karl³²;
- w 1907 r. zbudowali organy dla kościoła parafialnego pw. św. Urszuli w Szembrowie. Zachowany do dziś instrument oznaczony jest opusem 155³³;
- w 1908 r. zbudowali nowe, 18-głosowe organy w Górcie Klasztornej³⁴;
- w 1910 r. zbudowali 10-głosowe organy dla kościoła pw. św. Jakuba Apostoła w Niechcianowie³⁵.

21 W. ŁYJAK, *art. cyt.*, s. 182.

22 Zob. L. CZACHAROWSKI, *Organmistrzowie śląscy i śląskie firmy organowe działające w Wielkim Księstwie Poznańskim*, w: J. GEMBAŁSKI (red.), *Organy na Śląsku II* (Zeszyty Naukowe Akademii Muzycznej w Katowicach 30), Katowice 2000, s. 227-298.

23 Por. *tamże*, s. 269.

24 Por. *tamże*, s. 283

25 Por. *tamże*.

26 Por. *tamże*, s. 259.

27 Por. *tamże*, s. 283-284.

28 Por. *tamże*, s. 259.

29 Por. *tamże*, s. 284.

30 Por. *tamże*.

31 Por. *tamże*, s. 259-260.

32 Por. *tamże*, s. 260.

33 Por. *tamże*.

34 Por. *tamże*.

35 Por. *tamże*.

ORGANY JANA SZPIGŁA W KATEDRZE WE WŁOCŁAWKU

Historia i opisów organów w katedrze pw. Wniebowzięcia NMP we Włocławku, zbudowane Jana Szpigła z Rychtalu na Śląsku, zostały opracowane przez M. Dorawę³⁶. Organy zostały wybudowane w latach 1892-1893 i są według dużego prawdopodobieństwa czwartym lub piątym instrumentem w tym kościele, nie licząc pozytywów używanych w przeszłości. Są to 32-głosowe (2 manualy z pedałem) organy o trakturze mechanicznej, wiatrownicach mechaniczno-stożkowych oraz wolno stojącym kontuarze. W powietrze instrument jest zaopatrywany przez jeden wielofałdowy miech.

M. Dorawa w następujący sposób przedstawia architektoniczną kompozycję prospektu: *Wypełniająca całą szerokość środkowej nawy część prospektowa frontowej oprawy szafy organowej składa się z symetrycznie rozmieszczonych smukłych płaszczyzn o prostokątnych wykrojach piszczałkowych oraz trzech wież piszczałkowych – środkowej niższej na planie rozwartego kąta i dwóch bocznych, zakończonych strzelistymi wimpergami, założonych na planie trapezu. Wystrój plastyczny tej neogotyckiej oprawy wzbogacają strzeliste sterczyny z kwiatonami i żabkami, umieszczone na wolno stojących konsolach figurki muzykujących aniołków, geometryczne formy ostrołuczne, trój- i czterolistne (te ostatnie wpisane w okrąg oraz fryz arkadowy biegnący u nasady prospektu, jak również rozetki i ornament liściasty. Na zawieszonych u nasady bocznych wież banderolach widnieją napisy: «Te Deum laudamus» i «Tibi omnes Angeli». Mieszczące się w płaszczyznach i w wieżach piszczałki prospektowe posiadają prosty, utrzymany na jednym poziomie układ otworów labialnych. Cała frontowa oprawa szafy pokryta jest monochromią w tonacji brunatnej, zaakcentowana na listwach profilowych kolorystycznie w barwie zielonej, czerwonej i białej ze złożonymi detalami³⁷.*

Dyspozycja

Manual I	Manual II	Pedał
Pryncypal 16'	Burdon 16'	Prync.bass 16'
Pryncypal 8'	Prync. skrz. 8'	Puzon 16'
Gemshorn 8'	Oktawa 4'	Kwintbass 10 2/3'
Kwinta 5 1/3'	Flettrawers 8'	Oktawbass 8'
Oktawa 4'	Progresija 2 2/3'	Szello 8'
Kwinta 2 2/3'	Flt. rurkowy 4'	Gambabass 8'
Mixtura 2'	Flt. koncert. 8'	Violon 8'
Fugara 4'	Salicet 8'	Subbass 16'
Flt. konc. 4'	Burdon 8'	
Fugara 8'	Aeolina 8'	
Flt. odwty 8'		
Flt. podwójny 8'		
Viol Gamba 8'		
Kornett 4'		

Tabliczka: SZPIGEL. ORGANMISTRZ RYCHTALU NA SZŁĄSKU

Klawiatury tonowe

Manual: C-f³

Pedał: C-d

Analizując powyższą dyspozycję, łatwo zauważyć znaczną przewagę rejestrów podstawowych nad pozostałymi grupami, co z kolei wskazuje na romantyczny charakter brzmienia instrumentu. Bardzo znamieny jest fakt jednego tylko głosu mieszanego i jednego głosu językowego.

Należy podkreślić, że Spiegel postawił we Włocławku instrument, który opisują znamienne ce-

³⁶ M. DORAWA, *Organy Jana Szpigła w katedrze pw. Wniebowzięcia NMP we Włocławku*, w: J. KRASSOWSKI I IN. (red.), *Organy i muzyka organowa* (Prace specjalne AMuz Gdańsk 47), cz. 7, Gdańsk 1991, s. 111-119.

³⁷ M. DORAWA, dz. cyt., s. 113-114.

chy charakterystyczne: wiatrownice mechaniczno-stożkowe pomimo panującej już wtedy mody na instrumenty pneumatyczne; wolno stojący kontuar zamiast powszechnie stosowanej wtedy szafki gry wbudowanej w szafę organową; ustawienie piszczałek na wiatrownicach według podziału na strony „C-Cis”, z tym, że na każdej wiatrownicy inaczej: I manual – w trzech zespolach, II manual – opadające dośrodkowo, Pedal – opadające odśrodkowo; rzadko stosowana w organach XIX-wiecznych dźwignia Barkera – zastosowana w II manuale.

* * *

P. Tarlinski pisze, że *podejmując naukową refleksję nad budownictwem organowym na Śląsku, badacze stają przed kompleksowym zestawem zagadnień (wielość kwestii szczegółowych) oraz dużą ilością instrumentów, które znajdują się w tym regionie. Sukcesywne opracowywanie problematyki związanej z budownictwem organowym na Śląsku jest zatem ogromnym wyzwaniem dla organologów, historyków, organistów, rządców kościołów, ośrodków i stowarzyszeń zajmujących się ochroną zabytków, a także uczelni, kształcących organistów i muzykologów*³⁸. To spostrzeżenie odnosi się wprost do tematu podjętego w niniejszym artykule. Zestawia on dotychczasowe badania nad działalnością ważnej dla budownictwa organowego na Śląsku rodzinnej firmy Spieglów. Jeszcze na początku lat 90. zeszłego stulecia literatura polskojęzyczna, ale i niemieckojęzyczna, prawie milczały na ten temat. Powyższe zestawienie danych o działalności Spieglów wskazuje z jednej strony jak daleko posunięto się już w badaniach, z drugiej zaś egzemplifikuje ich niewystarczalność. Konieczne są dalsze poszukiwania i opisywanie instrumentów pochodzących od Spieglów. Wtedy będzie można pokusić się o jakieś uogólnienia, które na tym etapie stanu wiedzy wydają się być mało przekonywujące. Na pewno u Spieglów dominuje romantyczna dyspozycja instrumentów z dominacją głosów podstawowych, mało spotykamy głosów mieszanych i niewiele alikwotowych. Prawie zupełnie nie znamy głosów językowych. Spieglowie budowali na ogół instrumenty pneumatyczne o wiatrownicach stożkowych. Chętnie wbudowywali kontuar w szafę organową, miechy instrumentów były konstrukcjami magazynowymi. To tylko nieliczne uogólnienia charakteryzujące budownictwo organowe Spieglów.

---

38 P. TARLINSKI, *Wprowadzenie*, w: G. POŹNIAK, P. TARLINSKI (red.), *dz. cyt.*, s. 6.

Artysta malarz i konserwator. O Łukaszu Mrzygłodzie (1884-1952) słów kilka.

Wincenty Łukasz Mrzygłód urodził się 17 lipca 1884 w małej górnośląskiej wsi Paczynie, gdzie uczęszczał do ośmioletniej szkoły podstawowej. Mając 12 lat odkrył w sobie zamiłowanie do malarstwa, zwłaszcza do starych, śląskich kościółków drewnianych. Pierwszą osobą, która zwróciła uwagę na zdolności malarskie młodego Łukasza był miejscowy proboszcz Józef Sobel. Wysłał on młodego artystę do Wrocławia na studia malowania. Przez osiem lat uczył się w pracowni artysty Juliusza Waldowskiego. W 23 roku życia Łukasz Mrzygłód wstąpił do klasztoru Franciszkanów we Wrocławiu-Karłowicach jako brat zakonny. W klasztorze przełożeni dostrzegli talent malarski Łukasza dlatego ówczesny prowincjał klasztoru o. Christian Kosubeck wysłał go na studia do wrocławskiej Akademii Sztuk Pięknych, do pracowni Profesora Kaempffera. Studia ukończył pracą dyplomową obrazem przedstawiającym „Śmierć Św. Franciszka”. Dzięki temu obrazowi młody artysta zyskał duże uznanie nie tylko w klasztorze ale także w prasie wrocławskiej. Po studiach wrocławskich udaje się do Monachium, Passau i Füssen. Następnie w 1914 roku pojechał do Włoch, zatrzymując się w Wenecji, Florencji, Asyżu i Rzymie. W 1917 roku został powołany do służby wojskowej. Po wojnie w 1918 uzyskał dyspensę papieską zwalniającą Łukasza Mrzygłoda ze ślubów zakonnych. W rok później osiedlił w rodzinnej Paczynie i ożenił się z Paulą Garbas. W 1923 r. powołany został na stanowisko konserwatora malowideł i rzeźb prowincji Górnego Śląska z siedzibą w Nysie. Po wojnie nie tylko restaurował, ale również malował freski w kościołach. Ozdobione zostały przez niego m. in. kościoły w Starym Oleśnie, Pokrzywnicy, Ziemieścicach, Kadłubie, Ostroźnicy i Ostropie. Krótko przed śmiercią w 1952 roku napisał on do syna Gilberta: „Dziękuję Bogu na kolanach, że dostąpiłem łaski (...) wchodzenia na rusztowanie, aby dla większej chwały Bożej choć trochę się jeszcze przyczynić”. Miejsce jego wiecznego spoczynku znajduje się na Cmentarzu Jerozolimskim w Nysie w pobliżu grobu wieszca Eichendorffa.

JAKO ARTYSTA MALARZ

Twórczość Łukasza Mrzygłoda dla szerszego grona historyków sztuki jest mało znana. Dzieła jego przechowywane są do dziś w murach klasztorów franciszkańskich i kościołach na Górnym Śląsku. Wiele obrazów jest także w prywatnych zbiorach na Śląsku i za granicą. Jego pierwszy rysunek – parafialny kościółek - powstał w szkole podstawowej. Był to rodzimy kościółek. Rysunek ten był dla młodego Łukasza początkiem pewnej kariery artystycznej. Wkrótce z polecenia ks. dziekana Zieglera 12 letni Łukasz, namalował kolejne dwa kościółki w Sierotach i Zacharzowicach. Te obrazy drewnianych kościółków są dokumentacją pierwszych prac Wincentego (Łukasza) Mrzygłoda. Będąc we Wrocławiu zdecydował się wstąpić do zakonu Franciszkanów. Za zgodą przełożonych rozpoczął studia artystyczne na wrocławskiej Akademii Sztuk Pięknych. Przejęty kultem świętego Franciszka, namalował w tym czasie wiele szkiców i rysunków oraz obrazów jemu poświęconych, np: „Św. Franciszek głoszący kazanie ptakom”, „Nauczający swoich współbraci” oraz „Przekazujący Biblię św. Antoniemu”.

Młody artysta brat zakonny upodobał sobie Franciszka ascetycznego i mistycznego, dlatego na obrazie „Ekstaza św. Franciszka”, stanowi On jedyny obiekt kompozycji. Święty wydaje się zmierzając wzrokiem ku źródłu światła – Stwórcy, znajdującemu się poza obrazem. Obraz ten za aprobatą przełożonych zakonu został spopularyzowany poprzez wydrukowanie go w formie małego obrazka do prywatnego nabożeństwa.

Kolejne obrazy: „Stygmaty św. Franciszka”, „Ostatnia Komunia św. Franciszka” i „Św. Franciszek przed śmiercią błogosławiący Asyż” to prace ukazujące świętego i jego współbraci.

Najlepszym dziełem Mrzygłoda z tego okresu jest „Śmierć św. Franciszka”. Namalowany jako praca dyplomowa na zakończenie studiów na wrocławskiej Akademii. Obraz ten stał się jednym z najlepiej znanych dzieł Mrzygłoda. Uderza on bogactwem zastosowanych środków artystycznych. Oprócz św. Franciszka brat Łukasz namalował obrazy ze św. Bonawenturą, św. Tomaszem z Akwinu, a także św. Bernardem ze Sieny. Ich wizerunki znalazły się na obrazach zdobiących aulę internatu w Nysie. Na płótnach Mrzygłoda uwiecznione zostały ważne dla zakonu Franciszkanów osobowości, jak np. franciszkański kompozytor Hartmann, którego portret namalował w 1913 roku.

Łukasz Mrzygłód był wzorem malarza religijnego, pogrążonego w kontemplacji prawd wiecznych, studiującego nauki i na śladującego świętych, zwłaszcza założyciela zakonu, w którym przebywał. Tematyka franciszkańska, tak charakterystyczna i dominująca w twórczości Łukasza w okresie zakonnym, powraca i w późniejszych okresach życia malarza poza klasztorem.

W podróżach studyjnych po Bawarii, Austrii i Włoszech zapoznał się z różnymi tendencjami w sztuce współczesnej. Znalazło to odzwierciedlenie w obrazie „Chrystus wśród dzieci” gdzie nasuwają się skojarzenia z malarstwem poimpresjonistycznym.

Po wystąpieniu z zakonu w jego obrazach pojawiają się częściej wątki folklorystyczne i sceny z życia codziennego. Tak np. postacie górników i rolników widzimy na rysunkach „Bożego Narodzenia”, „Matka Boża Różańcowa” pośród grupy ludzi ubranych w śląskie stroje, zaś „Nawiedzenie Maryi” ubranymi we współczesne stroje postaciami Maryi i Elżbiety.

Wśród wielu przedstawień Matki Bożej z Dzieciątkiem godnym uwagi jest namalowany w 1933 roku obraz olejny, którego kompozycja przypomina dzieła włoskich mistrzów.

W trudnym okresie międzywojennym Mrzygłód był zmuszony zarabiać na życie malowaniem. Malował szybko i dużo, często dwa, trzy obrazy dziennie. Niestety wiele dzieł z tych czasów zaginęło. Motywów dla swoich obrazów szukał w najbliższym, rodzimym otoczeniu: kryte strzechą chałupy z połyskującymi słonecznikami i różami w przydomowych ogrodach, soczyste zielone łąki z olszynami, wracający z pola rolnicy a także drewniane kościółki Górnego Śląska.

Ważnym wątkiem w twórczości Łukasza były wątki pasyjne Chrystusa np.: „Chrystus przy kolumnie”, „Chrystus na Górze Oliwnej” oraz stacje „Drogi Krzyżowej” wykonane jako jedne z ostatnich prac artysty. Chociaż lata twórczości artystycznej i zawodowej Mrzygłoda przypadają na lata wojen i gwałtownych zmian społeczno-politycznych, artysta poprzez swoje dzieła dawał dowody swojej optymistycznej i pełnej nadziei wiary. Na dowód tego można wymienić religijne obrazy jakie namalował, a także przytoczyć zdarzenie związane z wykonanym przez niego w 1933 roku obrazem „Św. Teresa od Dzieciątka Jezus”. Obraz ten wisiał w pracowni konserwatorskiej w Nysie, gdzie pracował. Ówczesny naczelny konserwator i radca budowlany Górnego Śląska Pick domagał się w 1936 roku usunięcia go ze ściany, twierdząc, że w instytucji państwowej nie powinien wisieć obraz religijny. Na powyższe słowa Mrzygłód miał powiedzieć, „jeżeli obraz stąd pójdzie, to ja z obrazem”. Wizerunek świętej pozostał na miejscu, a artysta nadal pracował w tym samym warsztacie. Nagrodą za jego postawę było to, że, choć w swoim życiu namalował postacie wielu świętych, ostatnim jego obrazem był wizerunek „Św. Józefa” - patrona dobrej śmierci. Łukasz Mrzygłód pozostawił wiele dzieł, które dotąd zachowały się w górnośląskich kościołach i są one nadal przedmiotem kultu.

JAKO KONSERWATOR DZIEŁ SZTUKI

Przygotowanie Łukasza Mrzygłoda do wykonywania zawodu konserwatora dzieł sztuki było gruntowne jak na owe czasy, w których żył i pracował. Studiował na Akademii Sztuk Pięknych we Wrocławiu. Dzięki przełożonym w zakonie, mógł pogłębiać swoje zdolności w ważnych pracowniach artystycznych i konserwatorskich we Wrocławiu, Monachium, Halle i Wiedniu. Praktykował pod okiem wybitnych konserwatorów Prof. Lischkiego i dr Lilli w Monachium oraz Hagenmüllera w Milbertshofen. W Karyntii w Maria Saal i w Wiedniu miał możliwość konserwacji fresków od-

ślaniając ich oryginalne fragmenty. Ważnym dla Mrzygłoda był pobyt w pracowni konserwatorskiej w Halle. W 1929 roku starosta Teofil i konserwator prowincji Woschek oraz proboszcz Alfred Haldelt powierzyli Mrzygłodowi kierownictwo Prowincjonalnych Warsztatów Restauratorskich w Nysie. Po odbytych studiach w warsztatach konserwatorskich w Monachium, Wiedniu Hallen oraz we Wrocławiu, Łukasz Mrzygłód wraz ze swoją rodziną przeprowadził się w 1932 roku do Nysy. Warsztaty którymi zarządzał znajdowały się w jednym ze skrzydeł nyskiego budynku muzeum. Jak sam napisał w swoim życiorysie do 1945 roku przeprowadził prace restauratorskie i konserwatorskie na około 400 zabytkowych obiektach. Również po zakończeniu wojny pracując nadal w nyskiej pracowni powiększył ilość dzieł, które uratował przed zniszczeniem. Jedną z pierwszych wielkich realizacji Mrzygłoda była konserwacja średniowiecznych fresków w kościele w Kalkowie. W spisie dokonanych konserwacji są różnorodne cenne zabytki jak np.: gotyckie tryptyki z Kostowa, Gołkowic, gotyckie rzeźby Madonn i świętych oraz obrazy Matki Boskiej Opolskiej (ok. 1480), Marii Boskiej Bytomskiej (ok. 1350), obraz tablicowy „Madonna z 12 apostołami” z Szalszy, oraz nyska Piękna Madonna dzieło sztuki średniowiecznego snycerstwa. Na temat stosowanych przez niego technologii i technik konserwatorskich dziś niewiele wiemy. Obszerne relacje zawierające dane dotyczące historii obiektu i opisy stanu zachowania oraz sprawozdania konserwatorskie publikował w „Jahresbericht des Kunst und Altertumsvereins” oraz w miesięczniku „Der Oberschlesier”. W tym ostatnim chętnie publikował sprawozdania o swojej działalności restauratorskiej. Najwięcej artykułów tego typu pochodzi z lat 1932-1934. Interesujący przekaz konserwacji ołtarzy z Kostowa i Gołkowic zawiera „Der Oberschlesier”. Z artykułu dowiadujemy się nie tylko historię obiektów, ale także opis ikonograficzny, stan zachowania oraz zabiegi jakie stosował na zabytkach. Informacji na temat stosowanych metod i środków dostarczają wspomnienia Gilberta Mrzygłoda, który najpierw kształcił się u boku ojca, a później mu pomagał. Dowiadujemy się od niego, że w trakcie restauracji obrazów usuwał występujące na nich przemalowania, w obrazach malowanych na płótnie, dublował je na wosk pszczeli, uprzednio zabezpieczając zniszczoną warstwę malarską bibułą japońską. Zabieg taki wykonywał na płycie marmurowej. Na odwrociach restaurowanych obiektach pozostawiał krótkie inskrypcje mówiące o czasie, miejscu i wykonawcy prac konserwatorskich. Również Gabriela Bettac-Langer praktykanta od 1944 r. w pracowni Mrzygłoda w Nysie, we wspomnieniu o swoim Mistrzu napisała: „Pan Łukasz Mrzygłód wprowadził mnie z wyczuciem i cierpliwością w najróżniejsze trudne techniki oraz metody postępowania przy restaurowaniu zabytków”. Łukasz Mrzygłód był człowiekiem o dużej wrażliwości na dawne dzieła sztuki, dlatego z wielkim pietyzmem i zdobytą sztuką konserwatorską ratował i przedłużał im żywotność. Ratując obiekty zawsze respektował pierwotny zamysł twórcy dzieła. Poprzez swoje prace udowodnił, że wykonywał je rzetelnie i poprawnie zgodnie z ówczesną wiedzą konserwatorską, wyprzedzając je często nowatorskimi metodami. Łukasz Mrzygłód uratował przed zniszczeniem dziesiątki cennych zabytków z Górnego Śląska. Niektóre z dzieł odrestaurowanych w warsztacie Łukasza Mrzygłoda dziś eksponowane są w Muzeum Diecezjalnym w Opolu.

Literatura:

- U. THIEME U. F. BECKER, Allgemeines lexikon der bildenden Künstler, XXV, Leipzig 1931, s. 209
G. L. MRZYGŁOD, VINZENS LUKAS MRZYGŁOD, Maler und Restaurator in Neisse, w: „Neisse Heimatblatt” 1944, s. 9
L. MRZYGŁOD, Die Golkowizer Madonna, w: „Der Oberschlesier” 5, 1934, s. 255-256
L. MRZYGŁÓD, Der gotische Klappaltar aus Kostau von 1509, w: „Der Oberschlesier” 5, 1936, s. 501-502
A. SCHELLENBERG, Deutsche Kulturdenkmäler in Oberschlesien, w: „Der Oberschlesier” 5, 1934, s. 548-550
P. MRAS, J. SAKWEDA (red), Lukas Mrzygłod (1884-1952), Katalog wystawy, Ratingen-Hösel 1996, s. 9-70

Ryc. 1. Obraz Jose van Cleve *Chrystus Salvator* przed konserwacją, Muzeum Diecezjalne w Opolu.

Ryc. 2. Obraz Jose van Cleve *Chrystus Salvator* po zakończeniu prac konserwatorskich w 1936 r., Muzeum Diecezjalne w Opolu.

Ryc. 3. Podpis Łukasz Mrzygłoda z prac renowacyjnych na odwrocie rzeźby *Św. Anny Samotrzeć*, Muzeum Diecezjalne w Opolu.

Ryc. 4. *Autoportet Łukasza Mrzygłoda*, zbiory prywatne rodziny.

Ryc. 5. *Portret dziewczyny*, zbiory prywatne rodziny.

„Wysokie płoty tata grodził (...)”, czyli garść refleksji na temat architektury i zastosowania dawnych ogrodzeń wiejskich Opolszczyzny.

Szczerze powiedziawszy, całą prawdę na temat zasadniczego przeznaczenia wiejskich ogrodzeń, a płotów w szczególności oraz wszelkich perypetii zeń związanych zawarł bliżej nieokreślony artysta ludowy w tekście popularnego utworu p.t. „*Dziura w desce*”, znanego szerokiej publiczności z repertuaru Zespołu Pieśni i Tańca Mazowsze, lub pod nieco innym tytułem: „*Kasia*”, wykonywanego brawurowo m. in. na deskach amfiteatru opolskiego przez bigbitowy zespół Trubadurzy w latach 60-tych ubiegłego wieku.

Temat „ogrodzenia” (płotu lub jego najmniejszych elementów składowych w postaci sztachet) przewijał się nader często w literaturze historycznej, będąc nierozzerwalnie kojarzonym z szeroko pojętą rodzimą kulturą a nawet etnografią (ryc. 1). Żadna szanująca się wiejska zabawa weselna bądź lokalna sobotnia potańcówka (znacznie później „dyskoteka”) nie mogła obyć się bez wielkiego finału, którego żywe emocje współbiesiadnicy wyrażali najlepiej jak tylko potrafili („za pomocą sztachet”), wkładając w podtrzymywanie owej lokalnej tradycji całe serce i spory ładunek ekspresji. Ileż to razy przy okazji Wielkanocy i różnego rodzaju wiosennych obrzędów z nią związanych, wynoszono hen daleko w pole furtki (czasem całe bramy) z ogrodzeń gospodarstw, w których zamieszkiwały panny na wydaniu, dając w ten jakże oryginalny i tradycyjny sposób jednoznacznie do zrozumienia, że „już pora z domu wyjść...” za mąż oczywiście. Ponadto niezliczona ilość porzekadeł i przysłów polskich opiera się *nomen omen* na płocie, jak choćby (by nie być gołosłownym) „uczyć się czegoś, jak pijany płot”. Lecz poważniej rzecz ujmując, ogrodzenia rzeczywiście mocno wpisały się w dobrze nam znany krajobraz wsi – w naszym przypadku uroczej wsi opolskiej (ryc. 2).

Zaczynając jednak *ab ovo* należałoby przyrzeć się samemu pojęciu *ogrodzenia* wywodzącemu się w prostej linii od określeń: *ogrodzić/zagrodzić*. Zagroda to nasze miejsce na ziemi, którego *finis terrae* stanowi ogrodzenie naszej posesji. Tu w przedziwny sposób, za sprawą kilkudziesięciu desek, ogrodzeniowej siatki lub innego materiału ustawionego we wcześniej przemyślany sposób, czujemy się bezpieczni – czujemy się u siebie (ryc.3). Płot pozwala nam odгородzić się od innych posesji, dając poczucie prywatności.

Samo słowo *płot* wskazuje na pewien typ ogrodzenia. Słowotwór pojęcia *płot*, wywodzi się od określeń: *pleć/płatać*, co w obrazowy sposób wyjaśnia nam wygląd i technikę wyrabiania pierwszych ogrodzeń typu *płot*, przez naszych praprzodków. Płoty plecione, określane mianem „najtańszych ogrodzeń”, powstawały w wyniku przeplatania długich pędów krzewów lub gałęzi pomiędzy wcześniej przygotowanymi palikami, wbitymi w ziemię w miarę równych odstępach. Do wyplatania tego typu ogrodzeń preferowane były pędy giętkich drzew lub krzewów, co miało ułatwić proces ich wplatania. Niestety gałęzie lipy czy pędy wikliny świetnie nadające się do tego, stosunkowo szybko kruszały i taki płot musiał być regularnie, co kilka sezonów reperowany lub wyplatany w całości od nowa. Pomimo swej prostej formy i stosunkowo krótkiej żywotności, płoty plecione pozostawiły po sobie nader ważny ślad. Mianowicie po nich zachował się schemat budowy ogrodzeń, polegający na ogólnej zasadzie: słupki ogrodzeniowe usytuowane we wcześniej przemyślanych, równych od siebie odległościach, oraz przeszło wypełniające lukę pomiędzy słupkami. Przesła wykonywano jako elementy powtarzające się (takie same, o tych samych wymiarach), co ułatwiało ich wytwarzanie na zasadzie powiedzielibyśmy „szablonu”. Całości dopełniała brama wjazdowa i furtka (ryc.4), które to stanowiły oddzielne elementy składowe ogrodzenia, często bardziej zdobne, wiele mówiące o gospodarzach miejsca, ich zamożności lub pełnionej funkcji społecznej. Same słupki ogrodzeniowe wykonywano i wykonuje się dziś, za pomocą przeróżnych technik w zależności od potrzeby lub zasobności portfela. Mogą to być najzwyklejsze drewniane pale, stalowe rurki, betonowe lub murowane słupy z wykorzystaniem najwyższego kunsztu budowniczego, jak i tożsamy materiał

(granit, bazalt, klinkier itp.), budowle z kamienia, cegły czy gotowych segmentów (ryc. 5). Jeszcze kilkadziesiąt lat wstecz, ogrodzenia budowano najczęściej z materiałów występujących w najbliższej okolicy, powiedzielibyśmy dostępnych „pod ręką”. Przykładem mogą być miejscowości usytuowane w okolicach wychodni wapienia i bazaltu (np. rozległy obszar wypiętrzenia Góry Św. Anny). Znajdziemy tam charakterystyczne ogrodzenia (często w postaci ciągu murów ogrodzeniowych), gdzie zasadniczym budulcem są odłamki skalne. Podobnie, jeżeli chodzi o dostępność materiału, rzecz się miała np. przy osiedlach kolejowych lub osadach usytuowanych blisko rozbudowanej infrastruktury kolejowej. Tam bardzo często jeszcze dziś spotkać można słupy ogrodzeniowe (lub kompletne ogrodzenia) wykonane z podkładów kolejowych (ryc. 6 i 7). Przez całe lata podkłady stanowiły znany i przez wielu wysoce ceniony materiał ogrodzeniowy małej architektury, jako bardzo odporny na kapryśne warunki atmosferyczne. Jednak mało kto ma pełną świadomość, jakich ciężkich chemikaliów (*ksylomit*, *kreozot*) używa się w celu zapewnienia owej „niezniszczalności” podkładu. Jako nośniki m. in. związków rakotwórczych, podkłady kolejowe określa się mianem *odpadów niebezpiecznych*. Pozostając przy słupkach ogrodzeniowych należy wspomnieć o tych, wykonywanych z metalu (o postaci pręta, rurki lub kolejowej szyny (ryc. 8), czasem kątownika itp.), jak i tych murowanych z różnego rodzaju budulca o czym wcześniej wspominaliśmy. Ciekawym elementem używanym do budowy słupów ogrodzeniowych, najczęściej jako stabilne mocowanie bramy wjazdowej do posesji, były elementy (błoczki) wytwarzane z cementu (ryc. 9 i 10). Odlewano je za pomocą formy, co nie stanowiło żadnych problemów nawet dla niewykwalifikowanych budowniczych. Prostota i szybkość wykonania (relatywnie niskie koszty produkcji) i różnorodność wzorów spowodowały dużą popularność owych elementów betonowych. Co ciekawe dziś niejednokrotnie można ulec złudzeniu, że niejedno wiejskie ogrodzenie zostało wykonane po roku 1945, ponieważ błoczki użyte do jego budowy kojarzą się jednoznacznie z czasami głębokiego PRL-u. W rzeczywistości owe błoczki wyrabiano już w latach 20-tych ubiegłego wieku, na co dowodem mogą być m. in. podmurówki niektórych budynków z drugiej dekady XX wieku, wykonane z tożsamego rodzaju budulca oraz stosowane na owych „przedwojennych” błoczkach proste, acz fantazyjne zdobnictwo (ornamenty pseudoroślinne, wzory geometryczne).

Kolejnym elementem składowym ogrodzenia jest przeszło. Jak już wcześniej zauważyliśmy, przeszła najczęściej wykonywane są wedle wcześniej przyjętego szablonu. Różnorodność materiałów i form daje praktycznie nieograniczone możliwości tworzenia. Ograniczenie w tym przypadku stanowią środki finansowe, jakie planujemy nań przeznaczyć. Począwszy od najpopularniejszych, drewnianych przesł z przymocowanymi doń w sposób tradycyjny sztachetami (ryc. 11), poprzez elementy (segmenty) metalowe, na betonowych płytach-przesłach skończywszy. Oczywiście w/w przykłady nie wyczerpują wachlarza wzorów oraz inwencji twórczej producentów. Częstokroć można spotkać ogrodzenia „kombinowane” (ryc. 12) mając na myśli różnoraki materiał użyty przy ich produkcji. Wynika to z różnego rodzaju aktualnie panującej mody lub idąc w diametralnie innym kierunku, jest wynikiem prozaicznego „doraźnego łatania dziur” w płocie, za pomocą różnych materiałów. Patrząc jednak na współczesną wieś opolską można raczej jednoznacznie stwierdzić, że czasy „łatania czym popadnie” dziur w ogrodzeniach odeszły w niepamięć. Pojawiło się jednak inne zjawisko (niemniej smutne), wynikające w prostej linii z coraz szerszych możliwości finansowych właścicieli posesji wiejskich, co nie zawsze idzie w parze z myślą historyczno-konserwatorską. Dotyczy to w szczególności tych osób (miastowych z urodzenia i wychowania), które dopiero co sprowadziły się na wieś i w niewielkim stopniu (jeżeli w ogóle) asymilują się z ludnością autochtoniczną oraz z miejscowością. Zamiast odtwarzać lub nawiązywać do dawnych, niejednokrotnie uroczych i oryginalnych w swej formie, lecz „podgryzionych zębem czasu” ogrodzeń, dziś często stawia się na „zaszokowanie sąsiadów” lub stanowcze odcięcie się od nich w myśl starej angielskiej zasady „My home is my castle” („mój dom jest moją twierdzą”). Sytuacja takowa staje się pretekstem do powstawania wysokich, betonowych obwarowań, które wprawdzie skutecznie osłaniają domostwo przed „inwigilacją” osób postronnych, lecz przy okazji równie skutecznie niszczą dawny, zapamiętany przez nas z dzieciństwa,

uroczy krajobraz wiejskiego domostwa, ogrodzonego gustownym, drewnianym płotkiem (ryc. 13). Wydaje się, że poprzedni władarze tych ziem w większym stopniu opanowali umiejętność łączenia funkcji użytkowej z ozdobną. Z ubolewaniem należy stwierdzić znikomy procent lub zupełny brak prac restauratorskich przy dawnych ogrodzeniach, w których miejsce stawia się najczęściej nowe, bardzo drogie, lecz w dużym stopniu nie współgrające z pozostałą częścią posesji, ogrodzenia. Jest to wynikiem braku dobrego pomysłu (również wycucia), przy jednocześnie bardzo szerokich możliwościach finansowych inwestorów („szamoczą się w morzu możliwości”). Wiele osób żartuje, że; „niejedno nowopowstałe ogrodzenie przeżyje dom i jego właścicieli”. Niestety, zawarta jest w tym stwierdzeniu pewna gorzka prawda.

Wracając do samej konstrukcji przęseł i słupków, należy wspomnieć o pewnego rodzaju novum, pojawiającym się w architekturze ogrodzeń wiejskich, jakim są podmurówki (ryc. 14). Można domniemywać, że „przywędrowały” one z ośrodków miejskich, gdzie szeroko rozpowszechnione w postaci wysokiego krawężnika lub betonowego progu, wzmacniały osadzenie słupków i chroniły dolną część przęseł ogrodzenia przed zabrudzeniem i niszczeniem. Na opolskich wioskach od czasów przedwojennych zaczęły (u co majątniejszych gospodarzy) pojawiać się podmurówki, których zasadniczą funkcją była ochrona przed przenikaniem chwastów lub wpływaniem wody wprost z drogi na posesję, podczas wiosennych roztopów lub obfitych opadów atmosferycznych.

Pozostając przy temacie praktycznej strony ogrodzenia, zauważamy zadziwiający dość fakt, iż często właściciele działki poddając ją ogradzaniu, reprezentacyjną stronę lica przęśla (tę ładniejszą, bez poprzeczek) instalują do wewnątrz posesji (ku własnej satysfakcji), natomiast właściwą stronę wewnętrzną obracają do zewnątrz. Poza wszelkimi innymi względami wypacza to zasadniczą funkcję ogrodzenia. Staje się ono niezwykle proste do sforsowania za pomocą poprzeczek i zastrzałów utrzymujących konstrukcję przęśla od właściwej, wewnętrznej strony. Ewentualny złoczyńca nie miałby najmniejszych problemów z wejściem na teren tak ogrodzonej posesji. Mogłby mieć natomiast kłopoty z jej opuszczeniem, chyba, że gospodarze posiadają psa. Przedziwne to zjawisko „obracania przęseł” można czasem zaobserwować w naszych wsiach. Dotyczy to głównie tych granic posesji, które przebiegają wzdłuż działki sąsiada. Widocznie dla właścicieli owych zagród najważniejsze są własne wrażenia wzrokowe – aspekty bezpieczeństwa, estetyki, nie wspominając o zwykłej kulturze względem sąsiadów, stanowią mało istotną sprawę.

Każdy z lepiej sytuowanych właścicieli własnego kawałka ziemi, chciał choćby raz w życiu poczuć się *Grafem*. Nawiązując do wzorów podejrzanych w założeniach pałacowo-parkowych, kojarzonych z arystokracją i światową klasą, właściciele wiejskich domostw zaczęli wprowadzać żywopłoty. Rzecz to dawniej niespotykana na opolskiej wsi (oczywiście za wyjątkiem założeń pałacowo-parkowych), a dziś bardzo popularny sposób na wydzielenie przestrzeni w obrębie parceli. Przed II wojną światową rolę takowych płotków wewnętrznych pełniły niskie, drewniane ogrodzenia instalowane z konkretnych potrzeb (np. zapobieżenie rozprzecznięciu się drobiu, odgrodzenie ogródka kwiatowego od warzywniaka itp.). Dzięki temu wytwarzał się jedyny w swoim rodzaju podział podwórka, poletka lub przydomowego sadu, na części. Dziś także lubimy dzielić swoją ogrodową przestrzeń na mniejsze fragmenty. Do tego celu częściej jednak wybieramy żywopłot, aniżeli stare pocziwe płotki ze sztachet lub żerdzi.

Na koniec warto słów kilka poświęcić ogrodzeniom polno-leśnym i leśnym. Niegdyś bardzo potrzebne w wiejskiej gospodarce człowieka albo zaniknęły całkowicie z naszego krajobrazu wsi, będąc zastępowanymi gdzieś niegdzie przez tzw. „pastuchy elektryczne”, albo zachowane jedynie w fragmentach, przypominają nieśmiało o swej dawnej świetności i praktycznej funkcji. Wszystko rozpoczęło się u progu XIX wieku, kiedy to niektórzy możni właściciele ziemscy, rozpoczęli grodzenia swoich leśnych włości. Przykładowo na obszarze Borów Niemodlińskich (lewobrzeżna część rzeki Odry) nastąpiła zmiana gospodarki leśnej. Lasy zaczęto dzielić na regularne oddziały w formie kwadratu o bokach: 850 × 850m. Ponadto wydzielano zwierzyńce oraz rozpoczęto grodzić uprawy leśne (młode nasadzenia) przed szkodami wyrządzanymi przez jeleniowate (zgrzyzanie młodej kory

i świeżych odrostów) (ryc. 15). W ślad za tym szło ogradzanie obszaru całych wiosek usytuowanych w sąsiedztwie boru, w szczególności zaś ich pól uprawnych, przed leśną zwierzyną. Wiek XIX był również schyłkowym okresem występowania w stanie wolnym ostatnich drapieżników tj. wilki, które przed wiekami dziesiątkowały stada owiec wypasanych na śródleśnych łąkach. W obszarze obecnego Nadleśnictwa Tułowice, ostatniego wilka występującego na wolności, strzelono w latach 50-tych XIX stulecia. Siatki leśne i polne zaczęły utrudniać naturalną migrację dzikiej zwierzyny, zastawiając jej ścieżki stałego przemarszu. Między innymi to spowodowało zanikanie niektórych gatunków, szczególnie naturalnych drapieżników-selekcjonerów, co odbiło się na nadmiernym rozprzestrzenianiu się innych. Do owego zachwiania ekosystemu przyczyniły się, między innymi, grodzenia lasów i pól, dokonywane wówczas na niespotykaną dotąd skalę (ryc. 16).

Wiek XIX spowodował kumulację zastosowania pewnych rozwiązań, które przyczynić się miały do polepszenia warunków gospodarowania człowieka na obszarach śródleśnych. Miało w tym swój niemały wkład wyprodukowanie siatki ogrodzeniowej (XIX w.) o dużych oczkach, używanej do różnego rodzaju grodzień w gospodarce rolno-leśnej (ryc. 17 i 18). Dziś najlepszym źródłem informacji na temat zakresu i występowania różnego typu XIX- i XX-wiecznych ogrodzeń (również w kompleksach leśnych) są przedwojenne niemieckie mapy Meßtischblatt (o skali 1:25 000), doskonałe i z niezwykłą precyzją ukazujące przebieg oraz rodzaj zastosowanego materiału ogrodzeniowego (*Zaun, Drahtzaun, Mauer itp.*). Nadmienić w tym miejscu należy, że gdzieś tam, jeszcze do późnych lat 80-tych XX wieku w wielu opolskich wioskach istniały (w obszernych fragmentach) wysokie na dwa metry, druciane płoty ogrodzeniowe (ryc. 19), których bramy obowiązkowo zamykano na każdą noc. Przykładowo we wsi Szydłów (gm. Tułowice), zewsząd otoczonej zwartym kompleksem leśnym, istniało ponad 14 bram (!), z czego co najmniej połowę należało co wieczór zamknąć, aby zwierzyna leśna nie przedostała się na obszar wsi i nie wyrządziła szkód w uprawach. Z czasem jednak starzy gospodarze kultywujący tradycje poumierali, natomiast młodemu pokoleniu nie były potrzebne tego typu urządzenia, szczególnie, że owo ogrodzenie wsi konserwowano, powiedzielibyśmy, społecznie. Wszak w interesie wszystkich rolników było, aby dziki nie buchtowały w kartoflach „tak u mnie jak i za miedzą u sąsiada”. To jednak było kiedyś. Dziś wczorajsze pola uprawne rozparcelowano na działki budowlane i jak mówi poeta; (...) *rosną budowle na ugorach, jest tylko jutro nie ma wczoraj, wiatr targa wiechy coraz nowe i coraz większa trwa budowa (...)*.¹

Dawny świat odszedł w niepamięć, a wraz z nim dawne sposoby grodzień (ryc. 20). Jedynie samo przeznaczenie nie uległo większej transformacji - płot jak kiedyś nas odgradzał, tak i dziś odgradza. Czasem bardziej i radykalniej, a czasem delikatnie, subtelnie. Ot, można sobie „powisieć na płocie” i pokonwersować z sąsiadami z lewa lub z prawa, na tematy ważne lub bardziej trywialne... wszystko wedle uznania. Ta funkcja społeczna jaką odgrywają wiejskie ogrodzenia jest chyba najbardziej zauważalną (ryc. 21). Już reżyser Sylwester Chęciński docenił znaczenie rekwizytu w postaci wiejskiego płotu w ekranizacji trylogii na temat perypetii rodziny Karguli i Pawlaków. Najważniejsze (najmocniejsze) słowa padały właśnie przy płocie lub za jego sprawą. Czasem, szczególnie na wsiach zamieszkałych w większości przez repatriantów ze wschodnich rubieży II Rzeczypospolitej, elementem małej architektury występującym wspólnie z przydomowym płotem jest prosta, drewniana ławeczka. Często usytuowana tuż przy furtce, lecz przed ogrodzeniem, z dobrym widokiem na przebiegającą najczęściej obok domu szosę. Żaden samochód a w szczególności jego pasażerowie, nie umkną uwadze ławeczkowego „Observer Corps” („korpusowi obserwacyjnemu”). Ta bardzo ciekawa wiejska tradycja (oczywiście z przymrużeniem oka), uważana za rozrywkę, rodzaj hobby, coraz mocniej jednak przegrywa z telewizją.

Konkludując całość, jestem świadom, iż powyższy temat został potraktowany jedynie „naskórkowo”, co mam nadzieję szanowny czytelnik wybaczy, a jednocześnie (w co głęboko wierzę) przedmiot rozważań stanie się dobrym przyczynkiem do dokładniejszego zbadania i napisania czegoś więcej i szerzej w niedalekiej przyszłości. Co byśmy jednak mądrego w sprawie ogrodzeń a płotów w szczególności nie napisali, prawda w temacie jest bardzo prosta i niezmienna od lat:

„Oj nie pomogą tato płoty, oj nie pomogą tato płoty, gdy Kasia rada, gdy rada Kasia, gdy Kasia rada na zaloty (...).”

1 Fragment utworu autorstwa Wiesława Dymnego p.t.: „Pejzaż horyzontalny”.

Ryc. 1. Uroczy, lecz coraz rzadszy wiejski widok.. Zupełnie tak, jakby czas zatrzymał się w miejscu.

Ryc. 2. „Płotek z kozą żywicielką”.

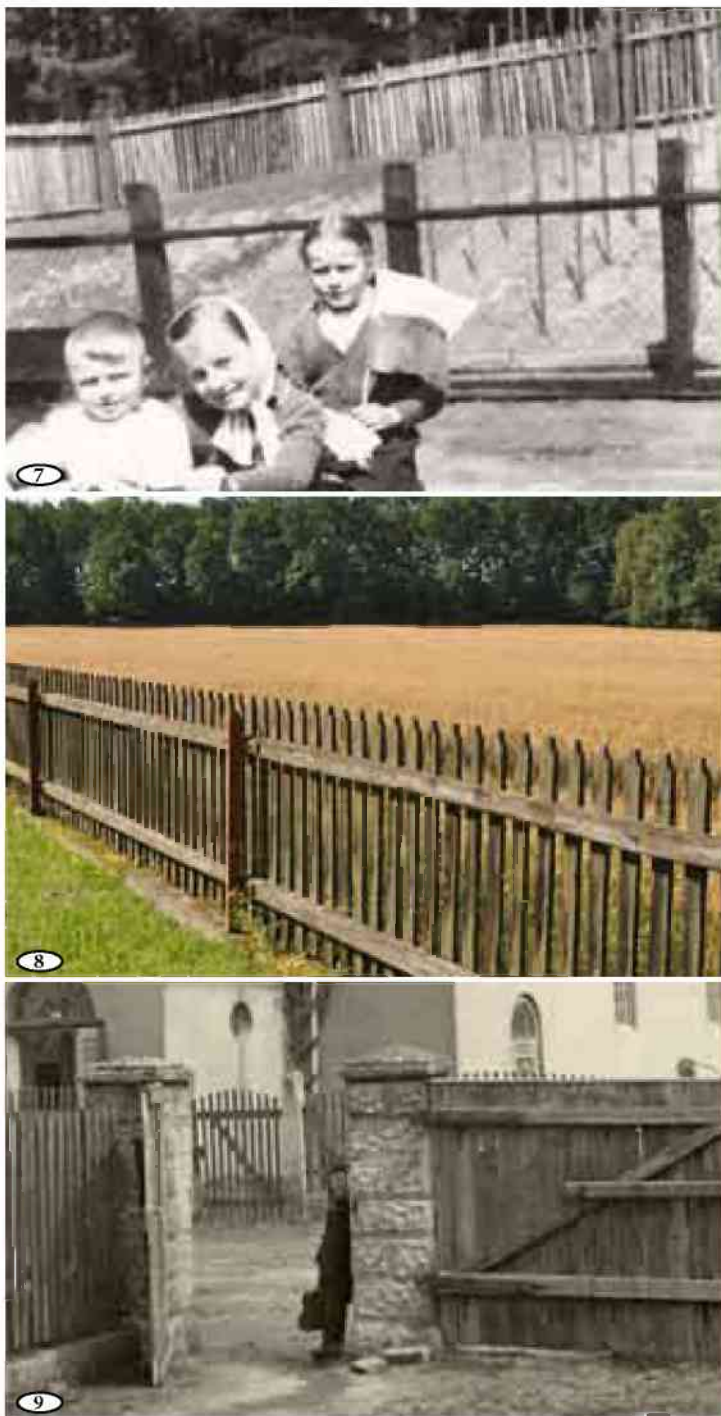
Ryc. 3. Kawałek własnego świata, ogrodzony płotkiem oczywiście..

Ryc. 4. Stara brama wjazdowa na teren zespołu gajówki Śródleśie (Nadleśnictwo Prószków).

Ryc. 5. Przedwojenne słupy ogrodzeniowe wykonane z kształtki klinkierowej o obłych narożnikach.

Ryc. 6. Grupa dzieci u wejścia na podwórkę jednego z bloków osiedla PKP Szydłów.

Ryc. 7. Inny przykład ogrodzenia wykonanego z wykorzystaniem podkładów kolejowych, siatki i sztachet (od strony lasu).
Ryc. 8. Szyny kolejki wąskotorowej użyte jako słupki ogrodzeniowe, osadzone we wcześniej przygotowanej podmurówce.
Ryc. 9. Fotografia z lat 30. XX w., przedstawiająca solidne słupy bramowe wymurowane z cementowych bloczków

10

11

12

13

Ryc. 10. Brama weselna przy *nomen omen* bramie do gospodarstwa. Tuż nad głowami gości góruje solidnych rozmiarów słup ogrodzeniowy, wykonany z bloczków. Zdjęcie sprzed 1945 r.

Ryc. 11. W prostocie drzemie niewypowiedziane piękno. Najwyklesze ogrodzenie wykonane ze sztachet, robi niejednokrotnie niezwykle miłe wrażenie. Ryc. 12. Fotografia ukazuje ogrodzenie wykonane z różnego rodzaju materiałów (podkłady kolejowe, siatka, deski, sztachety, cegła klinkierówka).

Ryc. 13. Wiejska uliczka, wzdłuż której domostwa od drogi odgradza niewysoki, gustowny drewniany płotek wykonany ze sztachet.

Ryc. 14. Przykład poniemieckiego ogrodzenia, posadowionego na podmurówce, którego fantazyjnie zwieńczone słupy wykonano z betonowych segmentów.

Ryc. 15. Przykład współczesnego ogrodzenia uprawy leśnej (Nadleśnictwo Tułowice) z płotem o wysokości 2m, którego zadaniem jest ochrona nasadzeń przed zwierzyną.

Ryc. 16. Relikt w postaci fragmentu przedwojennego ogrodzenia, usytuowanego na granicy pól i lasu, mającego niegdyś chronić uprawy przed ingerencją leśnej zwierzyny.

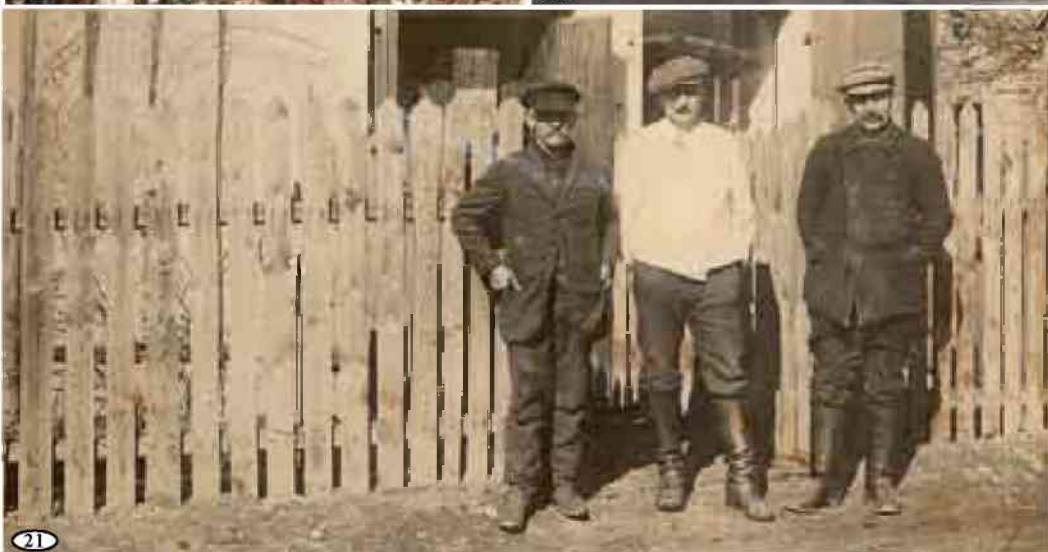
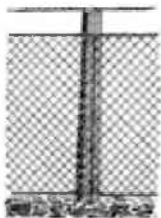

Alle Drahtgeflechte sowie komplette Drahtzaunanlagen, Tore, Türen, Gitter, Wasserleitungen, Brücken- u. Brunnen-einge, Brunnendekel, Zaunpfähle, Bauflechte, Hohlblöcke, Fliesen etc. werden billigst angefertigt in der Drahtzaun- und Zementwarenfabrikation

A. Laqua, Weiderwitz

Post Falkenberg OS. Telefon Nr. 101

Belieferung und Reparaturen landwirtsch. Maschinen und Pumpen.

Ryc. 17. Reklama z roku 1926, promująca wytwórnę elementów składowych ogrodzeń A. Laquy z Wydrowic (niem. Weiderwitz), gm. Niemodlin.

Ryc. 18. Przykład zachowanego w oryginale przedwojennego ogrodzenia śródlęsnej gajówki Dębowiec (niem. Eleonorensgrün), Nadleśnictwo Prószków.

Ryc. 19. Inny fragment zniszczonego i zapomnianego już dawno ogrodzenia, chroniącego niegdyś wioskę Szydłów (gm. Tułowice) przed zwierzyną leśną.

Ryc. 20. „Wspomnień czar”, czyli krajobraz podopolskiej wsi z wczesnych lat powojennych.

Ryc. 21. Najskuteczniejsze we wsi miejsce działania „intelligence-service” (służba wywiadowcza) znajdowało się pod przysklepowym płotem.

